

อรรถกถาธรรมบท แปลโดยอรรถ ภาค ๒

๒. อัปมาทวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระนางสามาวดี ๖
๒. เรื่องกุมภไสสกะ ๖๐
๓. เรื่องพระจุฬปิ่นถกเถระ ๖๗
๔. เรื่องพาลนักรัศมี ๘๐
๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ ๘๒
๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย ๘๔
๗. เรื่องท้าวสักกะ ๘๗
๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ๑๐๑
๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปากติดอยู่ในนิคม ๑๐๓

๓. จิตตวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระเมฆิยะเถระ ๑๐๗
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ๑๑๐
๓. เรื่องอุกัณฐิติกิษุ ๑๑๗
๔. เรื่องพระภาคินัยสังฆรักขิตเถระ ๑๒๐
๕. เรื่องพระจิตตทัตถเถระ ๑๒๓
๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา ๑๒๗
๗. เรื่องพระปุติคัตตติสสเถระ ๑๓๓
๘. เรื่องนันทโคपालกะ ๑๓๗
๙. เรื่องพระโสโรยเถระ ๑๔๐

คลิกที่หัวข้อเพื่อไปยังหน้าที่ต้องการ – กด Home เพื่อกลับมายังหน้าแรก

PaliDict ๑๖ มี.ค.๖๑ จัดหน้าด้วยโปรแกรม LibreOffice 6

แผนผังประกอบ: แผนที่ยัมพูทวีป • สถานที่จำพรรษา • ลำดับเหตุการณ์พระพุทธศาสนา • ราชวงศ์และตระกูลต่างๆ •

๒. อัปมาทวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระนางสามาวดี.....๖
- [กษัตริย์ ๒ สหาย].....๖
- [เรียนมนต์และพิณ].....๖
- [พระเจ้าอุเทนกับนกหัสติลิงค์].....๗
- [อัลลกับปดาบเสวียพิธิ].....๘
- [กุมารอุเทนยกทัพช้าง].....๙
- [สองผัวเมียเดินทางไปหาอาชีพ].....๑๑
- [นายโกตุลิกตายไปเกิดเป็นสุนัข].....๑๒
- [สุนัขตายเพราะอาลัยในพระปัจเจกพุทธเจ้า].....๑๓
- [สุนัขไปเกิดเป็นโสมกเทพบุตร].....๑๔
- [เหตุทำให้เทพบุตรเคลื่อน ๔ อย่าง].....๑๕
- [โสมกเทพบุตรไปเกิดในกรุงโกสัมพี].....๑๕
- [นางกาลินาโสมกทารกไปให้โคเหยียบ].....๑๖
- [นางกาลินาโสมกไปให้เกวียนทับ].....๑๗
- [นางกาลินาโสมกไปทิ้งที่ป่าช้าผิดิบ].....๑๗
- [นางกาลินาโสมกไปโยนแหว].....๑๘

- [ให้ทุกข์แก่ท่านทุกชนนั้นถึงตัว].....๑๘
- [ทำร้ายผู้ไม่ทำร้ายตอบ ย่อมถึงฐานะ ๑๐].....๑๙
- [อุบายใหม่ของเศรษฐี].....๒๐
- [ความรักเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ].....๒๐
- [ลูกสาวเศรษฐีแปลงสาสน์].....๒๑
- [นายโสมกได้ภรรยา].....๒๒
- [เศรษฐีเสียใจจนเกิดโรค].....๒๒
- [เศรษฐีทำกาละ].....๒๓
- [พระเจ้าอุเทนประธานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายโสมก].....๒๔
- [นายโสมกรับตำแหน่งเศรษฐี].....๒๕
- [ทำลายฝาเรือนหนี ย่อมพ้นอธิวาตถ์].....๒๖
- [เพราะทำร้าย จึงชื่อสามาวดี].....๒๘
- [พระเจ้าอุเทนได้อัครมเหสี].....๒๙
- [พระเจ้าอุเทนถูกจับ].....๓๐
- [พระเจ้าจันชปิซอตให้ลูกสาวเรียนมนต์].....๓๑
- [พระอัครมเหสีองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าอุเทน].....๓๒
- [พาหนะ ๕ ของพระเจ้าจันชปิซอต].....๓๓
- [ประวัติที่จะได้พาหนะเหล่านั้น].....๓๔

[พระเจ้าอุเทนหนี].....	๓๕
[ประวัตินางมาคันทิยา].....	๓๖
[สามเศรษฐีกับดาบส].....	๓๘
[ประวัติเทวดา].....	๓๙
[ดาบสล้อมใส่ออกบวช].....	๔๑
[๓ เศรษฐีสร้างวิหาร].....	๔๒
[นายสุมนมาลาการเลี้ยงภิกษุสงฆ์].....	๔๒
[นางชูชุตตราเลิศในทางแสดงธรรม].....	๔๔
[ประวัติหน้าต่าง].....	๔๔
[พระศาสดาผจญกับการแก้แค้น].....	๔๕
[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องไก่].....	๔๖
[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องงู].....	๔๗
[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางสามาวดี].....	๔๘
[พระเจ้าอุเทนประทานพรแก่พระนางสามาวดี].....	๔๙
[พระราชาทรงถวายจีวรแก่พระอานนท์].....	๕๐
[พระนางสามาดีถูกไฟคลอก].....	๕๑
[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางมาคันทิยากับพวก].....	๕๒
[ความตายของพระนางสามาวดี ควรแก้กรรมในปางก่อน].....	๕๓
[บุรพกรรมของพระนางสามาวดีกับบริวาร].....	๕๓
[บุรพกรรมของนางชูชุตตรา].....	๕๔
[พระศาสดาเสด็จมาแสดงธรรมที่ธรรมสภา].....	๕๖
[แก้อรรถ].....	๕๖
๒. เรื่องกุมภไสสกะ.....	๖๐
[กุมภไสสกะกลัวตายหนีไปอยู่ภูเขา].....	๖๐
[เขากลับมาบ้านเดิม ไม่มีใครจำได้].....	๖๐
[กุมภไสสกะรับจ้างทำงาน].....	๖๐
[พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบฐานะของกุมภไสสกะ].....	๖๑
[นางสนมรับอาสาพระเจ้าพิมพิสาร].....	๖๑
[นางสนมกับธิดาพักอยู่ในเรือนกุมภไสสกะ].....	๖๑
[กุมภไสสกะเสียรู้นางสาววัง].....	๖๒
[กุมภไสสกะได้ลูกสาวของนางสนมเป็นภรรยา].....	๖๒
[กุมภไสสกะต้องจ่ายทรัพย์เพราะอุบายของนางสนม].....	๖๓
[นางสนมส่งทรัพย์ของกุมภไสสกะ ไปถวายพระราชา].....	๖๓
[กุมภไสสกะถูกอุศตว์ไปเฝ้าพระราชา].....	๖๔
[พระราชาทรงซักถามกุมภไสสกะ].....	๖๔
[กุมภไสสกะเผยจำนวนทรัพย์].....	๖๔
[กุมภไสสกะได้รับตำแหน่งเศรษฐี].....	๖๕

[คุณธรรมเป็นเหตุเจริญแห่งยศ].....	๖๕
[แก้อรรถ].....	๖๖
๓. เรื่องพระจูฬปันถกเถระ.....	๖๗
[ธิดาเศรษฐีได้ทาสเป็นสามี].....	๖๗
[มีบุตรด้วยกัน ๒ คน].....	๖๗
[ตั้งชื่อเด็กทั้ง ๒].....	๖๘
[มหาปันถกจะแปลกใจในเรื่องญาติของตน].....	๖๘
[พาบุตรทั้ง ๒ ไปหาตา].....	๖๘
[มหาปันถกจะออกบวช].....	๖๙
[มหาปันถกจะบรรลอรหัต].....	๖๙
[มหาปันถกจะปรารถนึ่งน้องชาย].....	๖๙
[จูฬปันถกจะบวชแล้วกลายเป็นคนโง่].....	๖๙
[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก].....	๗๐
[จูฬปันถกจะถูกพระพี่ชายประณาม].....	๗๐
[พระจูฬปันถกจะหนีไปสักแต่สักไม่ได้].....	๗๐
[พระศาสดาทรงรับรองให้อยู่ต่อไป].....	๗๑
[พระจูฬปันถกจะเจริญภาวนาบรรลุพระอรหัต].....	๗๑
[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก].....	๗๒
[พระจูฬปันถกจะนิรมิตตนเป็นภิกษุพันรูป].....	๗๒
[พระศาสดารับสั่งให้จูฬปันถกจะอนุโมทนา].....	๗๓
[พวกภิกษุปรารถนาพระคุณของพระศาสดา].....	๗๔
[พระศาสดาเสด็จไปที่ประชุมภิกษุสงฆ์].....	๗๔
[ทรงรำพึงถึงอาการของภิกษุบริษัท].....	๗๔
[เรื่องมามพเวียนศิลปะในกรุงตักกสิลา].....	๗๕
[พระเจ้าแผ่นดินตรวจความเป็นไปของราชกรู].....	๗๕
[ทรงเห็นโจรหนีเพราะมนต์ของมามพ].....	๗๖
[กุสโลบายของพระราชา].....	๗๗
[พวกภิกษุชมพระจูฬปันถก].....	๗๘
[พระศาสดาสอนให้ทำที่พึ่งด้วยธรรม ๔ ประการ].....	๗๘
[แก้อรรถ].....	๗๘
๔. เรื่องพาลนักษัตร.....	๘๐
[คนพาลชาวเมืองสาวตีเล่นนักษัตร].....	๘๐
[คนพาลกับคนฉลาดมีอาการต่างกัน].....	๘๐
[แก้อรรถ].....	๘๑
๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ.....	๘๒
[พระเถระตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพพจักขุ].....	๘๒

[แก้อรรถ].....	๘๒
๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย.....	๘๔
[ภิกษุ ๒ รูปมีปฏิปทาต่างกัน].....	๘๔
[พระศาสดาตรัสถามภิกษุทั้ง ๒].....	๘๔
[ผู้มีปัญญาดียอมละทิ้งผู้มีปัญญาทึบ].....	๘๕
[แก้อรรถ].....	๘๕
๗. เรื่องท้าวสักกะ.....	๘๗
[เหตุที่ท้าวสักกะได้พระนามต่างๆ].....	๘๗
[ท้าวสักกะบำเพ็ญกุศลเมื่อเป็นมฆมาณพ].....	๘๙
[เรื่องมฆมาณพ].....	๘๙
[มฆมาณพได้สหาย ๓๓ คน].....	๘๙
[สหาย ๓๓ คน ถูกหาว่าเป็นโจร].....	๙๐
[ช่างไม่เหยียบ เพราะอากาศแห่งเมตตา].....	๙๐
[ชน ๓๓ คนได้รับพระราชทาน].....	๙๑
[มฆมาณพกับพวกสร้างศาลา].....	๙๑
[มฆมาณพมีภริยา ๔ คน].....	๙๑
[นางสุธรรมาได้ร่วมกุศลสร้างศาลาด้วย].....	๙๑
[เรื่องช่างเฮอร์วีน].....	๙๒
[มฆมาณพบำเพ็ญวัตตบ ๗ ประการ].....	๙๓
[เทวดาก็บอสรุทำสงครามกัน].....	๙๓
[เทพบุตร ๓๓ องค์นั่งบนกระพองช่างเฮอร์วีน].....	๙๔
[ภริยาของมฆมาณพ ๓ คนก็เกิดในภพดาวดึงส์].....	๙๕
[ท้าวสักกะโอราหนางสุชาดาผู้เป็นนางนงกยาง].....	๙๖
[นางสุชาดาท่องเที่ยวอยู่ในภพต่างๆ].....	๙๗
[นางสุชาดา ธิดาของอสูร].....	๙๘
[ท้าวสักกะปลอมเป็นอสูร ชิงนางสุชาดา].....	๙๘
[พวกอสูรกลัวท้าวสักกะ].....	๙๙
[อานิสงส์ความไม่ประมาท].....	๙๙
[แก้อรรถ].....	๑๐๐
๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง.....	๑๐๑
[ภิกษุหนึ่งพิจารณาไฟไหม้ป่าเป็นอารมณ์].....	๑๐๑
[ปฏิปทาตัดสังโยชน์].....	๑๐๑
[แก้อรรถ].....	๑๐๑
๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม.....	๑๐๓
[พระเถระเที่ยวรับบิณฑบาตแต่ในบ้านญาติ].....	๑๐๓
[พระเถระได้รับสาธุการจากพระศาสดา].....	๑๐๓

[เรื่องนกแขกเต้า].....	๑๐๓
[ท้าวสักกะทรงทดลองพญานกแขกเต้า].....	๑๐๔
[ภิกษุควรปรารถนาน้อยและมีสันโดษ].....	๑๐๔
[แก้อรรถ].....	๑๐๕
๓. จิตตวรรค วรรณนา	
๑. เรื่องพระเมฆิยะเถระ.....	๑๐๗
[พระเมฆิยะถูกวิตกครอบงำ].....	๑๐๗
[แก้อรรถ].....	๑๐๗
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง.....	๑๑๐
[อุบาสิกาจัดที่อยู่ถวายภิกษุ ๖๐ รูป].....	๑๑๐
[ภิกษุ ๖๐ รูปทำตีกากัน].....	๑๑๐
[ภิกษุมาประชุมกันด้วยเสียงระฆัง].....	๑๑๑
[อุบาสิกาเจริญสมณธรรมตามที่ภิกษุบอก].....	๑๑๑
[อุบาสิกาบรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ก่อนภิกษุ].....	๑๑๒
[ภิกษุ ๖๐ รูปบรรลุพระอรหัต].....	๑๑๒
[พระศาสดาตรัสถามสุขทุกข์ภิกษุเหล่านั้น].....	๑๑๓
[อุบาสิกาจักของถวายตามที่ภิกษุต้องการ].....	๑๑๓
[ภิกษุลาอุบาสิกา กลับไปเฝ้าพระศาสดา].....	๑๑๔
[พระศาสดาแนะให้รักษาจิตอย่างเดียว].....	๑๑๔
[แก้อรรถ].....	๑๑๕
[ภิกษุนั้นก็กลับไปสู่มาตีกคามอีก].....	๑๑๕
[พระเถระบรรลุพระอรหัตและระลึกชาติได้].....	๑๑๖
[อุบาสิกาใคร่ครวญดูบรรพชิตกิจของพระเถระ].....	๑๑๖
[พระเถระนิพพาน].....	๑๑๖
๓. เรื่องอุกัณฐจิตภิกษุ.....	๑๑๗
[พระเถระแนะนำอุบายพันทุกข์แก่เศรษฐีบุตร].....	๑๑๗
[อยากสึกจนชูปอม].....	๑๑๘
[รักษาจิตอย่างเดียว อาจพันทุกข์ได้].....	๑๑๘
[แก้อรรถ].....	๑๑๙
๔. เรื่องพระภาคินยสังฆรักขิตเถระ.....	๑๒๐
[พระเถระไม่รับผ้าสาฎกที่พระหลานชายถวาย].....	๑๒๐
[พระหลานชายนึกถึงฆราวาสวิสัย].....	๑๒๐
[พระเถระถูกพระหลานชายตี].....	๑๒๑
[พระศาสดาตรัสถามเหตุที่เกิดขึ้น].....	๑๒๑
[สำรวจจิตเป็นเหตุให้พันเครื่องผูกของมาร].....	๑๒๒
[แก้อรรถ].....	๑๒๒

๕. เรื่องพระจิตต์ตติสเถระ.....	๑๒๓
[เขาเที่ยวตามโค จนอ่อนเพลีย].....	๑๒๓
[เขาบวชเป็นภิกษุ].....	๑๒๓
[เขาบวชๆ สึกๆ ถึง ๖ ครั้ง].....	๑๒๓
[ครั้งที่ ๗ เขาเกิดกรรมสังเวช จึงบวชไม่สึก].....	๑๒๔
[บรรลุประอรหัตแล้วถูกหาว่าพูดไม่จริง].....	๑๒๔
[แก้อรรถ].....	๑๒๕
[กิเลสทำผู้มีอุปนิสัยแห่งพระอรหัต ให้เศร้าหมองได้].....	๑๒๖
[เรื่องบัณฑิตจอบเหียน].....	๑๒๖
๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา.....	๑๒๙
[ภิกษุ ๕๐๐ รูปอยู่ในไพรสนธ์].....	๑๒๙
[เทวดาทำอุบายหลอนภิกษุ].....	๑๒๙
[พระศาสดาประทานอาวุธ].....	๑๓๐
[เทวดากลับได้เมตตาคิจิต].....	๑๓๐
[พระสัมมาสัมพุทธตรัสคาถากำชับ].....	๑๓๑
[แก้อรรถ].....	๑๓๑
๗. เรื่องพระปุตติคัตติสเถระ.....	๑๓๓
[พระเถระกายเน่า].....	๑๓๓
[พระพุทธเจ้าทรงพยาบาลและทรงแสดงธรรม].....	๑๓๓
[แก้อรรถ].....	๑๓๔

[พระปุตติคัตติสเถระนิพพาน].....	๑๓๕
[บุพพกรรมของพระติสสะ].....	๑๓๕
[ประมวลผลกรรม].....	๑๓๖
๘. เรื่องนันทโคपालกะ.....	๑๓๗
[นายันทะหลบหลีกราชภัย].....	๑๓๗
[พระศาสดาไปโปรดนายันทะ].....	๑๓๗
[พวกภิกษุโทษพระศาสดาว่า ทำให้นายันทะถูกฆ่า].....	๑๓๗
[จิตที่ตั้งไว้ผิด ทำความฉิบหายให้ยิ่งกว่าเหตุใดๆ].....	๑๓๘
[แก้อรรถ].....	๑๓๘
๙. เรื่องพระโสไรยเถระ.....	๑๔๐
[เศรษฐีบุตรกลับเพศเป็นหญิงแล้วหลบหนี].....	๑๔๐
[พวกเพื่อนและพ่อแม่ออกติดตามแต่ไม่พบ].....	๑๔๐
[นางเดินตามพวกเกวียนไปเมืองตักกสิลา].....	๑๔๐
[ได้เป็นภริยาของลูกชายเศรษฐีในเมืองนั้น].....	๑๔๑
[ชายอาจกลับเป็นหญิง และหญิงอาจกลับเป็นชายได้].....	๑๔๑
[นางคลอดบุตร].....	๑๔๑
[นางได้พบกับเพื่อนเก่า แล้วเล่าเรื่องให้ฟัง].....	๑๔๑
[นางขอขมาพระมหากัจจายนเถระ].....	๑๔๓
[เขากลับเพศเป็นชาย แล้วบวชได้บรรลุอรหัตผล].....	๑๔๓
[จิตที่ตั้งไว้ชอบดียิ่งกว่าเหตุใดๆ].....	๑๔๔
[แก้อรรถ].....	๑๔๔

๒. อัปมาทวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระนางสามาวดี

พระศาสดา เมื่ออาศัยกรุงโกสัมพี ประทับอยู่ที่โฆสิตาราม ทรงปรารภความอดวายเป็นมรรณะ
ของหญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประธาน และ
ของญาติ ๕๐๐ ของพระนางมาคันทิยานัน ซึ่งมินางมาคันทิยาเป็นประธาน
จึงตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อุปมาโท อมตัม ปหิ” เป็นต้น.

ในเรื่องนั้น มีอนุพุทธิกถา ดังต่อไปนี้

[กษัตริย์ ๒ สหาย]

ในกาลล่วงมาแล้ว พระราชา ๒ องค์ เหล่านี้ คือ

“ในแคว้นอัลลกะปะ พระราชาพระนามว่า อัลลกะปะ, ในแคว้นเวณฐทีปกะ พระราชาพระนามว่า เวณฐทีปกะ”
เป็นพระสหายกัน ตั้งแต่เวลายังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษาศิลปะในสำนักอาจารย์เดียวกัน
โดยล่องไปแห่งพระบิดาของตนๆ ได้ให้ยกเสวตฉัตรขึ้นแล้ว ทรงเป็นพระราชาในแคว้น มีประมาณแคว้นละ ๑๐ โยชน์.

พระราชา ๒ พระองค์นั้น เสด็จมาประชุมกันตลอดกาลตามกาล (ตามกาลอันสมควร) ทรงยืน, นั่ง, บรรทม ร่วมกัน
ทรงเห็นมหาชน ผู้เกิดอยู่และตายอยู่ จึงทรงปรึกษากันว่า

“ชื่อว่า ผู้ตามคนผู้ไปสู่ปรโลก ไม่มี, โดยที่สุดถึงสรีระของตน ก็ตามไปไม่ได้; ต้องละสิ่งทั้งปวงไป,
ประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ครองเรือนของเรา, เราจักบวช” ดังนี้แล้ว

ทรงมอบราชสมบัติ ให้แก่พระโอรสและพระมเหสี ออกผนวชเป็นพระฤๅษี อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้ทรงปรึกษากันว่า

“พวกเราไม่อาจเพื่อเป็นอยู่ จึงละราชสมบัติออกบวชก็หาไม่,
เราเหล่านั้น เมื่ออยู่ในที่แห่งเดียวกัน ก็จักเหมือนกับผู้ไม่บวชนั่นเอง, เพราะฉะนั้น เราจักแยกกันอยู่:
ท่านจงอยู่ที่ภูเขาภูกัน, เราจักอยู่ที่ภูเขาภูกัน; แต่จักรวมกัน ในวันอุโบสถ ทุกกึ่งเดือน.”

ครั้งนั้นพระดาบสทั้ง ๒ นั้น เกิดมีความดำริขึ้นอย่างนี้ว่า “แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ ความคลุกคลีด้วยคณะเทียว จักมีแก่เราทั้งหลาย,
ท่านพึงจุดไฟให้โพล่งขึ้นที่ภูเขาของท่าน, เราก็จักจุดไฟให้โพล่งขึ้นที่ภูเขาของเรา;
ด้วยเครื่องสัญญาณนั้น เราทั้งหลาย ก็จักรู้ความที่เรายังมีชีวิตอยู่.”

พระดาบสทั้ง ๒ นั้น กระทำอย่างนั้นแล้ว.

[เรียนมนต์และพิณ]

ต่อมาในกาลอื่น เวณฐทีปดาบส ทำกาละ บังเกิดเป็นเทพเจ้าผู้มีศักดิ์ใหญ่.

แต่นั้น ครั้นถึงกึ่งเดือน อัลลกะปะดาบส พอแลไม่เห็นไฟ ก็ทราบได้ว่า “สหายของเรา ทำกาละเสียแล้ว.”

แม้เวณฐทีปดาบส ตรวจดูทิพพสิริของตนในขณะที่เกิด ใคร่ครวญถึงกรรม เห็นกิริยาที่ตนกระทำ จำเดิมแต่ออกบวชแล้ว
คิดว่า “บัดนี้ เราจักไปเยี่ยมสหายของเรา” ในขณะที่นั้น จึงละอัตตภาพนั้นเสีย เป็นเหมือนคนหลงทาง
ไปยังสำนักของอัลลกะปะดาบสนั้น ไหว้แล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง.

ลำดับนั้น อัลลกะปตดาบสนั้น จึงกล่าวถามบุรุษนั้นว่า “ท่านมาจากไหน?”

เทวราช. ท่านผู้เจริญ ผมเป็นคนหลงทาง เดินมาจากที่ไกลเหลือเกิน,
ก็พระผู้เป็นเจ้าของผม อยู่รูปเดียวเท่านั้น ในที่นี้ หรือ? มีใครอื่นบ้างไหม?

อัลลกะ. มีสหายของเราอยู่ผู้หนึ่ง.

เทวราช. ผู้นั้น ไปอยู่ที่ไหนหรือ?

อัลลกะ. เขาอยู่ที่ภูเขาภูนั้น, แต่วันอุโบสถ เขาไม่จุดไฟให้โพลง, เขาจกตายเสียแล้วเป็นแน่.

เทวราช. เป็นอย่างนั้นหรือ ครับ?

อัลลกะ. ผู้มีอายุ เป็นอย่างนั้น.

เทวราช. กระผมคือผู้นั้น ครับ.

อัลลกะ. ท่านเกิดที่ไหน?

เทวราช. กระผมเกิดเป็นเทพเจ้า ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ในเทวโลกครับ, มาอีก ก็ด้วยประสงค์ว่า ‘จักเยี่ยมพระผู้เป็นเจ้าของ’
เมื่อพระผู้เป็นเจ้าของอยู่ในที่นี้ อุบัติอะไร มีบ้างหรือ?

อัลลกะ. เออ อาวุโส, เราลำบาก เพราะอาศัยข้าง.

เทวราช. ท่านผู้เจริญ ก็ข้างทำอะไรให้ท่านเล่า?

อัลลกะ. มันถ่วงคุณลงในที่กวาด, เอาเท้าประหารค้ำฝุ่นขึ้น;
ข้าพเจ้านั้น คอยขนคุณข้างทิ้ง คอยเกลี่ยฝุ่นให้เสมอ ก็ยอมลำบาก

เทวราช. พระผู้เป็นเจ้าของปรารถนาจะไม่ให้ข้างเหล่านั้นมาไหมเล่า?

อัลลกะ. เออ อาวุโส.

เทวราช ตรัสว่า “ถ้ากระนั้น กระผมจักทำให้ข้างเหล่านั้นมา”

ได้ถวายพิณสำหรับให้ข้างใคร่ และสอนมนต์สำหรับให้ข้างใคร่ แก่พระดาบสแล้ว.

ก็เมื่อจะให้ ได้ชี้แจงสายพิณ ๓ สาย ให้เรียนมนต์ ๓ บท แล้วบอกว่า

“เมื่อตีตสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว, ข้างไม่อาจแม้เพื่อจะหันกลับแลดู ย่อมหนีไป;

เมื่อตีตสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว ข้างจะกลับเหลียวดูเบื้องหลังพลางหนีไป;

เมื่อตีตสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว ข้างนายฝูง ย่อมโน้มหลังเข้ามาหา,”

แล้วกล่าวว่า “สิ่งใด อันท่านชอบใจ, ท่านพึงทำสิ่งนั้นเถิด” ไหว้พระดาบสแล้ว ก็หลีกไป.

พระดาบส ร่ายมนต์บทสำหรับไล่ข้าง ตีตสายพิณสำหรับไล่ข้าง ยังข้างให้หนีไปอยู่แล้ว.

[พระเจ้าอุเทนกับนกหัสติลิงค์]

ในสมัยนั้น ในกรุงโกสัมพี ได้มีพระราชพาพระนามว่าพระเจ้าปรีตปะ

วันหนึ่ง พระเจ้าปรีตปะทรงนั่งฝั่งแดดอ่อนอยู่ที่กลางแจ้ง^๑ กับพระเทวี ผู้ทรงครรภ์.

พระเทวี ทรงห่มผ้ากัมพลแดง อันมีราคาแสนหนึ่ง ซึ่งเป็นพระภุชญาทรงของพระราชพา ทรงนั่งปราศรัยกับพระราชพา
ถอดพระอัมรงค์ อันมีราคาแสนหนึ่งจากพระองค์ ของพระราชพา มาสวมใส่ที่นิ้วของพระองค์.

๑ อากาศเล ที่พื้นแห่งอากาศ.

ในสมัยนั้น นกหัสติลิงค์ บินมาโดยอากาศ เห็นพระเทวี จึงชโลมปีกบินโฉบ โดยหมายว่า “ขึ้นเนื้อ.”

พระราชาทรงตกใจ ด้วยเสียงโฉบของนกนั้น จึงเสด็จลุกเข้ายังภายในพระราชนิเวศน์.

พระเทวีไม่อาจไปโดยเร็วได้ เพราะทรงครรภ์แก่ และเพราะเป็นผู้มีชาติแห่งคนฉลาด.

ครั้งนั้น นกนั้นจึงโฉบ ยังพระนางนั้นให้นั่งอยู่ที่ทรงเล็บ บินไปสู่อากาศแล้ว.

เขาวา พวกนกเหล่านั้น ทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก;

เพราะฉะนั้น จึงนำเหยื่อไปทางอากาศ จับ ณ ที่อันพอใจแล้ว ย่อมเคี้ยวมังสะกิน.

แม้พระนางนั้น อันนกนั้นนำไปอยู่ ทรงหวาดต่อมรณภัย จึงทรงดำริว่า

“ถ้าเราจากร้อง, ธรรมดาเสียงคน เป็นที่หวาดเสียวของสัตว์จำพวกดิรัจฉาน มันฟังเสียงนั้นแล้ว ก็จักทิ้งเราเสีย,

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็จักถึงความสิ้นชีพ พร้อมกับเด็กในครรภ์;

แต่มันจับในทีใดแล้วเริ่มจะกินเรา, ในที่นั้น เราจากร้องขึ้น แล้วไล่ให้มันหนีไป.

พระนางยับยั้งไว้ได้ ก็เพราะความที่พระองค์เป็นบัณฑิต.

ก็ในกาลนั้น ที่หิมวันตประเทศ มีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง เจริญขึ้นเล็กน้อยแล้วก็ตั้งอยู่ โดยอาการดั่งมณฑป.

นกนั้น นำเหยื่อมีเนื้อเป็นต้นไปแล้ว ย่อมเคี้ยวกินที่ต้นไทรนั้น;

เพราะฉะนั้น นกหัสติลิงค์ตัวนั้น นำพระเทวีแม่มานั้น ไปที่ต้นไทรนั้นแล วางไว้ในระหว่างค่าคบไม้

แลดูทางอันตนบินมาแล้ว.

นัยว่า การแลดูทางบินมาแล้ว เป็นธรรมดาของนกเหล่านั้น.

ในขณะนั้น พระเทวี ทรงดำริว่า “บัดนี้ ควรเล่นก้นให้หนีไป” จึงทรงยกพระหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้น ทั้งปรบมือ ทั้งร้อง
ให้นกนั้นหนีไปแล้ว.

ครั้งนั้น ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ลมกัมมฆาตปั่นป่วนแล้ว ในพระครรภ์ของพระเทวีนั้น.

มหาเมฆคำรามร้อง ตั้งขึ้นในทุกทิศ.

ชื่อว่าความหลับ มิได้มีแล้วตลอดคืนยังรุ่ง แก่พระเทวี ผู้ดำรงอยู่ในความสุข

ไม่ได้แม้สักคำพูดว่า “อย่ากลัวเลย พระแม่เจ้า” อันความทุกข์ครอบงำแล้ว.

แต่เมื่อราตรีสว่าง, ความปลอดโปร่งจากวลาหกัฏฐิ, ความขึ้นแห่งอรุณกัฏฐิ, ความออกแห่งสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ของพระนางก็ดี
ได้มีแล้ว ในขณะเดียวกันนั้นแล.

พระนางได้ตั้งชื่อพระโอรสว่า “อุเทน” เพราะถือเอาฤกษ์เมฆและฤกษ์อรุณขึ้นประสูติแล้ว.

[อัลลัปปดาบสเสียวีธี]

ที่อยู่ แม้ของอัลลัปปดาบส ก็อยู่ในที่ไม่ไกลจากที่นั้น.

โดยปกติ ในวันมีฝน พระดาบสนั้น ย่อมไม่ไปสู่วา เพื่อประโยชน์แก่ผลาผล เพราะกลัวหนาว, ไปยังโคนไม้ นั้น เก็บกระดูกเนื้อที่กินแล้ว ทูบต้มให้มีรสแล้ว ก็ดื่มกิน; เพราะฉะนั้น แม้ในวันนั้น พระดาบสก็คิดว่า “จักเก็บกระดูก” จึงไปที่ต้นไม้นั้น แสวงหากระดูกที่โคนไม้ อยู่ ได้ยินเสียงเด็กข้างบน จึงแลดู เห็นพระเทวี จึงถามว่า “ท่านเป็นใคร?” (เมื่อพระนางกล่าวว่า) “ข้าพเจ้าเป็นหญิงมุษย์.” (จึงถามว่า) “ท่านมาได้อย่างไร?” เมื่อพระนางกล่าวว่า “นกหัสติลิงค์นำข้าพเจ้ามา” จึงกล่าวว่า “ท่านจงลงมา.”

พระเทวี. ข้าพเจ้ากลัวแต่ความเจ็ดด้วยชาติ พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า.

ดาบส. ท่านเป็นใคร?

พระเทวี. ข้าพเจ้าเป็นนางกษัตริย์.

ดาบส. แม้ข้าพเจ้าก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน.

พระเทวี. ถ้ากระนั้น ท่านจงแสดงมายากษัตริย์.

พระดาบสนั้น แกล้งแล้ว.

พระเทวี. ถ้ากระนั้น ท่านจงขึ้นมา พาบุนทรน้อยของข้าพเจ้าลง.

พระดาบสนั้น ทำทางขึ้นโดยข้างหนึ่ง ขึ้นไปแล้ว รับเด็ก, เมื่อพระเทวีกล่าวห้ามว่า “อย่าเอามือถูกต้องข้าพเจ้า,” ก็ไม่ถูกพระนางเลย อุ้มเด็กลงมา.

แม้พระเทวี ก็ลงแล้ว.

ครั้งนั้น พระดาบส นำนางไปสู่อาศรมบท ไม่กระทำศีลเภทเลย บำรุงแล้วด้วยความอนุเคราะห์, นำน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวมา นำข้าวสาลีอันเกิดเองมา ได้ต้มเป็นยาคุให้แล้ว.

เมื่อพระดาบสนั้น กำลังบำรุงอย่างนั้น, ในกาลอื่น พระนางจึงคิดว่า

“เราไม่รู้จักทางมาทางไปเลย, แม้เหตุสักว่าความคุ้นเคยของเรากับพระดาบสแม้นี้ ก็ไม่มี;

ก็ถ้าว่า พระดาบสนี้จักทอดทิ้งเราไปไหนเสีย, เราแม้ทั้ง ๒ คน ก็จักถึงความตายในที่นั้นนั่นเอง,

ควรที่เราทำอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำลายศีลของพระดาบสรูปร่างนี้เสีย ทำโดยอาการที่ดาบสรูปร่างนี้จะไม่ปล่อยปละเราไปได้.”

ที่นั้น พระเทวี จึงประเล้าประโลมพระดาบสด้วยการแสดงผ้าถุงผ้าห่มหลุดลุ่ย ให้ถึงความพินาศแห่งศีลแล้ว.

ตั้งแต่วันนั้นชนทั้งสองก็อยู่สมครสังวาสกันแล้ว.

[กุมารอุเทนยกทัพช้าง]

ต่อมาในกาลวันหนึ่ง พระดาบส ตรวจดูความประกอบแห่งดาวนักษัตร เห็นความหม่นหมองแห่งดาวนักษัตร^๑ ของพระเจ้าปรีตปะ จึงตรัสว่า “นางผู้เจริญ พระเจ้าปรีตปะในกรุงโกสัมพีสวรรคตแล้ว.”

พระเทวี. เหตุไร พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า จึงตรัสอย่างนี้? ท่านมีความอาฆาตกับพระเจ้าปรีตปะนั้นหรือ?

ดาบส. ไม่มี นางผู้เจริญ เราเห็นความเศร้าหมองของดาวนักษัตร ของพระเจ้าปรีตปะ จึงพูดอย่างนี้.

๑ นกขัตตปีพน์ ความบิบบคั้นแห่งนักษัตร.

พระเทวีทรงกันแสงแล้ว.

ครั้งนั้น พระดาบส จึงตรัสถามพระเทวินั้นว่า “เพราะเหตุไร หล่อนจึงร้องไห้?”
เมื่อพระเทวีตรัสบอกความที่พระเจ้าปรีดิปัตตะนั้น เป็นพระสวามีของพระองค์แล้ว,
จึงตรัสว่า “อย่าร้องไห้ไป นางผู้เจริญ ธรรมดาสัตว์ผู้เกิดแล้ว ย่อมตายแน่แท้.”

พระเทวี. หม่อมฉันทราบ พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. เมื่อฉะนี้ ไฉน หล่อนจึงร้องไห้?

พระเทวี. บุตรของหม่อมฉัน เป็นผู้ควรแก่ราชสมบัติอันเป็นของตระกูล,
ถ้าว่า เขาอยู่ที่เมืองนั้น, เขาก็ให้ยกเศวตฉัตรขึ้น, บัดนี้เขาเกิดเป็นผู้เสื่อมใหญ่เสียแล้ว,
ด้วยความโศกถึงอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงร้องไห้ พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. ช่างเถอะ นางผู้เจริญ อย่าคิดไปเลย;
ถ้าว่า หล่อนปรารถนาราชสมบัติให้บุตร, ฉันจักทำอาการให้เขาได้ราชสมบัติ.

ครั้งนั้น พระดาบส ได้ให้พินและมนต์อันยังช้างให้ใคร่ แก่บุตรของพระนางแล้ว.

ในกาลนั้น ช้างหลายแสน มาพักอยู่ที่โคนต้นไทรย่อย.

ลำดับนั้น พระดาบส จึงตรัสกะกุมารนั้นว่า “เมื่อช้างทั้งหลาย ยังไม่มาถึงนั้นแล, เจ้าจงขึ้นต้นไม้,
เมื่อช้างทั้งหลายมาถึงแล้ว, จงร้ายมนต์บหนี่ ดิดสายพินสายนี้;
ช้างทั้งหมด ไม่อาจแม้จะหันกลับแลดู จักหนีไป, ที่นั้น เจ้าพึงลงมา.”

กุมารนั้น ทรงทำตามนั้นแล้ว กลับมาทูลบอกความเป็นไปแล้ว.

ครั้นถึงวันที่ ๒ พระดาบส จึงตรัสกับกุมารนั้นว่า “ในวันนี้ เจ้าจงร้ายมนต์บหนี่ ดิดสายพินสายนี้;
ช้างจักกลับเหลียวดูเบื้องหลังพลางหนีไป.

แม้ในกาลนั้น พระกุมารก็ทรงทำตามนั้นแล้ว กลับมาทูลบอกความเป็นไปนั้น.

ครั้งนั้น พระดาบสตรัสเรียกพระมารดาของกุมารนั้นมาแล้ว ตรัสว่า “นางผู้เจริญ หล่อนจงให้ข้าวสาส์นแก่บุตรของหล่อน,
เขาไปจากที่นี่เทียว จักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน.”

พระเทวี ตรัสเรียกพระโอรสมาแล้ว ตรัสว่า “พ่อ เจ้าเป็นลูกของพระเจ้าปรีดิปัตตะในกรุงโกสัมพี,
นกหัสติลิงค์ นำเรามาทั้งที่มีครรรภ์” ดังนี้แล้ว ตรัสบอกชื่อของเสนาบดีเป็นต้น แล้ว ตรัสว่า
“เมื่อเขาพากันไม่เชื่อ เจ้าพึงเอาผ้ากำพลอันเป็นพระภูษาห่ม และพระอำมรงค์อันเป็นเครื่องประดับของบิดานี้ แสดง” ดังนี้
จึงส่งไปแล้ว.

พระกุมารจึงทูลถามพระดาบสว่า “บัดนี้ หม่อมฉันจะอย่างไร?”

ดาบสกล่าวว่า “เจ้าจงนั่งกิ่งข้างล่างแห่งต้นไม้ ร้ายมนต์บหนี่ ดิดสายพินสายนี้;
ช้างนายฝูงน้อมหลังเข้ามาหาเจ้า เจ้านั่งบนหลังของมันเทียว จงไปยึดเอาราชสมบัติ.”

พระกุมารนั้น ถวายบังคมพระบิดาพระมารดาแล้ว ทรงทำตามนั้นแล้ว นั่งบนหลังของช้างตัวที่มาแล้ว กระซิบบอกช้างว่า “ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพระเจ้าปรีดิ์เปรมในกรุงโกสัมพี, ขอท่านจงยึดเอาราชสมบัติอันเป็นของบิดาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด นาย.”

ช้างนายฝูง ฟังคำนั้นแล้ว จึงร้องเป็นเสียงช้างว่า “ช้างจงมาประชุมกันหลายๆ พัน.”

ช้างหลายพัน มาประชุมกันแล้ว. ร้องอีกว่า “ช้างแก่ๆ จงถอยไป.”

ช้างแก่พากันถอยไปแล้ว. ร้องอีกว่า “ช้างตัวเล็กๆ จงกลับไป.”

แม้ช้างเหล่านั้น ก็พากันกลับแล้ว.

พระกุมารนั้น อันช้างนำกรบตั้งหลายพันพากันแวดล้อมแล้ว ถึงบ้านปลายแดนแล้ว ประกาศว่า

“เราเป็นลูกพระเจ้าแผ่นดิน, ผู้ที่ปรารถนาสมบัติ จงมากับเรา.”

ตั้งแต่นั้นไป ก็ทรงทำการรวบรวมผู้คน ไปล้อมพระนครไว้แล้ว ส่งคำขาด (สาส์น) ไปว่า “จะให้เรารบ หรือจะให้ราชสมบัติ?”

ชาวเมืองทั้งหลายกล่าวว่า “เราจักไม่ให้ทั้ง ๒ อย่าง, แท้จริง พระเทวีของพวกเราไม่มีพระครรภ์แก่ ฤๅนกหัสดีลิงค์พาไปแล้ว, เราทั้งหลาย ไม่ทราบว่ามีพระชนม์อยู่ หรือว่าหาพระชนม์ไม่แล้ว

ตลอดกาลที่เราไม่ทราบเรื่องราวของพระนาง เราจักไม่ให้ทั้งการรบและราชสมบัติ.”

ได้ยินว่า ความเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสืบเชื้อสาย ได้มีแล้วในกาลนั้น.

ลำดับนั้น พระกุมาร จึงตรัสว่า “ฉันเป็นบุตรของพระนาง” แล้วอ้างชื่อเสนาบดีเป็นต้น

เมื่อพวกเหล่านั้นไม่เชื่อถ้อยแม้อย่างนั้น จึงแสดงผ้ากำพลแดงและพระอำมรงค์.

พวกชาวเมือง จำผ้ากำพลแดงและพระอำมรงค์นั้นได้ หมดความกินหน่วงใจ จึงเปิดประตู

อภิเชษฐกุมารนั้นไว้ในราชสมบัติแล้ว.

นี่เป็นเรื่องเกิดแห่งพระเจ้าอุเทนก่อน.

[สองผู้เมียเดินทางไปหาอาชีพ]

ก็เมื่อทุกข์ภัยเกิดขึ้น เกิดแล้วในแคว้นอัลลภักปะ ชายผู้หนึ่ง ชื่อว่า โกตุลลิก ไม่อาจจะเป็นอยู่ได้

จึงพาภรรยาผู้มีบุตรอ่อน นามว่ากาลิ จัดแจงเสเปียงออกไปแล้ว ด้วยมุ่งหมายว่า “จะไปหากินที่เมืองโกสัมพี.”

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “เขาออกไปแล้ว ในเมื่อมหาชนกำลังตายกันด้วยโรคหิวอด” บ้าง.

สองสามีภรรยา นั้น เดินไปอยู่ เมื่อเสเปียงทางหมดสิ้นแล้ว ถูกความหิวครอบงำแล้ว ไม่สามารถจะนำเด็กไปได้.

ครั้งนั้น สามีจึงกล่าวภรรยาว่า “หล่อนเรามีชีวิตอยู่ ก็จักได้ลูกอีก, ทั้งเขาเสียแล้วไปเถิด.”

ธรรมดาคว่า ดวงใจของมารดา อ่อนโยน; เพราะฉะนั้น นางจึงพูดว่า “ดิฉันไม่อาจทิ้งลูกที่ยังมีชีวิตอยู่ได้หรอก.”

สามี. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะทำอย่างไรกัน?

ภรรยา. เราเปลี่ยนกันนำเขาไป.

มารดา ยกลูกขึ้นประหนึ่งพวกดอกไม้ ในวาระของตน กกไว้ที่อก อุ้มไปแล้ว ก็เอาให้แก่บิดา.

เวทนามีกำลังแมกว่าความหิว บังเกิดแก่ชายผู้เป็นสามีนั้น ในที่ซึ่งเขาจับเด็กผู้เป็นลูกนั้นแล้ววางลง เขาก็พูดกะภรรยาขึ้นแล้วๆ เล่าๆ ว่า “หล่อน เรามีชีวิตอยู่ จักได้ลูก (อีก). ทิ้งมันเสียเถิด.”

แม้ภรรยาก็ห้ามเขาไว้ตั้งหลายครั้ง แล้วก็เฉยเสีย.

เด็กถูกเปลี่ยนกันตามวาระ เหนื่อยอ่อนเลยนอนหลับอยู่ในมือของบิดา.

ชายผู้เป็นสามี รู้ว่าลูกชายนั้นหลับ จึงปล่อยให้มารดาเดินไปข้างหน้าก่อน แล้วเอาเด็กนอนไว้บนไปไม้ลาด ใต้พุ่มไม้แห่งหนึ่ง แล้วก็เดิน (ตามไป).

มารดาเหลียวกลับแลดูไม่เห็นลูก จึงถามว่า “นาย ลูกของเราไปไหน?”

สามี. ฉันให้เขานอนอยู่ภายใต้พุ่มไม้แห่งหนึ่ง.

ภรรยา. นาย อย่างฉันให้ฉิบหายเลย, ฉันเว้นลูกเสียแล้ว ไม่อาจเป็นอยู่ได้,
นายนำลูกฉันมาเถิด ประหารออกคร่าครวญแล้ว.

ครั้งนั้น ชายผู้สามี จึงกลับไปเอาเด็กนั้นมาแล้ว.

แม้ลูกก็ตายเสียแล้วในระหว่างทาง.

นายโกตุหลิก ทิ้งบุตรในฐานะมีประมาณเท่านี้ จึงถูกเขาทอดทิ้ง ๗ วาระ ในระหว่างภพ ด้วยผลแห่งกรรมนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า บาปกรรมนี้ อันบุคคลไม่ควรดูหมิ่นว่า “น้อย,”.

สองสามีภรรยาขึ้น นั้น เดินทางไปถึงตระกูลของคนเลี้ยงโคแห่งหนึ่งแล้ว.

[นายโกตุหลิกตายไปเกิดเป็นสุนัข]

ก็ในวันนั้น มีการทำขวัญแม่โคนมของนายโคบาล.

ในเรือนของนายโคบาล พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่งฉันเป็นนิตย์.

นายโคบาลนั้น นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าฉันเสร็จแล้ว จึงได้ทำการมงคล.

ข้าวปายาสเขาจัดแจงไว้เป็นอันมาก.

นายโคบาล เห็น ๒ สามีภรรยาขึ้นมา จึงถามว่า “ท่านมาจากไหน?” ทราบเรื่องนั้นแล้ว เป็นกุลบุตรมีใจอ่อนโยน จึงกระทำความสงเคราะห์ให้ ๒ สามีภรรยาขึ้น ให้ๆ ข้าวปายาสกับเนยใสเป็นอันมาก.

ภรรยาจึงกล่าวกะสามีว่า “นาย เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ ฉันก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่, ท่านท้องพร่องมานาน, จงบริโภคมตามความต้องการ” ดังนี้แล้ว จึงวางข้าวปายาสไว้เบื้องหน้าเขาพร้อมกับสัปปิ ตนเองบริโภคน้อยหนึ่งเท่านั้น.

ส่วนนายโกตุหลิก บริโภคมากไป ไม่อาจตัดความอยากในอาหารได้ เพราะตัวหิวมาตั้ง ๗-๘ วัน.

นายโคบาล ครั้นให้ให้ข้าวปายาสแก่ ๒ ฝั่งเมียดินแล้ว ตนเองจึงเริ่มจะบริโภค.

นายโกตุหลิกนั่งแลดูเขาแล้ว เห็นก้อนข้าวปายาสที่นายโคบาลปั้นให้แก่นางสุนัขซึ่งนอนอยู่แล้วได้ตั้ง จึงคิดว่า “นางสุนัขตัวนี้ มีบุญ จึงได้โภชนะเห็นปานนี้เนื่องนิത്യ.”

ตกกลางคืน นายโกตุหลิกนั้น ไม่สามารถจะยังข้าวปายาสนั้นให้ย่อยได้ จึงทำกาละ ไปเกิดในท้องแห่งนางสุนัขนั้น.

ครั้งนั้น ภรรยาของเขาทำสรีริก (เผา) แล้ว ก็ทำการรับจ้างอยู่ในเรือนนั่นเอง ได้ข้าวสารทะนานหนึ่ง หุงแล้ว เอาใส่บาตรพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วกล่าวว่า “ท่านเจ้าข้า ขอกุศลอันนี้ จงถึงแก่ทาสของท่านเถิด” ดังนี้แล้ว จึงคิดว่า “ควรเราจะอยู่ในที่นี้แล, พระผู้เป็นเจ้าของมาในที่นี้เนื่องนิത്യ, ไทยธรรม จักมีหรือไม่ ก็ช่างเถิด, เราไหว้อยู่ ทำความชวนชวนอยู่ ยังใจให้เสื่อมใสอยู่ ทุกวัน จักประสบบุญมาก.”

(คิดดังนี้แล้ว) นางจึงทำการรับจ้างอยู่ในบ้านนั้นนั่นเอง.

[สุนัขตายเพราะอาลัยในพระปัจเจกพุทธเจ้า]

ในเดือนที่ ๖ หรือที่ ๗ นางสุนัขแม่นั้นแล ก็คลอดลูกออกมาตัวหนึ่ง.

นายโคบาลจึงให้ๆ น้านมของแม่โคนมตัวหนึ่งแก่ลูกสุนัขนั้น.

ไม่นานเท่าไรนัก ลูกสุนัขนั้นก็เติบโตใหญ่.

ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อฉัน ย่อมให้ก้อนข้าวแก่ลูกสุนัขนั้น ก้อนหนึ่ง เป็นนิത്യ.

เพราะอาศัยก้อนข้าว สุนัขนั้น จึงได้มีความรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า.

นายโคบาลย่อมไปอยู่ที่บำรุงของพระปัจเจกพุทธเจ้า (วันหนึ่ง) ๒ ครั้งเนื่องนิത്യ.

นายโคบาลนั้น แม้เดินไปก็เอาไม้ตีที่พุ่มไม้และพื้นดินในที่ซึ่งมีเนื้อร้าย ระหว่างทาง ส่งเสียงว่า “สุ สุ” ๓ ครั้ง ยังเนื้อร้ายให้หนีไปแล้ว.

แม่สุนัข ก็ไปด้วยกับนายโคบาลนั้น.

ในวันหนึ่ง นายโคบาลนั้น กล่าวกะพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า “ท่านผู้เจริญ กาลใด ผมไม่มีโอกาสว่าง, กาลนั้นผมจักส่งสุนัขตัวนี้มา, ขอพระผู้เป็นเจ้าของมาด้วยเครื่องหมายแห่งสุนัขนี้ที่กระผมส่งมาแล้ว.”

ตั้งแต่นั้นมา ในวันที่ไม่มีโอกาส นายโคบาลนั้น ก็ส่งสุนัขไปว่า “พ่อจงไป, จงนำพระผู้เป็นเจ้าของมา”.

ด้วยคำเดียวเท่านั้น สุนัขนั้นก็วิ่งไป ถึงที่ซึ่งนายตีพุ่มไม้และพื้นดิน ก็เห่าขึ้น ๓ ครั้ง รู้ว่าเนื้อร้ายหนีไปแล้วด้วยเสียงนั้น ไปถึงที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้กระทำสรีริกปฏิบัติแต่เช้าตรู่ เข้าไปยังบรรณศาลา นั่งอยู่แล้ว ถึงประตูบรรณศาลา จึงเห่าขึ้น ๓ ครั้ง ให้ท่านรู้ว่าตนมาแล้ว ก็นอนหมอบอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง.

เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ากำหนดเวลาออกไปแล้ว, สุนัขนั้นก็เดินเท้าไปข้างหน้าๆ เทียว.

พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะทดลองสุนัข จึง (ทำเป็น) เดินไปทางอื่นในระหว่างๆ.

ที่นั้น สุนัข จึงไปยืนเท้าขวางหน้าของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นไว้ แล้วนำท่านลงทางนอกนี้.

ต่อมาในกาลวันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้า เดินไปสู่ทางอื่นแล้ว แม้สุนัขนั้นจะยืนขวางห้ามอยู่ข้างหน้าก็ไม่กลับเอาเท้ากระตุ้นสุนัขแล้วก็เดินไป.

สุนัขรู้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่กลับ จึงกลับไปคาบชายผ้าถุงฉุดมา นำท่านลงสู่ทางนอกนี้.

สุนัขนั้น ได้ยังความรักอันมีกำลัง ให้เกิดขึ้นแล้วในพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยประการอย่างนี้.

ต่อมาในกาลอื่น จีวรของพระปัจเจกพุทธเจ้าเก่าแล้ว.

ครั้งนั้น นายโคบาล จึงได้ถวายผ้าสำหรับทำจีวรแก่ท่าน.

พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวกับนายโคบาลนั้นว่า

“ผู้มีอายุ ชื่อว่าการทำจีวร อันบุคคลผู้เดียวทำได้ยาก, อาตมา ไปสู่สถานสบายแล้วจักได้ทำ.”

นายโคบาล. ท่านผู้เจริญ นิมนต์ทำที่นี้เถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้มีอายุ อาตมา ไม่อาจ.

นายโคบาล. ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ท่านอย่าไปอยู่ภายนอกให้นานนัก.

สุนัขได้ยินฟังคำของคนทั้ง ๒ นั้นอยู่เหมือนกัน.

พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวกะนายโคบาลนั้นว่า “จงหยุดเถิด อุบาสก” ให้นายโคบาลกลับแล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส บ่ายหน้าต่อเขาคันธมาทน์ หลีกไปแล้ว.

สุนัขแลดูพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เหาะไปทางอากาศ ยืนเห่าอยู่แล้ว เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นลับคล่องจักขุไป หทัยก็แตกทำลายลง.

[สุนัขไปเกิดเป็นโฆสกเทพบุตร]

ชื่อว่า สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เป็นสัตว์มีชาติชื่อตรง ไม่คดโกง; ส่วนมนุษย์ ใจคิดไปอย่าง ปากพูดไปอย่าง (ไม่ตรงกัน) เพราะเหตุนั้นแล นายเปสสะ ผู้เป็นบุตรของนายควาญช้าง จึงกล่าวว่า^๑

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แท้จริง ชันธปัญจกคือมนุษย์นี้ รกชู้,
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แท้จริง ชันธปัญจก คือ สัตว์ของเลี้ยงนี้ ดีน.

สุนัขนั้น ทำกาลแล้ว ไปเกิดในดาวดึงส์ภพ มีนางอัปสร ๑ พัน แวดล้อม ได้เสวยสมบัติใหญ่ ก็เพราะเป็นสัตว์มีความเห็นอันตรง (และ) ไม่คดโกงนั้น ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อเทพบุตรนั้นกระซิบที่ใกล้หูของใครๆ เสียงย่อมดังไปไกลได้ ๑๖ โยชน์.

ส่วนเสียงพูดโดยปกติ ย่อมกลบเทพนครทั้งสิ้น ซึ่งมีประมาณหมื่นโยชน์.

เพราะเหตุนั้นแล เทพบุตรนั้น จึงได้มีนามว่า “โฆสกเทพบุตร.”

“นี่เป็นผลของอะไร?” เป็นผลของการเห่าด้วยความรักในปัจเจกพุทธเจ้า.

โงสกเทพบุตรนั้น ดำรงอยู่ในเทพนครนั้นไม่นาน ก็เคลื่อนแล้ว.

[เหตุทำให้เทพบุตรเคลื่อน ๔ อย่าง]

จริงอยู่ เทพบุตรทั้งหลาย ย่อมเคลื่อนจากเทวโลก ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

- (๑) ด้วยความสิ้นอายุ
- (๒) ด้วยความสิ้นบุญ
- (๓) ด้วยความสิ้นอาหาร
- (๔) ด้วยความโกรธ

ในเหตุ ๔ อย่างเหล่านั้น

เทพบุตรองค์ใด ทำบุญกรรมไว้มาก เทพบุตรองค์นั้น เกิดในเทวโลก

ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุแล้ว ก็เกิดในเทวโลกชั้นสูงๆ ขึ้นไป, อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นอายุ.

เทพบุตรองค์ใด ทำบุญไว้น้อย; บุญนั้น ของเทพบุตรนั้น ย่อมสิ้นไปเสียในระหว่างเที่ยว

เหมือนธัญชาติ ที่บุคคลใส่ไว้ในฉางหลวง เพียง ๔-๕ ทะนานฉางนั้น, เทพบุตรนั้น ย่อมทำกาละเสียในระหว่างเที่ยว,

อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นบุญ

เทพบุตรบางองค์ มักบริโภคกามคุณ ไม่บริโภคอาหาร เพราะการหลงลืมสติ มีกายอันเหนียวอ่อน ทำกาละ,

อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นอาหาร.

เทพบุตรบางองค์ ไม่อดทนสมบัติของผู้อื่น โกรธเคืองแล้วจึงทำกาละ,

อย่างนี้ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความโกรธ.

[โงสกเทพบุตรไปเกิดในกรุงโกสัมพี]

ก็โงสกเทพบุตรนี้ มักบริโภคกามคุณอยู่ หลงลืมสติ จึงเคลื่อนด้วยความสิ้นอาหาร.

ก็เคลื่อนเสร็จแล้ว ไปถือปฏิสนธิในท้องแห่งหญิงงามเมืองในกรุงโกสัมพี.

ในวันคลอด นางถามทาสีว่า “นี่อะไร?” เมื่อนางทาสีตอบว่า “ลูกชาย เจ้าค่ะ”

จึงบอกให้นางทาสีเอาไปทิ้งด้วยคำว่า “เจ้าจงเอาทารกนี้ใส่กระดังแล้วเอาไปทิ้งที่กองหยากเยื่อ.”

แท้จริง หญิงงามเมืองทั้งหลาย ย่อมเลี้ยงลูกหญิง ไม่เลี้ยงลูกชาย; เพราะเชื้อสายของพวกหล่อนจะสืบไปได้ ก็ด้วยลูกหญิง.

กาบ่าง สุนัขบ้าง ต่างพากันจับกลุ่มแวดล้อมเด็กไว้.

ด้วยผลแห่งการเห่า อันเกิดแต่ความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า สัตว์ตัวหนึ่งก็ไม่อาจเข้าใกล้ได้.

ในขณะนั้น คนผู้หนึ่ง ออกไปนอกบ้าน เห็นการจับกลุ่มของกาและสุนัขนั้น คิดว่า “นี่มันเหตุอะไรกันหนอ?”

จึงเดินไปที่นั่น เห็นทารก หวนได้ความรักเหมือนดังลูกจึงนำไปสู่เรือน ด้วยดีใจว่า “เราได้ลูกชายแล้ว.”

[นางกาลินาโฆสกทารกไปให้โคเหยียบ]

ในกาลครั้งนั้น เศรษฐีชาวเมืองโกสัมพี ไปสุ่ราชตระกูล พบปุโรหิตเดินมาแต่พระราชวัง จึงถามว่า “ท่านอาจารย์ วันนี้ท่านได้ตรวจตราดูความประกอบของดาวนักษัตร^๑ อันเป็นเหตุเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายแล้วหรือ?”

ปุโรหิต. จะ ท่านมหาเศรษฐี. ก็อะไรอื่นของพวกเราไม่มี.

เศรษฐี. อะไรจะมีแก่ชนบทหรือ? ท่านอาจารย์.

ปุโรหิต. อย่างอื่นไม่มี, แต่เด็กที่เกิดในวันนี้ จักได้เป็นเศรษฐีผู้ประเสริฐในเมืองนี้.

ครั้งนั้น ภรรยาของเศรษฐีมีครรภ์แก่, เพราะฉะนั้น เศรษฐีนั้น จึงส่งคนใช้ไปสุ่เรือนโดยเร็วด้วยคำว่า

“จงไป จงทราบภรรยาของเรานั้นว่า ‘คลอดแล้ว หรือยังไม่คลอด,’ พอทราบว่า ‘ยังไม่คลอด,’”

เฝ้าพระราชเสรีงแล้ว รีบกลับบ้าน เรียกหญิงคนใช้ ชื่อกาลินาแล้ว ให้ทรัพย์ ๑ พัน กล่าวว่า

“เจ้าจงไป จงตรวจดูในเมืองนี้ ให้ทรัพย์ ๑ พัน พวกเอาเด็กที่เกิดในวันนี้มา.”

นางกาลินานั้นตรวจตราดู ไปถึงเรือนนั้น เห็นเด็กแล้ว จึงถามหญิงแม่บ้านว่า “เด็กนี้ เกิดเมื่อไร”

เมื่อหญิงนั้นตอบว่า “เกิดวันนี้,” จึงพูดว่า “จงให้เด็กนี้แก่ฉัน”

จึงประมูลราคา ตั้งแต่หกหาปณะ ๑ เป็นต้น ให้ทรัพย์ ๑ พันแล้ว นำเด็กนั้นไปแสดงแก่เศรษฐี.

เศรษฐีคิดว่า

“ถ้าว่าลูกของเรา จักเกิดเป็นลูกหญิง, เราจักให้มันอยู่ร่วมกับลูกสาวของเรานั้น แล้วทำให้มันเป็นเจ้าของตำแหน่งเศรษฐี; ถ้าว่าลูกของเราจักเกิดเป็นลูกชาย, เราก็จักขำมันเสีย” ดังนี้แล้ว จึงให้รับเด็กนั้นไว้ในเรือน.

ต่อมา ภรรยาของเศรษฐีนั้น คลอดบุตรเป็นชาย โดยล่วงไป ๒-๓ วัน.

เศรษฐี จึงคิดว่า “เมื่อไม่มีเจ้าเด็กนี้ ลูกชายของเรา ก็จักได้ตำแหน่งเศรษฐี, บัดนี้ ควรที่เราจักขำมันเสียเถิด” ดังนี้แล้ว

จึงเรียกนางกาลินาแล้ว กล่าวว่า “แม่จงไป ในเวลาที่พวกโคออกจากคอก เจ้าจงเด็กนี้ให้นอนขวางไว้ที่กลางประตูคอก

แม่โคทั้งหลาย จักเหยียบมันให้ตาย, แต่ต้องรู้ว่าโคเหยียบมันหรือไม่เหยียบ แล้วจึงมา.”

นางกาลินานั้น ไปแล้ว พอนายโคบาลเปิดประตูคอกเท่านั้น ก็เอาเด็กให้นอนไว้ ตามนั้น (เหมือนที่เศรษฐีสั่ง).

โคอุสภะ ซึ่งเป็นนายฝูง แม้ออกภายหลังโคทั้งปวงในเวลาอื่น

(แต่) ในวันนี้ ออกไปก่อนกว่าโคอื่นทั้งหมด ได้ยื่นคร่อมทารกไว้ในระหว่างเท้าทั้ง ๔.

แม่โคตั้งหลายร้อย ต่างก็พากันเบียดเสียดข้างทั้ง ๒ ของโคอุสภะออกไป.

ถึงนายโคบาล ก็คิดว่า “เจ้าโคอุสภะตัวนี้ เมื่อก่อน ออกทีหลังโคทุกตัว,

แต่วันนี้ ออกไปก่อนโคทั้งหมด แล้วยืนนิ่งอยู่ที่ประตูคอกเทียว, มันจะมีเหตุอันใดหนอ?” จึงเดินไป

แลเห็นเด็กนอนอยู่ภายใต้ท้องโคนั้น หวนกลับได้ความรักเสมือนบุตร จึงนำไปสุ่เรือน ด้วยคิดว่า “เราได้ลูกชายแล้ว.”

นางกาลินา ไปแล้ว ถูกเศรษฐีถาม จึงเล่าเรื่องนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า “เจ้าจงไป จงให้ทรัพย์เขา ๑ พันแล้ว นำมันกลับมาอีก”

ดังนี้แล้ว ให้ทรัพย์ ๑ พันแล้ว ได้นำกลับมาให้อีก.

๑ ตติกรรมนฤขตโดยโค ความประกอบแห่งนักษัตรอันเป็นเครื่องกระทำซึ่งดี.

[นางกาลินาโหมสกไปให้เกวียนทับ]

ครั้งนั้น เศรษฐีกล่าวกับนางกาลินาว่า “แม่กาลิ ในเมืองนี้ มีพวกเกวียน ๕๐๐ เล่ม ลูกขึ้นแต่เช้ามีด ย่อมไปค้าขาย, เจ้าจงเอาเด็กนี้ไปให้นอนไว้ที่ทางเกวียน (ทางล้อ) พวกโคจกเหยียบมันหรือล้อเกวียนจกตัด (ตัวมัน) พอรู้เรื่องของมันแล้ว จึงกลับมา.”

นางกาลินา นำเด็กไปแล้ว ให้นอนอยู่ที่ทางเกวียน.

ในกาลนั้น หัวหน้าเกวียน ได้ไปข้างหน้า.

ครั้งนั้น พวกโคของเขา ถึงที่นั่นแล้ว ต่างพากันสลัดแอกเสีย.

แม้จะถูกหัวหน้ายกขึ้นแล้วขับไปตั้งหลายครั้ง ก็ไม่เดินไปข้างหน้า.

เมื่อหัวหน้านั้น พยายามอยู่กับโคทั้ง ๒ นั้นอย่างนี้เที่ยว อรุณขึ้นแล้ว (ก็พอสว่าง).

เขาจึงคิดว่า “โคทั้ง ๒ พากันทำเหตุนี้ เพราะอะไร?” จึงตรวจตราดูทาง

เห็นทารกแล้ว ก็คิดว่า “กรรมของเราหนักหนอ” มีความยินดีว่า “เราได้ลูกชายแล้ว” จึงนำเด็กนั้นไปสู่เรือน.

นางกาลิไปแล้ว อันเศรษฐีถาม จึงบอกความเป็นไปนั้น อันเศรษฐีบอกว่า

“เจ้าจงไปให้ทรัพย์ (เขา) ๑ พันแล้ว จงนำเด็กนั้นกลับมาอีก” ดังนี้แล้ว ได้กระทำตามนั้นแล้ว.

[นางกาลินาโหมสกไปทิ้งที่ป่าช้าผิติด]

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกับนางกาลินาว่า “บัดนี้ เจ้าจงนำมันไปยังป่าช้าผิติด แล้วเอาอนอนไว้ในระหว่างพุ่มไม้, มันจกถูกสัตว์มีพิษขบป้าเป็นต้นกัด หรือถูกอมมนุษย์ประหารตายในที่นั้น, เจ้ารู้ว่า มันตายแล้วหรือไม่ตายเที่ยว จึงกลับมา.”

นางกาลินา นำเด็กนั้นไป ให้นอนอยู่ที่ป่าช้าผิติดแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง.

สุนัขบ้าง กาบ้าง อมนุษย์บ้าง ไม่อาจเข้าใกล้เด็กนั้นได้.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า “ก็มารดาบิดาของเด็กนั้น ไม่มีมิใช่หรือ? ก็บรรดาพี่น้องเป็นต้น ใครๆ ชื่อว่า ผู้รักษาของเด็กนั้นก็ไม่มี, ใครรักษาเด็กนั้นไว้?”

แก้วว่า “กรรมสักว่าความเท่าเท่านั้น ซึ่งเด็กให้เป็นไปแล้ว ด้วยความรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้าในเวลาเป็นสุนัข รักษาเด็กไว้.”

ครั้งนั้น คนเลี้ยงแพะผู้หนึ่ง ต้อนแม่แพะตั้งหลายแสนตัวไปหากิน เดินไปข้างป่าช้า.

แม่แพะตัวหนึ่งเคี้ยวกินใบไม้เป็นต้น เข้าไปสู่พุ่มไม้ เห็นทารกแล้ว จึงคุกเข่าให้นมแก่ทารก.

แม้คนเลี้ยงแพะ จะทำเสียงว่า “เห, เห” ก็หาออกไปไม่.

เขาคิดว่า “จกเอาไม้ตีมันไล่ออก” จึงเข้าไปสู่พุ่มไม้ เห็นแม่แพะคุกเข่าให้ทารกน้อยกินนมอยู่

จึงหวนกลับได้รับความรักในทารกเสมือนบุตร จึงพาเอาทารกนั้นไป ด้วยคิดว่า “เราได้ลูกชายแล้ว’.

นางกาลิ เห็นเหตุนั้นแล้ว จึงไป ถูกเศรษฐีถามแล้ว จึงบอกความเห็นไปอันนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า

“เจ้าจงไป ให้ทรัพย์ (เขา) ๑ พันแล้ว นำมันกลับมาอีก” ได้กระทำตามนั้นแล้ว.

[นางกาลิเอาโฆสกไปโยนเหว]

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะนางทาสีนั้นว่า “แม่กาลิ เจ้าจงเอาเด็กนี้ไป ขึ้นสู่ภูเขาคันเป็นที่ทิ้งโจร จงโยนมันลงไปในเหว, มันกระทบท้องภูเขา ก็จักเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย ตกลงที่พื้น, เจ้ารู้ว่า มันตายแล้วหรือไม่ตาย จึงกลับมา.”

นางกาลินั้น นำเด็กนั้นไปที่นั่นแล้วยืนอยู่บนยอดเขา โยนลงไปแล้ว.

ก็พุ่มไผ่ใหญ่ อาศัยท้องภูเขานั้นแล เจริญโดยเทือกเขานั้นเอง.

พุ่มกระพังโหมหนาทึบ ได้คลุมเบื้องบนพุ่มไผ่นั้นไว้.

ทารกเมื่อตก จึงตกลงบนพุ่มนั้น เหมือนตกลงบนผ้าขนสัตว์.

ในวันนั้น หัวหน้าช่างสาน มีความต้องการด้ายไม้ไผ่.

เขาไปกับลูกชาย เริ่มจะตัดพุ่มไผ่นั้น, เมื่อพุ่มไม้ไผ่นั้นไหวอยู่ เด็กก็ได้ร้องขึ้นแล้ว.

เขาจึงพูดว่า “เหมือนเสียงเด็ก” จึงขึ้นไปทางหนึ่ง เห็นเด็กนั้น มีใจยินดี จึงพาไปด้วยคิดว่า “เราได้ลูกชายแล้ว.”

นางกาลิ ไปสู่สำนักของเศรษฐี ถูกเศรษฐีนั้นถามแล้ว จึงบอกเรื่องนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า

“เจ้าจงไป เอาทรัพย์ให้ (เขา) ๑ พัน แล้วนำมาอีก” ได้ทำตามนั้นแล้ว.

[ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว]

เมื่อเศรษฐี ทำกรรมนี้ๆ อยู่คนเดียว เด็กเติบโตใหญ่แล้ว.

เขาได้มีชื่อว่า “โฆสกะ.”

นายโฆสกะนั้น ปรากฏแก่เศรษฐีประหนึ่งหนามแทงตา.

เศรษฐีไม่อาจเพื่อจะแลดูเขาตรงๆ ได้.

ครั้งนั้น เศรษฐีตรองหาอุบายจะฆ่านายโฆสกะนั้น จึงไปสู่สำนักของนายช่างหม้อผู้สหายของตน แล้วถามว่า

“เมื่อไร ท่านจะเผาเตา?” เมื่อเขาตอบว่า “พรุ่งนี้” จึงกล่าวว่า

“ถ้ากระนั้น ท่านจงเอาทรัพย์ ๑ พันนี้ไว้ แล้วจงทำการงานให้ฉันสักอย่างหนึ่ง.”

นายช่างหม้อ. การงานอะไร? นาย.

เศรษฐี. ฉันมีบุตรชาติชั่วอยู่คนหนึ่ง ฉันจักส่งมันมายังสำนักของท่าน, เมื่อฉะนี้ ท่านจงให้มันเข้าไปสู่ห้อง เอมิตอันคมตัดให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เอาใส่ในตุ่ม แล้วเผาในเตา, ทรัพย์ ๑ พันนี้ เป็นเช่นกับรางวัลของท่าน, ในภายหลัง ฉันจักทำสิ่งที่ควรทำแก่ท่านให้ยิ่งขึ้นอีก.

นายช่างหม้อ. ได้จ๊ะ.

ในวันรุ่งขึ้น เศรษฐีจึงเรียกนายโฆสกะมาแล้ว กล่าวว่า

“พ่อ เมื่อวานนี้ ฉันสั่งการงานช่างหม้อไว้อย่างหนึ่ง, เจ้าจงมา จงไปยังสำนักของเขาแล้วพูดอย่างนี้ว่า

‘ได้ยินว่า ท่านจงยังการงานที่พ่อของผมหวังไว้เมื่อวันวานนี้ให้สำเร็จเถิด’” ดังนี้แล้ว ได้ส่งไปแล้ว.

นายโฆสกะนั้น รับว่า “จ๊ะ” ได้ไปแล้ว.

ฝ่ายลูกชายของเศรษฐี กำลังเล่นคลีกับพวกเด็ก เห็นนายโฆสกะนั้น เดินไปในที่นั้น จึงเรียกนายโฆสกะนั้นแล้ว ถามว่า “ไปไหน? พี่” เมื่อนายโฆสกะบอกว่า “เอาข่าวของคุณพ่อ ไปสำนักของนายช่างหม้อ,” จึงพูดว่า “ฉันจักไปในที่นั้น, เด็กเหล่านี้ชนะฉันหลายคะแนนแล้ว, พี่จะชนะเอาคะแนนคืนให้ฉัน.”

นายโฆสกะ. พี่กลัวคุณพ่อ.

ลูกเศรษฐี. อย่างกลัวพี่ ฉันจักนำข่าวนั้นไปเอง,
พวกเด็กหลายคนชนะฉันแล้ว พี่จงชิงชัยเอาคะแนนให้ฉัน จนกว่าฉันจะกลับมา.

ได้ยินว่า โฆสกะเป็นผู้ฉลาดในการเล่นคลี, เพราะฉะนั้น ลูกชายของเศรษฐีจึงได้หวังเหนี่ยวนายโฆสกะนั้นไว้เช่นนั้น.

ฝ่ายโฆสกะนั้น จึงพูดกับลูกชายเศรษฐีนั้นว่า “ถ้ากระนั้น จงไปบอกกับนายช่างหม้อว่า ‘ทราบข่าว เมื่อวานนี้ คุณพ่อผม สั่งให้ท่านทำงานไว้อย่างหนึ่ง, ท่านจงยังการงานนั้นให้สำเร็จ’” ดังนี้แล้ว ส่งเขาไปแล้ว.

ลูกชายของเศรษฐีนั้น ไปยังสำนักของนายช่างหม้อนั้น ได้กล่าวตามสั่งนั้น.

ครั้งนั้น นายช่างหม้อ ได้ฆ่าลูกชายเศรษฐีนั้น ตามคำสั่งเศรษฐีสั่งไว้ทีเดียว แล้วโยนไปในเตา.

ฝ่ายนายโฆสกะ เล่นตลอดภาคของวัน พอตกเย็นก็กลับบ้าน, เมื่อเศรษฐีเห็นแล้ว จึงถามว่า “ไม่ได้ไปหรือ? พ่อ” ก็แจ้งถึงเหตุที่ตนไม่ได้ไปและเหตุที่น้องชายไปให้ทราบ.

เศรษฐีฟังคำนั้นแล้วจึงร้องลั่นว่า “อย่าได้ฆ่าเลย”

ปานประหนึ่งว่า มีโลหิตเดือดพล่านในสรีระทั้งสิ้น ประคองแขนคร่ำครวญอยู่ว่า

“ช่างหม้อผู้เจริญ อย่าให้เราฉิบหายเสียเลย อย่าให้เราฉิบหายเสียเลย” ดังนี้ ได้ไปยังสำนักของนายช่างหม้อนั้นแล้ว.

นายช่างหม้อ เห็นเศรษฐีนั้น มาอยู่โดยอาการอย่างนั้น จึงพูดว่า “นาย ท่านอย่าทำเสียงดังไป, การงานของท่านสำเร็จแล้ว.”

เศรษฐีนั้น อันความโศกเปรียบดังภูเขาใหญ่ท่วมทับแล้ว เสวยโทมนัส มีประมาณมิใช่น้อย
ตั้งบุคคลผู้มีใจคิดร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายฉะนั้น.

[ทำร้ายผู้ไม่ทำร้ายตอบ ย่อมถึงฐานะ ๑๐]

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ผู้ประทุษร้าย ในท่านผู้ไม่ประทุษร้าย ทหาอาชญามิได้ ด้วยอาชญา
ย่อมพลันถึงฐานะ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งทีเดียว คือ
พึงถึงเวทนาอันหยาบ, ความเสื่อม, ความแตกแห่งสรีระ,
ความเจ็บไข้อย่างหนัก, ความฟุ้งซ่านแห่งจิต, ความขัดข้องแต่พระราช,
ความกล่าวต่ออย่างทารุณ, ความเสื่อมรอบแห่งหมู่ญาติ,
ความย่อยยับแห่งโภคะ, อีกประการหนึ่ง ไฟป่าย่อมไหม้เรือนของผู้นั้น,
เพราะความแตกแห่งกาย เขาผู้มีปัญญาทราวม ย่อมเข้าพินรก.”

[อุบายใหม่ของเศรษฐี]

แม้เช่นนั้น เศรษฐี ก็ไม่อาจแลดูนายโฆสกะนั้นตรงๆ อีกได้.

เขาคຸ່นคิดหาอุบายว่า “อย่างไร? จึงจะฆ่ามันเสียได้.”

มองเห็นอุบายว่า “เราจัดส่งมันไปยังสำนักของคนเก็บส่วย (นายเสมียน) ใน ๑๐๐ บ้านของเรา ให้มันตายเสีย” ดังนี้แล้ว จึงเขียนหนังสือไปถึงคนเก็บส่วยนั้นว่า

“ผู้นี้เป็นลูกชั่วชาติของเรา, ฆ่ามันเสียแล้ว จงโยนลงไปในหลุมคู. เมื่อทำการอย่างนี้เสร็จแล้ว,

ฉันจึกรู้สิ่งที่จะตอบแทนแก่ท่านลงในภายหลัง” ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า

“พ่อ โฆสกะ คนเก็บส่วยของฉัน มีอยู่ที่บ้านส่วย ๑๐๐ บ้าน, เจ้าจงนำเอาจดหมายฉบับนี้ไปให้เขา” ดังนี้

จึงเอาจดหมายผูกไว้ที่ชายผ้าของเขา.

ก็นายโฆสกะนั้น ไม่รู้จักอักษรสมัย.

เพราะตั้งแต่เขาเป็นเด็ก เศรษฐีก็คຸ່นคิดฆ่าเขาเสมอ (แต่) ไม่อาจฆ่าได้, จักให้เขาศึกษาอักษรสมัยได้อย่างไร?

นายโฆสกะนั้น ผูกจดหมายฆ่าตัวเองไว้ที่ชายผ้า ด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะออกเดิน จึงพูดว่า “คุณพ่อ ผมไม่มีเสบียงทาง.”

เศรษฐี. เจ้าไม่ต้องมีกิจ (ห่วง) ด้วยเสบียงทาง.

ในบ้านซื้อโน้น ในระหว่างทาง เศรษฐีผู้เป็นสหายของข้ามีอยู่.

เจ้าจงไปกินอาหารเช้าที่เรือนของเขาแล้ว จึงเดินต่อไป.

นายโฆสกะนั้น รับว่า “จ๊ะ” ไหว้บิดาแล้ว ออกเดินไปถึงบ้านนั้น ถ้ามถึงเรือนเศรษฐี เดินไปพบภรรยาของเศรษฐี,

เมื่อนางกล่าวว่า “เจ้ามาจากไหน?” จึงตอบว่า “มาจากในเมือง.”

ภรรยาเศรษฐี. เจ้าเป็นลูกของใคร?

โฆสกะ. คุณแม่ ผมเป็นลูกของเศรษฐี ผู้เป็นสหายของท่าน.

ภรรยาเศรษฐี. เจ้าชื่อโฆสกะหรือ?

โฆสกะ. ครับ คุณแม่.

พร้อมกับเวลาเห็นเท่านั้น ความรักใคร่เหมือนลูกในโฆสกะนั้น บังเกิดแก่นางแล้ว.

[ความรักเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ]

ก็เศรษฐี มีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง, นางมีอายุราว ๑๕-๑๖ ปี รูปร่างสะสวย น่าเลื่อมใส.

เศรษฐีให้หญิงรับใช้ไว้คนหนึ่ง เพื่อรักษานาง แล้วให้อยู่ที่ห้องมีสิริ (ห้องพิเศษ) ที่พื้นชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น.

ในขณะนั้น ลูกสาวเศรษฐีให้หญิงคนใช้ไปตลาด.

ครั้งนั้น ภรรยาของเศรษฐี เห็นหญิงทาสีนั้นแล้ว จึงถามว่า “จะไปไหน?”

เมื่อนางตอบว่า “ข้าแต่แม่เจ้า ดิฉันไปด้วยกิจรับใช้แห่งธิดาของแม่เจ้า” จึงกล่าวว่า

“เจ้าจงมาทางนี้ก่อน, งดการรับใช้ไว้. จงลาดตั้ง, ล้างเท้า, ทาน้ำมัน บูที่นอน ให้บุตรของเรา. จึงทำการรับใช้ภายหลัง.”

นางได้กระทำการตามสั่งแล้ว.

ครั้งนั้น ลูกสาวของเศรษฐี ได้ดูหญิงรับใช้นั้นผู้มาเข้า.

ที่นั่น หญิงคนใช้นั้น เรียนกะนางว่า

“แม่เจ้า อย่าเพิ่งโกรธฉัน, บุตรเศรษฐีชื่อโฆสกะมาแล้ว, ดิฉันทำสิ่งนี้ๆ แก่เขาแล้ว ไปในตลาดนั้น แล้วจึงมา.”

เพราะฟังชื่อว่า “โฆสกะ” ผู้บุตรเศรษฐีนั้น ความรักเดือนมิถุนายนเป็นต้น จดถึงเยื่อในกระดุก ตั้งขึ้นแก่ลูกสาวเศรษฐีแล้ว.

[ลูกสาวเศรษฐีแปลงสาส์น]

แท้จริง ลูกสาวเศรษฐีนั้น เป็นภรรยาของนายโฆสกะนั้น ในเวลาที่เขาเป็นนายโกตุหลิก ได้ถวายข้าวสุกทะนานหนึ่ง แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า.

ด้วยอานุภาพแห่งผลทานนั้น นางจึงมาเกิดในตระกูลเศรษฐีนี้.

ความรักในปางก่อน ได้ท่วมทับยึดลูกสาวเศรษฐีนั้นไว้ ด้วยประการฉะนี้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

“ความรักนั้น ย่อมเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการ อย่างนี้ คือ
ด้วยความอยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑ ด้วยการเกื้อกูลกันในกาลปัจจุบัน ๑
เหมือนอุบล (อาศัยเปลือกตมและน้ำ) เกิดในน้ำฉะนั้น.”

ที่นั่น นางจึงถามหญิงสาวใช้นั้นว่า “(เดี๋ยวนี้) เขาอยู่ที่ไหนจ๊ะ? แม่”

หญิงสาวใช้. เขานอนหลับอยู่บนที่นอน (เจ้าคะ) แม่เจ้า.

ธิดาเศรษฐี. ก็ในมือของเขา มีอะไรอยู่หรือ?

หญิงสาวใช้. มีหนังสืออยู่ที่ชายผ้าคะ แม่เจ้า.

ธิดาเศรษฐีนั้น จึงคิดว่า “นั่นจะเป็นหนังสืออะไรหนอ?”

เมื่อนายโฆสกะนั้น กำลังหลับอยู่, เมื่อมารดาบิดาไม่แลเห็น เพราะมัวเอาใจส่งไปในเรื่องอื่น, ลงไปสู่สำนัก (ของเขา) แล้ว แก่เอาหนังสือนั้น เข้าไปยังห้องของตน ปิดประตู เปิดหน้าต่าง อ่านหนังสือ เพราะนางฉลาดในอักษรสมัย แล้วคิดว่า “ตายจริง! คนเขลา ผูกหนังสือสำหรับฆ่าตัวที่ชายผ้าแล้วก็เที่ยวไป. ถ้าเราไม่เห็นหนังสือแล้ว เขาคงไม่มีชีวิตอยู่” ดังนี้แล้ว จึงฉีกหนังสือฉบับนั้นเสีย เขียนหนังสืออีกฉบับหนึ่ง ตามถ้อยคำของเศรษฐีว่า

“ลูกชายของข้าพเจ้านี้ ชื่อเจ้าโฆสกะ, จงให้นำเครื่องบรรณาการมาจากบ้าน (ส่วย) ๑๐๐ บ้าน ทำมงคลกับบุตรสาวเศรษฐีในชนบทนี้ ให้ปลูกเรือนขึ้น ๒ ชั้น ในท่ามกลางบ้านเป็นที่อยู่ของตน ทำการรักษาย่างแข็งแรง ด้วยเครื่องล้อมคือกำแพงและเครื่องล้อมคือบุรุษ, และจงส่งข่าวไปให้ข้าพเจ้าว่า ‘การนี้ การนี้ ฉันทำเสร็จแล้ว.’”

เมื่อกรรมอย่างนี้ท่านทำแล้ว ฉันจักรู้สิ่งที่ควรทำแก่ท่านลงในภายหลัง”,

ก็แล ครั้นเขียนเสร็จแล้ว นางจึงพับ ลงไปผูกไว้ที่ชายผ้าของนายโฆสกะนั้นตามเดิม.

[นายโฆสกะได้ภรรยา]

นายโฆสกะนั้น นอนหลับตลอดวัน ลูกขึ้นบริโภคแล้วก็หลีกไป.

ในวันรุ่งขึ้น เขาไปสูบ้านนั้นแต่เช้าตรู่ แลเห็นนายเสมียนทำกิจในบ้านอยู่ที่เดียว.

นายเสมียนนั้นเห็นนายโฆสกะนั้นแล้ว จึงถามว่า “อะไร? พ่อ”.

นายโฆสกะนั้น กล่าวว่า “คุณพ่อของผม ส่งหนังสือมาถึงท่าน”.

นายเสมียนจึงถามว่า “หนังสือเพื่อการอะไร? พ่อจงบอกมา” รับเอาหนังสือแล้ว อ่านดู ก็มีความพอใจ จึงกล่าวกะคหบดีทั้งหลายว่า

“ผู้เจริญทั้งหลาย ขอเชิญท่านดูความรักใคร่ในเรา ของนายเรา, ท่านเศรษฐีส่งบุตรชายมายังสำนักของเรา ด้วยแจ้งว่า ‘จงทำมงคลแก่บุตรคนโตของเรา’ พวกท่านจงรีบเอาไม้เป็นต้นมาเร็ว” ดังนี้แล้ว

ให้ปลุกเรือนมีประการดังกล่าวแล้ว ในท่ามกลางบ้าน ให้นำเครื่องบรรณาการมาแต่บ้าน ๑๐๐ บ้าน

นำลูกสาวของเศรษฐีในชนบทมากระทำมงคลแล้ว จึงส่งข่าวไปแก่เศรษฐีว่า “การนี้และการนี้ ข้าพเจ้าทำเสร็จแล้ว.”

[เศรษฐีเสียใจจนเกิดโรค]

เพราะได้ฟังข่าวนั้น ความเสียใจอย่างใหญ่ บังเกิดแก่เศรษฐีแล้วว่า

“เราให้ทำอะไร สิ่งนั้นไม่สำเร็จ, สิ่งใดมิให้ทำ สิ่งนั้นก็กลับสำเร็จ.”

ความเศร้าโศกนั้น กับความเศร้าโศกถึงบุตร เป็นอันเดียวกันเทียว ยังความร้อนในท้องให้เกิดขึ้น ให้เกิดโรคอดิศาร^๑ แล้ว.

แม้ลูกสาวของเศรษฐี ก็บังคับพวกคนว่า

“ถ้าใครๆ มาจากสำนักของเศรษฐี, ท่านยังไม่บอกแก่เราแล้ว อย่าบอกแก่เศรษฐีบุตรก่อน.

แม้เศรษฐีเล่า ก็คิดว่า “บัดนี้ เราจะไม่ทำบุตรชู้ชาติคนนั้นให้เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติของเรา” ดังนี้แล้ว

จึงบอกนายเสมียนคนหนึ่งว่า “ลุง ฉันทปรารถนาจะพบบุตรของฉันท, ท่านจงส่งคนรับใช้ไปคนหนึ่ง ให้เรียกบุตรของฉันทมา.”

เขารับว่า “ได้จ้ะ” ให้หนังสือแล้ว ส่งคนผู้หนึ่งไป.

ฝ่ายลูกสาวของเศรษฐี ทราบว่า บุรุษนั้นมายืนอยู่ที่ประตู ให้เรียกเขามาแล้ว ถามว่า “อะไร? พ่อ.”

คนรับใช้. เศรษฐี ไม่สบาย เพื่อจะพบลูกชาย ให้เรียก(เขา) แม่เจ้า.

ธิดาเศรษฐี. พ่อ เศรษฐียังมีกำลัง หรือถอยกำลัง?

คนรับใช้. ยังมีกำลัง บริโภคอาหารได้อยู่ก่อน แม่เจ้า.

ลูกเศรษฐีนั้น ไม่ให้บุตรเศรษฐีทราบเทียว ให้อู่และเสปียงทางแก่เขาแล้ว กล่าวว่า

“ท่านจักไปได้ในเวลาที่ดินส่งไป, จงพักอยู่ก่อน.”

มหาเศรษฐี ได้กล่าวกะนายเสมียนอีกว่า “ลุง ท่านยังไม่ได้ส่งหนังสือไปยังสำนักบุตรของฉันทหรือ?”

นายเสมียน. ส่งไปแล้ว นาย คนผู้ไปแล้ว ยังไม่มาก่อน.

๑ โรคอันยังโลหิตให้แล่นไปยัง, โรคลงแดง.

เศรษฐี. ถ้ากระนั้น ท่านจงส่งผู้อื่นไปอีก.

นายเสมียนนั้น ส่งไปแล้ว.

ลูกสาวของเศรษฐี ปฏิบัติแม่ในบุรุษนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน.

ในกาลนั้น โรคของเศรษฐีหนักแล้ว.

ภาชนะหนึ่งเข้า, ภาชนะหนึ่งออก.

เศรษฐี จึงถามนายเสมียนอีกว่า “ลุง ท่านยังไม่ได้ส่งหนังสือไปยังสำนักบุตรของฉันแล้วหรือ.”

นายเสมียน. ส่งไปแล้ว นาย แต่คนที่ไม่กลับไปกลับ.

เศรษฐี. ถ้ากระนั้น ท่านจงส่งผู้อื่นไปอีก.

นายเสมียนนั้นส่งไปแล้ว.

ลูกสาวเศรษฐี งามประพาศเหตุนี้ แม่กะบุรุษผู้มาในวาระที่ ๓ แล้ว.

บุรุษผู้นั้น บอกว่า

“ข้าแต่นาย เศรษฐีป่วยหนัก ตัดอาหารเสียแล้ว มีความตายเป็นเบื้องหน้า, ภาชนะหนึ่งออก ภาชนะหนึ่งเข้า.”

ลูกสาวของเศรษฐีจึงคิดว่า “บัดนี้ เป็นเวลาที่เขาคงไปได้”, จึงบอกแก่เศรษฐีบุตรว่า “ทราบว่าคุณพ่อของท่านป่วย.”, เมื่อเขากล่าวว่า “พูดอะไร? หล่อน” จึงพูดว่า “ความไม่สำราญมีแก่บิดาของท่านนั้น นาย.”

โฆสกะ. บัดนี้ ฉันควรทำอย่างไร?

ธิดาเศรษฐี. นาย เราจักถือเครื่องบรรณาการอันเกิดจากบ้านส่วย ๑๐๐ บ้าน ไปเยี่ยมท่าน.

นายโฆสกะนั้น รับว่า “จ๊ะ” แล้วให้คนนำเครื่องบรรณาการมา เอาเกวียนบรรทุก หลีกไปแล้ว.

ครั้งนั้น ลูกสาวของเศรษฐีนั้น พูดกะโฆสกะนั้นว่า

“บิดาของท่านถอยกำลัง, เมื่อเราถือเอาเครื่องบรรณาการมีประมาณเท่านี้ไป จักเป็นการเนินช้า,

ขอท่านจงให้ชนบรรณาการนี้กลับเกิด” ดังนี้แล้ว จึงส่งบรรณาการนั้นทั้งหมดไปสู่เรือนแห่งตระกูลของตน แล้วพูดอีกว่า

“นาย ท่านพึงยื่นข้างเท้าแห่งบิดาของท่าน, ฉันจักยื่นข้างเหนือศีรษะ.”

เมื่อเข้าไปสู่เรือนนั้นเทียว นางก็บังคับพวกคนของตนว่า “พวกท่าน จงถือเอาการรักษาทั้งข้างหน้าเรือนทั้งข้างหลังเรือน.”

ก็ในเวลาที่เขาไป เศรษฐีบุตรได้ยืนอยู่แล้วที่ข้างเท้าของบิดา, ส่วนภรรยาได้ยื่นข้างเหนือศีรษะ.

[เศรษฐีทำกาละ]

ในขณะนั้น เศรษฐีนอนหงายแล้ว.

ส่วนนายเสมียน เมื่อนวดเท้าของเศรษฐีนั้น จึงพูดว่า “นาย บุตรชายของท่านมาแล้ว.”

เศรษฐี. เขา อยู่ที่ไหน?

นายเสมียน. เขา ยืนอยู่ที่ปลายเท้า.

ครั้งนั้น เศรษฐี เห็นบุตรชายนั้นแล้ว จึงให้เรียกนายเสมียนมาแล้ว ถามว่า “ในเรือนของฉันมีทรัพย์อยู่เท่าไร?”

เมื่อนายเสมียนเรียนว่า

“นาย มีอยู่ ๔๐ โกลีเท่านั้น, แต่เครื่องอุปโภคบริโภคและบ้าน นา สัตว์ ๒ เท่า ๔ เท่า ยานพาหนะ มีอยู่จำนวนเท่านี้ๆ, ใครจะพูดว่า “ฉันไม่ให้ทรัพย์ มีประมาณเท่านี้แก่โฆสกะ บุตรของฉัน,” (กลับ) พูดว่า “ฉันให้.”

ลูกสาวเศรษฐีฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า “เศรษฐีนี้ เมื่อพูด ฟังพูดคำอะไรอื่น”

เป็นเหมือนเราร้อนด้วยความโศก สยายผม ร้องไห้กล่าวว่า

“คุณพ่อ พูดอะไรนี้. พวกเราฟังคำของท่าน ซื่อแม่นี้, พวกเราไม่มีบุญหนอ” ดังนี้แล้ว

จึงเอาศิระชะลัมพาดเศรษฐีนั้นที่ท่ามกลางอก เอาศิระชะลัมพากลือกอยู่ที่ท่ามกลางอกของเศรษฐีนั้น

แสดงอาการคร่ำครวญ จนเศรษฐีไม่อาจพูดได้อีก.

แม้เศรษฐี ก็ได้ทำกาละในขณะนั้นเอง.

[พระเจ้าอุเทนประทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายโฆสกะ]

ชนทั้งหลายสดับว่า “เศรษฐีถึงอนิจกรรมแล้ว” จึงไปกราบทูลพระเจ้าอุเทน.

พระเจ้าอุเทน ทรงให้ทำฅาปนกิจสรีระของเศรษฐีนั้นแล้ว ตรัสถามว่า “ก็ลูกชายหรือลูกหญิงของเศรษฐีนั้นมีอยู่หรือ?”

ชนทั้งหลายกราบทูลว่า “มีอยู่ พระเจ้าข้า ลูกชายของเศรษฐีนั้น ชื่อว่า โฆสกะ,

เศรษฐีนั้น มอบหมายทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้แก่โฆสกะนั้นแล้ว ก็ถึงแก่อนิจกรรม พระเจ้าข้า.”

พระราชาทรงให้เรียกตัวเศรษฐีบุตรมาแล้วในกาลอื่น.

ก็ในวันนั้นฝนตก.

ที่พระลานหลวง มีน้ำขังอยู่ในที่นั้นๆ.

เศรษฐีบุตรไปแล้ว ด้วยหวังว่า “จักเฝ้าพระราชา.”

พระราชาทรงเปิดพระแสง^๑ ทรงแลดูนายโฆสกะนั้นเดินมาอยู่ ทรงเห็นเขาโดดน้ำที่พระลานหลวงเดินมา

จึงตรัสถามเขา ซึ่งมาถวายบังคมแล้วยืนอยู่ว่า “พ่อ เจ้าชื่อโฆสกะหรือ?”

เมื่อเขาทูลว่า “ถูกแล้ว พระเจ้าข้า” ทรงปลอบเขาวว่า

“เจ้าอย่าเสียใจว่า ‘บิดาของเราตายแล้ว’ เราจักให้ตำแหน่งเศรษฐี อันเป็นของบิดาของเจ้าแก่เจ้านั้นเอง” ดังนี้แล้ว

ทรงส่งเขาไปว่า “จงไปเถิด พ่อ”.

และพระราชาทรงยืนทรงแลดูเขาซึ่งไปอยู่เดียว.

เขาไม่โดดน้ำที่เขาโดดในเวลาที่มา ได้ลงไปค่อยๆ.

ครั้งนั้น พระราชา ตรัสสั่งให้เรียกนายโฆสกะนั้นมาจากที่นั่นแล แล้วตรัสถามว่า

“เพราะเหตุไรหนอ? พ่อ ท่านเมื่อมาสู่สำนักของเราจึงโดดน้ำมาแล้ว. เมื่อไป เดียวนี้ลงไปแล้ว จึงค่อยๆ เดินไป.”

นายโฆสกะ ทูลว่า “เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ ยังเป็นเด็ก ในขณะนั้น, นี้ชื่อว่า เป็นเวลาเล่น. ก็ในกาลนี้ ข้าพระองค์ ได้รับทราบตำแหน่งจากพระองค์แล้ว.

เพราะฉะนั้น การที่ข้าพระองค์ไม่เที่ยวไปเหมือนในกาลก่อน แล้วค่อยๆ ไป จึงควรในเดี๋ยวนี้.”

พระราชทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า “ชายผู้นี้ มีปัญญา, เราจักให้ตำแหน่งเศรษฐี แก่เขาในบัดนี้เถิด” ดังนี้แล้ว ประทานโกศที่บิดาบริโภคนั้นแล้ว ได้ประทานตำแหน่งเศรษฐี พร้อมด้วยสรรพวัตถุ ๑๐๐ อย่าง.

[นายโฆสกะรับตำแหน่งเศรษฐี]

นายโฆสกะนั้น ยืนอยู่บนรถ ได้กระทำประทักษิณพระนครแล้ว.

ที่อื่นนายโฆสกะนั้นแลดูแล้วๆ ย่อมหัวนโหน.

แม่ลูกสาวของเศรษฐี นั่งปรึกษากับนางกาลีสาวีว่า

“แม่กาลี สมบัติมีประมาณเท่านี้ สำเร็จแล้วแก่บุตรของท่าน ก็เพราะอาศัยเรา.”

กาลี. เพราะเหตุไร? แม่.

ธิดาเศรษฐี. เพราะโฆสกะนี้ ผูกจดหมายฆ่าตัวตายไว้ที่ชายผ้ามาสู่เรือนของพวกเรา, ครั้งนั้น ฉันจึงจดหมายฉบับนั้นของเขา เขียนจดหมายฉบับอื่น เพื่อให้ทำมงคลกับฉัน ทำอารักขาในเขา สิ้นกาลเท่านี้.

กาลี. แม่ ท่านรู้เห็นเพียงเท่านี้, แต่เศรษฐีมุ่งแต่จะฆ่าเขาตั้งแต่เขาเป็นเด็ก ก็ไม่อาจเพื่อจะฆ่าได้, อาศัยนายโฆสกะนี้อย่างเดียว สิ้นทรัพย์ไปมากมาย.

ธิดาเศรษฐี. แม่ เศรษฐีทำกรรมหนักหนอ.

เศรษฐีธิดานั้น เห็นนายโฆสกะนั้น กระทำประทักษิณพระนคร เข้าไปสู่เรือน จึงหัวเราะ ด้วยคิดว่า “สมบัติมีประมาณเท่านี้ สำเร็จแล้ว ก็เพราะอาศัยเรา.”

ครั้งนั้น เศรษฐีบุตร เห็นอาการนั้น จึงถามว่า “ท่านหัวเราะทำไม?”

เศรษฐีธิดา. เพราะอาศัยเหตุอันหนึ่ง.

เศรษฐีบุตร. จงบอกเหตุนั้น.

เศรษฐีธิดานั้น ไม่บอกแล้ว.

เศรษฐีบุตรนั้น จึงพูดว่า “ถ้าไม่บอก จะพินเจ้าให้เป็น ๒ ท่อน” ดังนี้ จึงชักดาบออกแล้ว.

เศรษฐีธิดานั้น จึงบอกว่า “ดิฉันหัวเราะ ก็เพราะคิดว่า ‘สมบัติมีประมาณเท่านี้ นี้ ท่านได้แล้ว ก็เพราะอาศัยฉัน.’”

เศรษฐี. ถ้าว่าคุณพ่อของฉัน มอบมรดกของตนให้แก่ฉันแล้ว ท่านจะได้เป็นอะไรในทรัพย์นั้น.

ได้ยินว่า เศรษฐี ไม่รู้เรื่องอะไร สิ้นกาลเท่านี้, เพราะฉะนั้น จึงไม่เชื่อถ้อยคำของเศรษฐีธิดานั้น.

ครั้งนั้น เศรษฐีธิดานั้น ได้เล่าเรื่องนั้นทั้งหมด แก่เศรษฐีบุตรนั้นว่า

“บิดาของท่าน ให้หนังสือฆ่า (ตัว) ส่งท่านมาแล้ว, ดิฉันทำกรรมอย่างนี้ๆ รักษาท่านไว้แล้ว.”

เศรษฐีบุตรไม่เชื่อ พุดว่า “ท่านพุดไม่จริง” จึงคิดว่า “เราจักถามแม่กาสิ” ดั่งนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า “ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ? แม่.”

นางกาสิ จึงกล่าวว่า “พ่อ ตั้งแต่ท่านเป็นเด็ก เศรษฐีประสงค์จะฆ่าท่าน แต่ไม่อาจเพื่อจะฆ่าได้, อาศัยท่าน สิ้นทรัพย์ไปมากมาย, ท่านพ้นแล้วจากความตายในที่ ๗ แห่ง, บัดนี้ มาแล้ว จากบ้านส่วย ถึงตำแหน่งเศรษฐี พร้อมกับด้วยสรรพวัตถุอย่างละ ๑๐๐.”

เศรษฐีนั้น ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า “เราทำกรรมหนักหนอ เราพ้นแล้วจากความตายเห็นปานนี้แล แล้วเป็นอยู่ด้วยความประมาท ไม่สมควร, เราจักไม่ประมาท” ดั่งนี้ สละทรัพย์วันละพัน เริ่มตั้งทานไว้ เพื่อคนเดินทางไกลและคนกำพร้า เป็นต้นแล้ว.

กุฎุมพี ชื่อว่ามิตตะ ได้เป็นผู้ชวนชวายนในการทานของเศรษฐีนั้นแล้ว.

ความอุบัติของโฆสกะเศรษฐี เป็นดังนี้.

[ทำลายฝาเรือนหนี ย่อมพ้นอหิวาตกร]

ในกาลนั้น เศรษฐี นามว่า ภัททวติยะ ในภัททวตินคร ได้เป็นอทิฎฐบุพพสหาย^๑ ของโฆสกะเศรษฐีแล้ว.

โฆสกะเศรษฐี ได้ฟังสมบัติและประเทศของภัททวติเศรษฐี ในสำนักของพวกพ่อค้า ซึ่งมาแล้ว จากภัททวตินคร บรรณาความ เป็นสหายกับเศรษฐีนั้น จึงส่งเครื่องบรรณาการไปแล้ว.

แม้ภัททวติเศรษฐีได้ฟังสมบัติ วย และประเทศ ของโฆสกะเศรษฐี ในสำนักของพวกพ่อค้า ซึ่งมาแล้ว จากกรุงโกสัมพี บรรณาความ เป็นสหายกับเศรษฐี จึงส่งเครื่องบรรณาการไปแล้ว

เศรษฐีทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นอทิฎฐบุพพสหายกันและกัน อยู่แล้ว อย่างนี้.

ในกาลอื่น อหิวาตโรคตกแล้ว ในเรือนของภัททวติเศรษฐี.

เมื่ออหิวาตโรคนั้นตกแล้ว แมลงวันย่อมตายก่อน.

ต่อจากนั้น ตักแตน หนู ไก่ สุกร สุนัข แมว โค ทาสหญิง ทาสชาย ย่อมตายไปโดยลำดับกันทีเดียว.

มนุษย์เจ้าของเรือนย่อมตายทีหลังเขาทั้งหมด.

ในชนเหล่านั้น พวกใดทำลายฝาเรือนหนีไป, พวกนั้นย่อมได้ชีวิต.

แม้ในกาลนั้น เศรษฐี ภริยาและลูกสาว ก็หนีไปโดยวิธีนั้น บรรณาจะเห็นโฆสกะเศรษฐี จึงดำเนินไปสู่กรุงโกสัมพี.

๓ คนนั้น มีเสบียงหมดลงในระหว่างทาง มีสรีระอดโรยด้วยลมและแดด และด้วยความหิวกระหาย ถึงกรุงโกสัมพีด้วยความลำบาก เอน้ำอาบในสถานอันสบายด้วยแล้ว ก็เข้าไปสู่ศาลาแห่งหนึ่ง ที่ประตุมือง.

๑ เพื่อนที่ไม่เคยพบเห็นกัน.

ในกาลครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะภริยาว่า “นางผู้เจริญ คนผู้มาโดยทำนองนี้ ย่อมไม่ถูกใจแม่ของผู้บังเกิดเกล้า, ทราบว่า สหายของเราสละทรัพย์วันและพัน ให้ทานแก่คนเดินทาง คนกำพร้าเป็นต้น, เราส่งลูกสาวไปในที่นั้น ให้นำอาหารมา บำรุงสรีระในที่นี้แล สักวันสองวันแล้ว จึงจักเยือนสหาย.”

นางรับว่า “ดีแล้ว นาย.”

เขาพากันพักอยู่ที่ศาลานั้นแล.

ในวันรุ่งขึ้น เมื่อเขาบอกเวลาแล้ว, เมื่อคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น กำลังไปเพื่อต้องการอาหาร, มารดาและบิดาจึงส่งลูกสาวไปด้วยคำว่า “แม่ จงไปนำอาหารมาเพื่อพวกเรา.”

ธิดาของตระกูลที่มีโรคมาก ไม่ละอายเทียว เพราะความที่ตนมีความละอายอันความวิบัติตัดขาดแล้ว ถู้อาตไปเพื่อต้องการอาหารกับคนกำพร้า อันมิตตกุฎุมพี ถามว่า “ท่านจักรับกี่ส่วน? แม่” ก็บอกว่า “๓ ส่วน.”

ที่นั่น มิตตกุฎุมพี จึงให้ภัตตาหาร ๓ ส่วนแก่นาง.

เมื่อนางนำภัตตราแล้ว ทั้ง ๓ ก็นั่งเพื่อบริโภคพร้อมกัน.

ครั้งนั้น มารดาและลูกสาว จึงกล่าวกะเศรษฐีว่า

“นาย อันความวิบัติ ย่อมเกิดขึ้นแก่ตระกูลใหญ่, อย่างนี้ถึงพวกฉัน จงบริโภคเถิด, อย่าคิดเลย.”

อ้อนวอนด้วยประการต่างๆ ยังเศรษฐีนั้น ให้บริโภคแล้ว ด้วยประการอย่างนี้.

เศรษฐีนั้น บริโภคแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารย่อยได้, เมื่ออรุณขึ้นไปอยู่, ก็ได้ทำกาละแล้ว.

มารดาและลูกสาว คร่ำครวญรำไห้ด้วยประการต่างๆ.

ในวันรุ่งขึ้น กุมาริกาเดินร้องไห้ไปเพื่อต้องการอาหาร

อันมิตตกุฎุมพีนั้น เห็นเขาแล้วจึงถามว่า “ท่านจักรับกี่ส่วน? แม่” จึงบอกว่า “๒ ส่วน.”

มิตตกุฎุมพีนั้น จึงได้ให้ ๒ ส่วน.

นางนำมาแล้ว ก็อ้อนวอนให้มารดาบริโภค.

มารดานั้น อันธิดาของตนนั้น อ้อนวอนอยู่ บริโภคแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารย่อยได้ ในวันนั้น ก็ได้ทำกาละแล้ว.

กุมาริกา[เหลือ]ผู้เดียวเท่านั้น ร้องไห้คร่ำครวญ เป็นผู้มีทุกข์เพราะความหิว อันเกิดขึ้นแล้วอย่างหนัก เพราะความเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้น.

ในวันรุ่งขึ้น เดินร้องไห้ไปเพื่อต้องการอาหาร กับพวกยายจาก

อันมิตตกุฎุมพี ถามว่า “ท่านจักรับกี่ส่วน? แม่” จึงบอกว่า “ส่วนเดียว.”

มิตตกุฎุมพี จำนางผู้รับภัตได้ทั้ง ๓ วัน, เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวกะนางว่า

“จงฉิบหายเถิด หญิงถ่อย วันนี้เจ้ารู้จักประมาณท้องของเจ้าหรือ?”

ธิดามีตระกูล สมบูรณ์ด้วยหิริโอตตปละ เหมือนต้องประหารด้วยหอกที่อก และเหมือนรดด้วยน้ำค้างที่แผล ร้องถามว่า “อะไร? นาย.”

มิตตะ. วันก่อน เจ้ารับเองไปแล้ว ๓ ส่วน, วันวาน ๒ ส่วน วันนี้รับเอาส่วนเดียว,
วันนี้ เจ้ารู้ประมาณท้องของตัวแล้วหรือ?

กุลธิดา. นาย ท่านอย่าเข้าใจฉันว่า “รับไปเพื่อตนเองผู้เดียว.”

มิตตะ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไมจึงรับเอาไป ๓ ส่วนเล่า? แม่.

กุลธิดา. ในวันก่อน พวกฉันมีกัน ๓ คน นาย, วันวาน มี ๒ คน. วันนี้ มีฉันผู้เดียวเท่านั้น.

มิตตกุลุมพี จึงถามว่า “ด้วยเหตุไร?” ฟังเรื่องทั้งหมด อันนางบอกแล้ว ตั้งแต่ต้น ไม่สามารถจะกลั้นน้ำตาไว้ได้
เกิดความเศร้าใจอย่างเหลือเกิน จึงบอกว่า

“แม่ เมื่อมีเหตุอย่างนี้ อย่าคิดไปเลย, ท่านเป็นธิดาของภัททเวทียเศรษฐี, ตั้งแต่วันนี้ไป จงเป็นธิดาของเราเถิด” ดังนี้แล้ว
จุมพิตที่ศีรษะ นำไปสู่ที่เรือน ตั้งไว้ในตำแหน่งธิดาคณโฑของตนแล้ว.

[เพราะทำร้าย จึงชื่อสามาวดี]

เศรษฐีธิดานั้น ฟังเสียงอึ่งคะนิงในโรงทาน จึงถามว่า “พ่อ ทำไม พ่อจึงไม่ทำชนนี้ให้เจ็บเสียง แล้วให้ทานเล่า?”

มิตตกุลุมพี จึงกล่าวว่า “ไม่อาจเพื่อทำได้ แม่.”

ธิดา. อาจ พ่อ.

มิตตะ. อย่างไร? แม่.

ธิดา. พ่อของท่านจงล้อมโรงทาน ติดประตูไว้ ๒ แห่ง พอประมาณคนผู้เดียวเข้าไปได้เท่านั้นแล้ว
จงบอกว่า “พวกท่านจงเข้าประตูหนึ่ง ออกประตูหนึ่ง”
ด้วยอาการอย่างนี้ ชนทั้งหลาย ก็จักเจ็บเสียง รับทาน.

มิตตกุลุมพีนั้น ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า “อุบายเข้าที่ดี แม่” ดังนี้ ให้กระทำดั่งนั้นแล้ว.

แม้เศรษฐีธิดานั้น ในกาลก่อน ชื่อสามา, แต่เพราะนางให้กระทำร้าย จึงชื่อว่า สามาวดี,
จำเดิมแต่นั้น ความโกลาหลในโรงทาน ก็ขาดหายไป.

โสสกเศรษฐีได้ฟังเสียงนั้น ในกาลก่อน ก็พอใจว่า “เสียงในโรงทานของเรา.”

แต่เมื่อไม่ได้ยินเสียง ๒-๓ วัน จึงถามมิตตกุลุมพี ผู้มาสู่ที่บ่ารุงของตนว่า
“ทานเพื่อคนกำพร้าและเพื่อคนเดินทางไกลเป็นต้น อันท่านยังให้อยู่หรือ?”

มิตตะ. ครับ นาย.

โสสกะ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไม ฉันจึงไม่ได้ยินเสียง ๒-๓ วัน?

มิตตะ. ฉันทำอุบาย โดยอาการที่พวกเขาจะไม่มีเสียง รับ[อาหาร]กัน.

โสสกะ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำในกาลก่อนเล่า?

มิตตะ. เพราะไม่รู้ นาย.

โสสกะ. เดียวนี้ ท่านรู้ได้อย่างไร?

มิตตะ. ลูกสาวของฉันบอกให้ นาย.

โฆสกะ. ลูกสาวของท่าน ที่ฉันไม่รู้จัก มีอยู่หรือ?

มิตตกุฎุมพินัน เล่าเรื่องของภททวดีเศรษฐีทั้งหมด จำเดิมแต่เกิดอหิวาตกโรคแล้ว

ก็บอกความที่ตนตั้งธิดาของเศรษฐีนั้นไว้ ในตำแหน่งลูกสาวคนโตของตน.

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะมิตตกุฎุมพินันว่า

“เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่บอกแก่ฉัน? ธิดาแห่งสหายของฉัน ก็ชื่อว่าธิดาของฉัน” ดังนี้แล้ว ให้เรียกนางสามาวดีนั้นมาถามว่า “แม่ ท่านเป็นลูกสาวเศรษฐีหรือ?”

สามาวดี. จ๊ะ พ่อ.

โฆสกะเศรษฐี กล่าวว่า “ถ้ากระนั้น เจ้าอย่าคิดไป เจ้าเป็นธิดาของฉัน” ดังนี้ จุมพิตนางสามาวดีนั้นที่ศรัทธา ให้หญิง ๕๐๐ แก่นางสามาวดีนั้น เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นบรืวาร ตั้งนางสามาวดีนั้นไว้ในตำแหน่งธิดาคคนโตของตนแล้ว.

[พระเจ้าอุเทนได้อัครมเหสี]

ครั้งนั้น ในวันหนึ่ง ในนครนั้น ประกาศนักษัตรฤกษ์แล้ว.

ก็ในงานนักษัตรฤกษ์นั้น แม้อุทธิดาทั้งหลาย ผู้มิได้ออกไปภายนอก ต่างพากันเดินไปสู่แม่น้ำ อาบน้ำกับด้วยบรืวารของตนๆ.

เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น แม้นางสามาวดี อันหญิง ๕๐๐ แวดล้อมแล้ว ก็ได้ไปเพื่ออาบน้ำ โดยทางพระลานหลวงเช่นเดียวกัน.

ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ประทับอยู่ที่สีหบัญชร^๑ ทรงเห็นนางสามาวดีนั้น จึงตรัสถามว่า “พวกนี้ หญิงพื่อนของใคร?”

ราชบุรุษ ทูลว่า “ไม่เป็นหญิงพื่อนของใคร พระเจ้าข้า.”

อุเทน. เมื่อเป็นเช่นนี้ เป็นลูกสาวของใครเล่า?

ราชบุรุษ. เป็นลูกสาวของโฆสกะเศรษฐี พระเจ้าข้า นางนั้นชื่อ สามาวดี.

พระเจ้าอุเทน พอทรงเห็น ก็ทรงเกิดพระสเนหา จึงรับสั่งให้ส่งสาส์นไปให้เศรษฐีว่า

“ได้ยินว่า ขอท่านเศรษฐี จงส่งธิดามาให้แก่นัน.”

เศรษฐี. ส่งไม่ได้ พระเจ้าข้า.

อุเทน. ได้ยินว่า ขอท่านเศรษฐีอย่าทำอย่างนี้เลย, ขอท่านเศรษฐีจงส่งมา.

เศรษฐี. พวกข้าพระองค์ ชื่อว่าคฤหบดี ให้ไม่ได้ ก็เพราะกลัวภัยคือการโบายตีคร่านางกุมาริกา พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงกริ้ว จึงรับสั่งให้ตีตราเรือน จับเศรษฐีและภริยาของเศรษฐีที่มีอ ให้ทำไว้ ณ ภายนอก.

นางสามาวดี อาบน้ำแล้วกลับมา ไม่ได้โอกาสเพื่อเข้าสูบ้านได้ จึงถามว่า “นี่อะไร? พ่อ”.

บิดาตอบว่า “แม่ พระราชา ส่งสาส์นมา เพราะเหตุแห่งเจ้า.

เมื่อพวกเรา กล่าวว่า ‘ไม่ให้’ จึงรับสั่งให้ตีตราเรือน แล้วทรงรับสั่งให้ทำพวกเราไว้ ณ ภายนอก.”

นางสามาวดีจึงกล่าวว่า “พ่อ กรรมหนักอันพ่อทำแล้ว, ธรรมดาพระราชินี เมื่อส่งสาส์นมาแล้ว ไม่ควรทูลว่า ‘ไม่ให้’ ควรทูลว่า ‘ถ้าพระองค์จงทรงรับธิดาของข้าพระองค์ พร้อมทั้งบริวาร, ก็จะถวาย สิพ่อ.’”

เศรษฐีกล่าวว่า “ดีละ แม่, เมื่อเจ้าพอใจ, พ่อก็จักทำตามอย่างนั้น” ดังนี้แล้ว จึงให้สาส์นไปถวายพระราชินีตามนั้น.

พระราชินี ทรงรับว่า “ดีแล้ว” ทรงนำนางสามาวดีนั้นมาพร้อมทั้งบริวาร ทรงอภิเษก ตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีแล้ว.

หญิงที่เหลือ ก็ได้เป็นบริวารของนางเหมือนกัน.

นี้เป็นเรื่องของนางสามาวดี.

[พระเจ้าอุเทนถูกจับ]

ก็พระเจ้าอุเทน ได้มีพระเทวีอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า พระนางवासุภทัตตา เป็นพระธิดาของพระเจ้าจันทรชิต.

ความพิสดารว่า ในเมืองอุชเชนี มีพระราชินีพระนามว่า พระเจ้าจันทรชิต.

วันหนึ่ง พระองค์เสด็จมาจากพระราชอุทยาน ทรงแลดูสมบัติของพระองค์แล้ว ตรัสว่า

“สมบัติเช่นนี้ ของใครๆ แม่อัน มีไหมหนอ?”

เมื่อมาตย์กราบทูลว่า “นี้จะชื่อว่าสมบัติอะไร? สมบัติของพระเจ้าอุเทนในเมืองโกสัมพีนครยิ่งนัก” ดังนี้แล้ว

ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เราจักจับพระเจ้าอุเทนนั้น.”

อมาตย์. ใครๆ ก็ไม่สามารถจับตัวเธอได้ พระเจ้าข้า.

พระราชินี. เราจักทำอุบายบางอย่าง จับให้ได้.

อมาตย์. ไม่สามารถหรอก พระเจ้าข้า.

พระราชินี. เพราะเหตุอะไรเล่า?

อมาตย์. เพราะพระเจ้าอุเทนนั้น รู้ศิลปะ ชื่อหัตถ์กันต์, ทรงร่ายมนต์แล้วติดพันหัตถ์กันต์อยู่ จะให้ช่างหนีไปก็ได้, จะจับเอาก็ได้, ผู้ที่พรั่งพร้อมด้วยพาหนะช้าง ชื่อว่าเชนกับท้าวเธอ เป็นไม่มี.

พระราชินี. เราไม่อาจที่จะจับเขาได้หรือ?

อมาตย์. พระเจ้าข้า หากพระองค์มีความจำนงพระหทัยฉะนี้ โดยส่วนตัวแล้ว, ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงรับสั่งให้นายช่างทำช้างไม้ขึ้น แล้วส่งไปยังที่อยู่ของพระเจ้าอุเทนนั้น; ท้าวเธอทรงสดับถึงพาหนะช้างหรือพาหนะม้าแล้ว ย่อมเสด็จไป แม้สู่ที่ไกล. เราจักสามารถจับตัวเธอผู้เสด็จมาในที่นั้นได้.

พระราชินี ตรัสว่า “อุบายนี้ ใช้ได้” ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งให้นายช่างทำช้างยนต์สำเร็จด้วยไม้

เอาผ้าเก่าหุ้มข้างนอก แล้วทำเป็นลวดลาย ให้ปล่อยไปที่ริมสระแห่งหนึ่ง ในที่ใกล้แคว้นของพระเจ้าอุเทนนั้น.

บุรุษ ๖๐ คนเดินไปมาภายในท้องช้าง,

พวกเขานำมูลช้างมาทิ้งไว้ในที่นั้นๆ.

พรานป่าคนหนึ่ง เห็นช้างแล้วก็คิดว่า “ช้างนี้ คู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินของเรา” ดังนี้แล้ว จึงไปกราบทูลพระเจ้าอุเทนว่า “พระเจ้าข้า ข้าพระองค์พบช้างตัวประเสริฐ ซึ่งเผือกล้วน มีส่วนเปรียบด้วยยอดเขาไกรลาส คู่ควรแก่พระองค์ทีเดียว.”

พระเจ้าอุเทน ให้พรานป่านั้นแลเป็นผู้นำทาง ขึ้นทรงช้างพร้อมด้วยบริวาร เสด็จออกไปแล้ว.

เหล่าจารย์บุรุษ ทราบการเสด็จมาของท้าวเธอ จึงไปกราบทูลแต่พระเจ้าจันทรชิต.

พระเจ้าจันทรชิตนั้น เสด็จมาแล้ว ชุ่มพลนิกายไว้ ๒ ช้าง ปล่อยวางไว้ตรงกลาง.

พระเจ้าอุเทนไม่ทรงทราบถึงการเสด็จมาของท้าวเธอ จึงติดตามช้างไป.

มนุษย์ที่อยู่ข้างใน รีบพาช้างไม้หนีไปโดยเร็ว.

เมื่อพระราชาราช ทรงรำยมนต์ติดพันอยู่, ช้างไม้ ทำเหมือนไม้ไผ่ได้ยินเสียงแห่งสายพิณ หนีไปถ่ายเดียว.

พระราชาราช ไม่อาจทันพญาช้างได้ จึงเสด็จขึ้นม้าติดตามไป.

เมื่อท้าวเธอรีบตามไปโดยเร็ว, พลนิกายก็ล่าหลัง.

พระราชาราช ได้เป็นผู้ (เสด็จ) พระองค์เดียวเท่านั้น.

ครั้งนั้น เหล่าบุรุษของพระเจ้าจันทรชิต ซึ่งดักชุ่มอยู่แล้ว ณ ๒ ช้าง (ทาง) จึงจับท้าวเธอถวายพระเจ้าแผ่นดินของตน.

ต่อมา พลนิกายของท้าวเธอ ทราบว่า พระราชาราชของตนตกไปสู่อำนาจแห่งข้าศึกแล้ว จึงตั้งค่ายอยู่ภายนอก.

[พระเจ้าจันทรชิตให้ลูกสาวเรียนมนต์]

ฝ่ายพระเจ้าจันทรชิต ทรงสั่งให้จับพระเจ้าอุเทนอย่างจับเป็น แล้วขังไว้ในเรือนขังโจรหลังหนึ่ง ให้ปิดประตูเสีย ทรงดื่มน้ำชัชชานตลอด ๓ วัน.

ในวันที่ ๓ พระเจ้าอุเทนทรงถามพวกผู้คุม “พ่อทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินของพวกเจ้าไปไหนเสีย.”

พวกผู้คุม. พระเจ้าแผ่นดิน ทรงดื่มน้ำชัชชาน^๑ ด้วยทรงยินดีว่า เราจับปัจจามิตรได้.

อุเทน. พระเจ้าแผ่นดินของพวกเจ้ามีกิริยาช่างกระไรตั้งผู้หญิง,
การจับพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นศัตรูกันได้แล้ว จะปล่อยหรือฆ่าเสีย จึงควรมิใช่หรือ?
นี่สิ กลับให้เรานั่งทนทุกข์ แล้วไปนั่งดื่มชัชชานเสีย.

ผู้คุมเหล่านั้น ก็พากันไปทูลเนื้อความนั้นแต่พระราชาราช.

พระองค์เสด็จไปตรัสถามว่า “ได้ยินว่า ท่านพุดอย่างนี้ จริงหรือ?”

อุเทน. ถูกแล้ว ท่านมหाराชเจ้า.

จันทรชิต. ดีละ เราจักปล่อยท่าน, [แต่...] ทราบว่า ท่านมีมนต์เช่นนั้น, ท่านจักให้มนต์นั้นแก่เราไหม?

อุเทน. ตกลง ข้าพเจ้าจักให้.

ในเวลาเรียน จงไหว้ข้าพเจ้าแล้วเรียนมนต์นั้น; ก็ท่านจักไหว้ข้าพเจ้าหรือไม่เล่า?

๑ ชยปาน น้ำอันบุคคลพึงดื่มในกาลเป็นที่ชนะข้าศึก, น้ำดื่มของทหารผู้ชนะสงคราม. (เหล่า?)

จันทปะชิต. เราจักไหว้ท่านทำไม.

อุเทน. ท่านจักไม่ไหว้หรือ?

จันทปะชิต. เราจักไม่ไหว้.

อุเทน. แม่ข้าพเจ้า ก็จักไม่ให้.

จันทปะชิต. เมื่อเป็นเช่นนี้, เราจักลงราชอาชญาแก่ท่าน.

อุเทน. เชิญทำเถิด. ท่านเป็นอิสระแก่ร่างกายของข้าพเจ้า, แต่ไม่เป็นอิสระแก่จิต.

พระราชอาชญาทรงสดับถ้อยคำอันองอาจของท้าวเธอแล้ว จึงทรงดำริว่า

“เราจักเรียนมนต์ของพระเจ้าอุเทนนี้ ได้อย่างไรหนอ?” แล้วทรงคิดได้ว่า

“เราไม่อาจให้คนอื่นรู้มนต์นี้, เราจักให้ธิดาของเราเรียนในสำนักพระเจ้าอุเทนนี้ แล้วจึงเรียนเอาในสำนักของนาง.”

ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงตรัสกะพระเจ้าอุเทนนั้นว่า “ท่านจักให้แก่คนอื่น ผู้ไหว้แล้วเรียนเอาหรือ?”

อุเทน. อย่างนั้น ท่านมหาราช.

จันทปะชิต. ถ้ากระนั้น ในเรือนของเรามีหญิงค่อมอยู่คนหนึ่ง,
ท่านยืนอยู่ภายนอกมาน จงบอกมนต์แก่หญิงนั้น ผู้นั่งอยู่ในม่านเถิด.

อุเทน. ดิละ ท่านมหาราช นางจะเป็นคนค่อมหรือคนง่อย ก็ช่างเถอะ, เมื่อนางไหว้, ข้าพเจ้าจักให้.

ลำดับนั้น พระราชา เสด็จไป ตรัสบอกพระนางवासลุตตดา ราชธิดาว่า

“ลูกหญิง ชายเป็นโรคเรื้อนน้ำเต้าคนหนึ่ง รุ่งมนต์หาค่ามิได้, พ่อไม่อาจที่จะให้คนอื่นรู้มนต์นั้นได้,
เจ้าจงนั่งอยู่ในม่าน ไหว้ชายนั้นแล้วเรียนมนต์, ชายนั้น ยืนอยู่ภายนอกมาน จักบอกแก่เจ้า,
พ่อจักเรียนจากสำนักของเจ้า.”

พระเจ้าจันทปะชิตนั้น ตรัสทำให้พระธิดาเป็นหญิงค่อม ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ให้เป็นชายโรคเรื้อนน้ำเต้าอย่างนี้
เพราะทรงเกรงคนทั้ง ๒ นั้น จะทำสนทนะ^๑กันและกัน.

พระเจ้าอุเทนนั้น ทรงยืนอยู่นอกมานเทียว ได้ตรัสบอกมนต์แก่พระนางผู้ไหว้แล้วนั่งอยู่ในม่าน.

[พระอัศวมเหสีองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าอุเทน]

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าอุเทน ตรัสกะพระนาง ผู้แม่อันท้าวเธอตรัสบอกบ่อยๆ ก็ไม่สามารถจะกล่าวบทแห่งมนต์ได้ว่า
“เหวย อีหญิงค่อม! ปากของมึงมีริมขอบและกระพุ้งแก้มอันหนานัก, มึงจงว่าไปอย่างนี้.”

พระนางทรงกริ้ว จึงตรัสว่า “เหวย อ้ายชีเรื้อนชั่วชาติ มีพูดอะไร? คนเช่นกุนะหรือ ชื่อว่าหญิงค่อม?” ดังนี้แล้ว
ทรงยกมูม่านขึ้น,

เมื่อพระเจ้าอุเทน ตรัสถามว่า “ท่านเป็นใคร?” จึงตรัสตอบว่า “เราชื่อ วาสลุตตดา ธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน.”

อุเทน. บิดาของท่าน เมื่อตรัสถึงท่านแก่เรา ก็ตรัสว่า “หญิงค่อม.”

वासลุตตดา. แม้เมื่อตรัสแก่เรา พระบิดาก็ทรงกล่าวกระทำให้ท่านเป็นคนโรคเรื้อนน้ำเต้า.

๑ สันทนะ การนิยมชมชอบกัน, การสรรเสริญซึ่งกันและกัน; ความคุ้นเคย, ความสนิทสนมกัน.

ทั้ง ๒ คนนั้น คิดว่า “คำนั้น ท้าวเธอคงจักตรัสด้วยเกรงเราจะสั่นถาะกัน” แล้วก็ทำสั่นถาะกันในภายในม่านนั่นเอง.
จำเดิมแต่นั้น การเรียนมนต์หรือการเรียนศิลปะ จึงไม่มี.

ฝ่ายพระราชฯ ทรงถามพระจิตาเป็นนิตย์ว่า “เจ้ายังเรียนศิลปะอยู่หรือ? ลูก.”

พระนางตรัสว่า “ข้าแต่พระบิดา กระทบมณฉันยังเรียนอยู่ เพคะ.”

ต่อมา วันหนึ่ง พระเจ้าอุเทน ตรัสกะพระนางว่า

“นางผู้เจริญ ชื่อว่าหน้าที่ ซึ่งสามีพึงกระทำ มารดาบิดา พี่น้องชายและพี่น้องหญิง ไม่สามารถจะทำได้เลย;
หากเธอ จักให้ชีวิตแก่เรา, เราจักให้หญิง ๕๐๐ นางเป็นบริวาร แล้วให้ตำแหน่งอัศวมเหสีแก่เธอ.”

วาสุลทัตตา. ถ้าพระองค์ จักอาจเพื่อตั้งอยู่ในพระตำราสนี่, หม่อมฉันก็จักถวายชีวิตทานแก่พระองค์.

พระเจ้าอุเทน. พระน้องหญิง เราจักอาจ.

พระนาง ทรงรับพระตำราสนี่ว่า “ตกลง เพคะ” ดังนี้แล้วก็เสด็จไปสู่สำนักพระบิดา ถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น ท้าวเธอตรัสถามพระนางว่า “ศิลปะ สำเร็จแล้วหรือ? ลูกหญิง.”

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา ศิลปะ ยังไม่สำเร็จก่อน เพคะ.

ลำดับนั้น พระเจ้าจันทปะชโชต ตรัสถามพระนางว่า “ทำไมเล่า ลูกหญิง?”

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา กระทบมณฉันควรจะได้ประตูประตู่ ๑ กับพาหนะตัว ๑.

จันทปะชโชต. นี้ เป็นอย่างไรเล่า ลูกหญิง?

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา ทราบว่า มีโอสถขนาน ๑ จะต้องเก็บในเวลากลางคืน ด้วยสัญญาดวงดาว
เพื่อประโยชน์เป็นอุปการะแห่งมนต์,
เพราะฉะนั้น ในเวลาที่กระทบมณฉัน ออกไปในเวลาหรือนอกเวลา
จึงควรที่จะได้ประตู่ ๑ กับพาหนะตัว ๑.

พระราชฯ ตรัสรับว่า “ได้.”

พระเจ้าอุเทนและพระนางวาสุลทัตตานี้ ได้ยึดประตู่ ๑ ซึ่งตนพอใจ ไว้ในเงื้อมมือแล้ว.

[พาหนะ ๕ ของพระเจ้าจันทปะชโชต]

ก็พระราชฯ มีพาหนะทั้ง ๕ คือ

นางข้างตัว ๑ ชื่อ ภัททวดี ไปได้วันละ ๕๐ โยชน์.

ทาสชื่อว่า กากะ ไปได้ ๖๐ โยชน์.

ม้า ๒ ตัว คือ ม้าเวลกังสี และม้ามฤชเกสิ ไปได้ ๑๐๐ โยชน์

ช้างนาฬาคีรี ไปได้ ๑๒๐ โยชน์.

[ประวัติที่จะได้พาหนะเหล่านั้น]

ตั้งได้ขึ้นมา พระราชาพระองค์นั้น ในเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงอุปถัมภ์ขึ้น ได้เป็นคนรับใช้ของอิสรชนผู้หนึ่ง.

ต่อมา วันหนึ่งเมื่ออิสรชนผู้นั้น ไปนอกพระนคร อาบน้ำแล้วมาอยู่,
พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้ภิกษาเลยสักอย่างหนึ่ง
เพราะชาวเมืองทั้งสิ้น ถูกมารดลใจ มีบาตรตามที่ล้างไว้แล้ว (เปล่า) ออกไป.

ลำดับนั้น มารเข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จัก แล้วถามท่านในขณะที่ท่านถึงประตูพระนครว่า
“ท่านเจ้าข้า ท่านได้อะไรๆ บ้างไหม?”

พระปัจเจกพุทธเจ้า ตอบว่า “ก็เจ้าทำอาการคือการไม่ได้ แก่เราแล้วมีใช้หรือ?”

มาร. ถ้ากระนั้น ขอท่านจงกลับเข้าไปอีก, คราวนี้ ข้าพเจ้าจักไม่ทำ.

พระปัจเจก. เราจักไม่กลับอีก.

ก็ถ้าพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พึงกลับไปไซ้, มารนั้น จะพึงสิ่งร่างของชาวเมืองทั้งสิ้น แล้วปรบมือทำการหัวเราะเย้ยอีก.
เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่กลับ, มารก็หายไปในที่นั้นเอง.

ขณะนั้น อิสรชนผู้นั้น พอเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มาอยู่ด้วยทั้งบาตรตามที่ล้างไว้แล้ว (เปล่า) จึงไหว้ แล้วถามว่า
“ท่านเจ้าข้า ท่านได้อะไรๆ บ้างไหม?” ท่านตอบเขาว่า “ผู้มีอายุ ฉันเที่ยวไปแล้ว ออกมาแล้ว.”

เขาคิดว่า “พระผู้เป็นเจ้า ไม่ตอบคำที่เราถาม กลับกล่าวคำอื่นเสีย, ท่านคงจักยังไม่ได้อะไรๆ.”

ในทันใดนั้น เขาแลดูบาตรของท่าน เห็นบาตรเปล่า ก็เป็นผู้แกล้วกล้า แต่ไม่อาจรับบาตร
เพราะยังไม่รู้ว่า ภัตรในเรือนของตน เสร็จแล้วหรือยังไม่เสร็จ จึงกล่าวว่า

“ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงรอน้อย” ดังนี้แล้ว ก็ไปสู่เรือนโดยเร็ว ถามว่า “ภัตรสำหรับเราเสร็จแล้วหรือ?”

เมื่อคนรับใช้ตอบว่า “เสร็จแล้ว” จึงกล่าวกะคนรับใช้นั้นว่า

“พอ คนอื่นที่มีความเร็วอันสมบูรณ์กว่าเจ้า ไม่มี,

ด้วยผีทำอันเร็ว เจ้าจงไปถึงพระผู้เป็นเจ้านั้น กล่าวว่ ‘ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงให้บาตร,’ แล้วรับบาตรมาโดยเร็ว.”

เขาวิ่งไปด้วยคำสั่งคำเดียวเท่านั้น รับบาตร นำมาแล้ว.

เมื่ออิสรชน ทำบาตรให้เต็มด้วยโภชนะของตน แล้วกล่าวว่า

“เจ้าจงรีบไป ถวายบาตรนี้แก่พระผู้เป็นเจ้า, เราจะให้ส่วนบุญจากทานนี้ แก่เจ้า.”

เขารับบาตรนั้นไปด้วยผีทำ (เร็ว) ถวายบาตรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกล่าวว่า

“ท่านเจ้าข้า เวลาจวนแจแล้ว, ข้าพเจ้าไปและมา ด้วยผีทำอันเร็วยิ่ง,

ด้วยผลแห่งผีทำของข้าพเจ้านี้ ขอพาหนะทั้งหลาย ๕ ซึ่งสามารถจะไปได้ ๕๐ โยชน์ ๖๐ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์ ๑๒๐ โยชน์
จงเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า,

อนึ่ง ร่างกายของข้าพเจ้าผู้มาอยู่และไปอยู่ ถูกแสงแห่งดวงอาทิตย์แผดเผาแล้ว,

ด้วยผลแห่งความที่ร่างกายถูกแสงแห่งดวงอาทิตย์แผดเผาฉะนั้นของข้าพเจ้า

ขออาชญาของข้าพเจ้า จงแผ่ไปเช่นกับแสงแห่งดวงอาทิตย์ ในที่ๆ เกิดแล้วและเกิดแล้ว;
ส่วนบุญ ในเพราะบิณฑบาตนี้ อันนายให้แล้วแก่ข้าพเจ้า,
ด้วยผลอันไหลออกแห่งส่วนบุญนั้น ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมอันท่านเห็นแล้ว.”

พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า “ขอความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้นี้ จงสำเร็จ” แล้วได้กระทำอนุโมทนาว่า

“สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรารถนาแล้ว จงปล้นสำเร็จแก่ท่าน.

ขอความดำริทั้งปวง จงเต็ม ดังพระจันทร์ ซึ่งมีในคืนที่ ๑๕.

สิ่งที่ต้องการแล้วปรารถนาแล้ว จงปล้นสำเร็จแก่ท่าน.

ขอความดำริทั้งปวง จงเต็ม ดังแก้วมณี ชื่อว่าโชติรส.”

ได้ทราบว่ คาถา ๒ คาถานี้แล ชื่อว่า คาถาอนุโมทนาของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย.

รัตนคือแก้วมณี อันให้สิ่งที่มีงหมายทั้งปวง^๑ เรียกว่า “แก้วมณีโชติรส” ในคาถานี้.

นี่เป็นความประพุดติในกาลก่อน แห่งบุรุษรับใช้นั้น.

เขาได้เป็นพระเจ้าจันชบชโชตในบัดนี้.

และด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น พาหะ ๕ เหล่านี้ จึงเกิดขึ้น.

[พระเจ้าอุเทน]

ต่อมา วันหนึ่ง พระราชา เสด็จออก เพื่อทรงกีฬาในพระราชอุทยาน.

พระเจ้าอุเทน ทรงดำริว่า “เราควรหนีไป ในวันนี้”

จึงทรงบรรจุกระสอบหนึ่งใหญ่ๆ ให้เต็มด้วยเงินและทอง วางเหนือหลังนางข้าง แล้วพาพระนางวาสลุตตดาหนีไป.

ทหารรักษาวังทั้งหลาย เห็นพระเจ้าอุเทน กำลังหนีไป จึงกราบทูลแต่พระราชา.

พระราชาทรงส่งพลไป ด้วยพระดำรัสสั่งว่า “พวกเจ้าจงไปเร็ว.”

พระเจ้าอุเทน ทรงทราบว่า พลนิกายไล่ตามแล้ว จึงทรงแก้กระสอบหาปณะ ทำหาปณะให้ตก.

พวกมนุษย์เก็บหาปณะขึ้น แล้วไล่ตามไปอีก.

ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ก็ทรงแก้กระสอบทองแล้วทำให้ตก

เมื่อมนุษย์เหล่านั้น มัวเนิ่นช้ำอยู่ เพราะความละโมภในทอง ก็เสด็จถึงค่ายของพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ภายนอก.

ขณะนั้น พลนิกายพอเห็นท้าวเธอเสด็จมา ก็แวดล้อมเชิญเสด็จให้เข้าไปสู่พระนครของตน.

ท้าวเธอ ครั้นเสด็จไปแล้ว ก็อภิเษกพระนางวาสลุตตดา ตั้งไว้ในตำแหน่งแห่งอัครมเหสี.

นี่เป็นเรื่องของพระนางวาสลุตตดา.

[ประวัตินางมาคันทिया]

อนึ่ง หญิงอื่นอีก ชื่อว่า นางมาคันทिया ก็ได้ตำแหน่งแห่งอัครมเหสี แต่สำนักของพระราชา.

ได้ยินว่า นางเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อมาคันทियะ ในแคว้นกुरु.

แม้มารดาของนางก็ชื่อว่า มาคันทियाเหมือนกัน.

ถึงอาของนางก็ชื่อว่า มาคันทियะด้วย.

นางเป็นคนมีรูปงามเปรียบด้วยเทพอัปสร.

ก็บิดาของนาง เมื่อไม่ได้สามีที่คู่ควร [แก่นาง] แม้จะถูกตระกูลใหญ่ๆ อ้อนวอน ก็กลับตะเพิดเอาว่า “พวกท่านไม่คู่ควรแก่ลูกสาวของฉัน” แล้วไล่ส่งไป.

ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง

ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งอนาคามิผล ของมาคันทियพราหมณ์ พร้อมทั้งปชาบดี^๑

ทรงถือบาตรจีวรของพระองค์แล้ว ได้เสด็จไปสู่สถานเป็นที่บำเรอไฟของพราหมณ์นั้น ในภายนอกนิคม.

พราหมณ์นั้น แลเห็นอัตตภาพ อันเลิศด้วยความงามแห่งพระรูปของพระตถาคตแล้ว ก็คิดว่า

“ชื่อว่าบุรุษอื่นผู้เช่นกับบุรุษนี้ ย่อมไม่มีในโลกนี้, บุรุษนี้เป็นผู้คู่ควรแก่ธิดาของเรา,

เราจักให้ธิดาของเราแก่บุรุษนี้ เพื่อประโยชน์จะได้เลี้ยงดู” ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า

“ท่านสมณะ ธิดาของข้าพเจ้ามีอยู่คนหนึ่ง, ข้าพเจ้ายังไม่เห็นชายผู้คู่ควรแก่นาง ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้,

ท่านเป็นผู้คู่ควรแก่นาง, และนางก็เป็นผู้คู่ควรแก่ท่านแท้,

ควรท่านได้นางไว้เป็นบาทบริจาริกา และนางก็ควรได้ท่านไว้เป็นภักษดา, เราจักให้นางแก่ท่าน

ท่านจงยืนอยู่ในที่นี้แล จนกว่าข้าพเจ้าจะไป (กลับมา).”

พระศาสดา ไม่ตรัสอะไร ได้ทรงดูขณิภาพ.

พราหมณ์ไปสู่เรือนโดยเร็ว กล่าว (กะนางพราหมณี) ว่า

“นาง! นาง! เราเห็นผู้ที่สมควรแก่ลูกสาวของเราแล้ว, หล่อนจงแต่งตัวมันเร็วๆ เข้า” ให้ธิดานั้นแต่งตัว

แล้วพาไป พร้อมกับนางพราหมณี ได้ไปสู่สำนักของพระศาสดา.

ท้าวพระนคร ก็ก້อง (แตกตื่น) ว่า

“ได้ยินว่า พราหมณ์นี้ไม่ให้ (ลูกสาว) แก่ใครๆ ด้วยอ้างว่า ‘ชายผู้สมควรแก่ลูกสาวของเราไม่มี’ ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้.

กล่าวว่า ‘วันนี้ เราเห็นชายผู้สมควรแก่ลูกสาวของเราแล้ว,’ ชายผู้นั้นจะเป็นเช่นไรหนอ? พวกเราจักดูชายผู้นั้น.”

มหาชนจึงออกไป พร้อมกับพราหมณ์นั้นด้วย.

เมื่อพราหมณ์นั้น พาธิดามาอยู่ พระศาสดามีได้ทรงยืนในที่ที่พราหมณ์นั้นพูดไว้

ทรงแสดงเจตีย์คือรอยพระบาทไว้ในที่นั้นแล้ว ได้เสด็จไปทรงยืนในที่อื่น.

แท้จริง เจดีย์คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมปรากฏในที่ที่พระองค์ทรงอธิษฐานแล้วเหยียบไว้เท่านั้น, ย่อมไม่ปรากฏในที่อื่น;

อนึ่ง เจดีย์ คือรอยพระบาท เป็นสิ่งที่ทรงอธิษฐานไว้เพื่อประสงค์แก่บุคคลเหล่าใด, บุคคลเหล่านั้นจำพวกเดียว ย่อมแลเห็นเจดีย์คือรอยพระบาทนั้น;

ก็สัตว์มีช้างเป็นต้น จงเหยียบก็ตาม, มหาเมฆ^๑ จงตกก็ตาม, ลมบ้าหมู จงพัดก็ตาม เพื่อจะให้บุคคลเหล่านั้นแลไม่เห็น, ใครๆ ก็ไม่สามารถเพื่อจะลบเจดีย์คือรอยพระบาทนั้นได้.

ลำดับนั้น นางพราหมณี กล่าวกะพราหมณ์ว่า “ชายนั้นอยู่ที่ไหน?”

พราหมณ์ คิดว่า “เราได้พูดกะเขาว่า ‘ท่านจงยืนอยู่ในที่นี้,’ เขาไปเสียในที่ไหนหนอ?”

แลดูอยู่ ก็เห็นเจดีย์คือรอยพระบาท จึงกล่าวว่า “นี่เป็นรอยเท้าของผู้นั้น.”

นางพราหมณี ร่ายลักษณะมนต์แล้วตรวจตราดูลักษณะแห่งรอยพระบาท เพราะความเป็นผู้แคล่วคล่องในเวททั้ง ๓^๒ พร้อมทั้งมนต์สำหรับทายลักษณะ กล่าวว่า “ท่านพราหมณ์ นี่มิใช่รอยเท้าของผู้มักเสพกามคุณ ๕” แล้วกล่าวคานี้ว่า

“ก็คนเจ้าราคะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง (เว้ากลาง),
คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันเส้นปิบ (หนักสั้น),
คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า),
คนมีกิเลสเครื่องบังอันเปิดแล้ว มีรอยเช่นนี้ นี้.”

ลำดับนั้น พราหมณ์กล่าว[ประชด] กะนางว่า

“นาง หล่อนเป็นผู้มีปกติเห็นมนต์ เหมือนจะเข้ในตุ่มน้ำ เหมือนโจรอยู่ในท่ามกลางเรือน จงนั่งเสียเถิด.”

นางพราหมณีกล่าวว่า

“ท่านพราหมณ์ ท่านอยากจะทำคำใด ก็จงพูดคำนั้น; รอยเท้านี้ มิใช่รอยเท้าของผู้มักเสพกามคุณ ๕.”

พราหมณ์ แลดูข้างโน้นข้างนี้ เห็นพระศาสดาแล้ว กล่าวว่า “นี่ คือชายผู้นั้น” จึงไป

กล่าวว่า “ท่านสมณะ ข้าพเจ้าจะให้ธิดา เพื่อต้องการได้เลี้ยงดูกัน.”

พระศาสดา ไม่ตรัสเลย ว่า “เรามีความต้องการด้วยธิดาของท่าน หรือไม่มี” ตรัสว่า

“พราหมณ์ เราจะกล่าวเหตุอันหนึ่งแก่ท่าน,” เมื่อพราหมณ์กล่าวว่า “จงกล่าวเถิด ท่านสมณะ”

จึงตรัสบอก (๑) การที่พระองค์ถูกมารติดตาม ตั้งแต่ออกผนวช จนถึงโคนต้นอชปาลนิโครธ

และ (๒) การประเล้าประโลมอันธิดามารทั้งหลาย ผู้มาเพื่อระงับความโศกของมารนั้น ผู้โศกาถูกรู้อยู่ว่า

“บัดนี้ พระสมณโคดมนี้ ล่วงวิสัยแห่งเราเสียแล้ว” ประกอบขึ้น ด้วยสามารถแห่งเพศนางกุมาริกาเป็นต้น

ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ แล้วตรัสพระคานี้ว่า

๑ ท่าผนใหญ่

๒ หักฉันทู เป็นสัตว์มี ในเมื่อเข้ากับธาตุเป็นไปในความฉลาด, สามารถ, แคล่วคล่อง เช่น ชมมสุส โกวโท ฉลาดในธรรม.

“เรามีได้มีแม่ความพอใจในเมถุน เพราะเห็นนางด้มหา นางอรรดี และนางราชา,
โฉนเล่าจก็มีความพอใจ เพราะเห็นธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยบุตรและกิริส?,
เราไม่ปรารถนา^๑ จะถูกต้องธิดาของท่านนี้ แม่ด้วยเท่า.”

ในที่สุดแห่งคาถา พราหมณ์และพราหมณี ก็ตั้งอยู่ในอนาคามิผล.

ฝ่ายนางมาคันทियाผู้เป็นธิดาแล ผูกอาฆาตในพระศาสดา ว่า

“ถ้าสมณนั้น ไม่มีความต้องการด้วยเรา, ก็ควรกล่าวถึงเวลาที่ตนไม่มีความต้องการ;

แต่สมณะนี้ (กลับ) ทำให้เราเป็นผู้เต็มไปด้วยบุตรและกิริส;

เอาเถอะ, เราอาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติ ตระกูล ประเทศ โภคะ ยศ และวัย ได้ภัสตา^๒เห็นปานนั้นแล้ว
จักรู้กรรมอันเราควรทำแก่สมณโคดม.”

ถามว่า “ก็พระศาสดา ทรงทราบความเกิดขึ้นแห่งความอาฆาตในพระองค์ ของนาง หรือไม่ทรงทราบ?”

ตอบว่า “ทรงทราบเหมือนกัน.”

ถามว่า “เมื่อพระองค์ทรงทราบ เหตุไฉนจึงตรัสพระคาถา?”

ตอบว่า “พระองค์ตรัสพระคาถา ด้วยสามารถแห่งพราหมณ์และพราหมณีทั้ง ๒ นอกนี้^๓.”

ธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต

ย่อมทรงแสดงธรรม ด้วยสามารถแห่งบุคคล ผู้ควรบรรลุมรรคผลเท่านั้น.

มารดาบิดา พานางมาคันทियานั้น ไปฝากนายจูฬมาคันทियะ ผู้เป็นน้องชาย แล้วไปสู่สำนักของพระศาสดา
ทั้ง ๒ คนบวชแล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตผล.

ฝ่ายนายจูฬมาคันทियะ^๔ คิดว่า “ธิดา^๕ของเราไม่ควรแก่ผู้ต่ำช้า, ควรแก่พระราชผู้เดียว” จึงพานางไปสู่เมืองโกสัมพี
ตบแต่งด้วยเครื่องประดับทั้งปวงแล้ว ได้ถวายแด่พระเจ้าอุเทน ด้วยคำว่า “นางแก้วนี้ควรแก่สมมติเทพ.”

พระเจ้าอุเทนนั้นพอทรงเห็นนาง ก็เกิดเสนหาอย่างแรงกล้า จึงประทานการอภิเษก

ทำมาตุคาม ๕๐๐ ให้เป็นบริวารของนาง ตั้งไว้ในตำแหน่งแห่งอัครมเทสีแล้ว.

นี่เป็นเรื่องของนางมาคันทिया.

พระเจ้าอุเทนนั้น ได้มีอัครมเทสี ๓ นาง ซึ่งมีหญิงพื่อน ๑,๕๐๐ คนเป็นบริวาร ด้วยประการดังนี้.

[สามเศรษฐีกับดาบส]

ก็ในสมัยนั้นแล เมืองโกสัมพี มีเศรษฐี ๓ คน คือ โฆสกเศรษฐี กุกกุฏเศรษฐี ปาวาริกเศรษฐี.

๑ อิจฺเณ ลง เอ วัตตมานาวิภัตติ อตฺตโนบท อุตตมบุรุษ, ไม่ใช่ เอยย สัตตมวิภัตติ.

๒ ภตฺตา [ภตฺตุ] ภัสตา ผู้เลี้ยง, สามี

๓ อิตฺร นอกนี้, อีกคนหนึ่ง (หรือหลายคน) ที่เหลือ

๔ อาของนางมาคันทिया

๕ เรียกหลาน (ลูกของพี่ชาย) ว่า ธิดา ลูกสาว

เศรษฐีเหล่านั้น เมื่อวัสสุปนาเยกา^๑ใกล้เข้ามาแล้ว,

เห็นดาบส ๕๐๐ มาจากหิมวันตประเทศ กำลังเที่ยวไปเพื่อศึกษาในพระนคร ก็เลื่อมใส จึงนิมนต์ให้ฉันแล้ว

รับปฏิญญาให้อยู่ในสำนักของตนตลอด ๔ เดือนแล้ว

ให้ปฏิญญาเพื่อต้องการแก่นมอีก ในสมัยที่ชุ่มด้วยฝน (ฤดูฝน) แล้วส่งไป.

จำเดิมแต่นั้น แม่ดาบสทั้งหลาย อยู่ในหิมวันตประเทศตลอด ๘ เดือนแล้ว จึงอยู่ในสำนักของเศรษฐีเหล่านั้น ตลอด ๔ เดือน.

ดาบสเหล่านั้น เมื่อมาจากหิมวันตประเทศในเวลาอื่น เห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง ในแดนอรัญ จึงนั่งที่โคนต้นไทรนั้น.

บรรดาดาบสเหล่านั้น ดาบสผู้เป็นหัวหน้า คิดว่า

“เทวดาผู้สิงอยู่ในต้นไม้จักมิใช่เทวดาผู้ต่ำศักดิ์, เทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่ทีเดียว พึงมีที่ต้นไทรนี้;

เป็นการดีหนอ, ถ้าหากเทวราชนี้ พึงให้น้ำควรถม้แต่หมู่ฤษี.”

เทวราชนั้นได้ถวายน้ำดื่มแล้ว.

ดาบสคิดถึงน้ำอาบ.

เทวราชก็ได้ถวายน้ำอาบเมื่อนั้น.

ต่อจากนั้น ดาบสผู้เป็นหัวหน้า ก็คิดถึงโภชนะ เทวราชก็ถวายโภชนะเมื่อนั้น.

ลำดับนั้น ดาบสนั้น ได้มีความปริวิตกนี้ว่า “เทวราชนี้ให้ทุกสิ่งที่เราคิดแล้วและคิดแล้ว, เออหนอ เราพึงเห็นเทวราชนั้น.”

เทวราชนั้น ชำแรกลำดับไม้ แสดงตนแล้ว.

ขณะนั้น ดาบสทั้งหลาย ถามเทวราชนั้นว่า “ท่านเทวราช ท่านมีสมบัติมาก สมบัตินี้ท่านได้แล้ว เพราะทำกรรมอะไรหนอ?”

เทวราช. ขออย่าซักถามเลย พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. จงบอกมาเถิด ท่านเทวราช.

เทวราชนั้น ละอายอยู่ เพราะกรรมที่ตนทำไว้ เป็นกรรมเล็กน้อย จึงไม่กล้าจะบอก,

แต่เมื่อถูกดาบสเหล่านั้นเข้าขี้บ่อยๆ เข้าก็กล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น ขอท่านทั้งหลายจงฟัง” ดังนี้แล้ว จึงเล่าไป.

[ประวัติเทวดา]

ได้ยินว่า เทวราชนั้น เป็นคนเฉลียวใจคนหนึ่ง แสวงหาการงานจ้างอยู่

ได้การงานจ้างในสำนักของอนาถปิณฑิกเศรษฐีแล้ว ก็อาศัยการงานนั้นเลี้ยงชีวิต.

ต่อมา เมื่อถึงวันอุโบสถวันหนึ่ง, อนาถปิณฑิกเศรษฐี มาจากวิหารแล้ว ถามว่า

“ในวันนี้ ใครๆ ได้บอกความเป็นวันอุโบสถแก่ลูกจ้างคนนั้นแล้วหรือ?”

คนในบ้านตอบว่า “ข้าแต่ นาย ยังไม่ได้บอก.”

อนาถปิณฑิกะ กล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น พวกเจ้าจงหุงอาหารเย็นไว้สำหรับเขา.”

๑ ดิถีเป็นที่น้อมเข้าไปใกล้ซึ่งกาลฝน, วันใกล้วันเข้าพรรษา

คราวนั้น คนเหล่านั้นก็หุงข้าวสุกแห่งข้าวสารกอบหนึ่งไว้ เพื่อชายนั่น.

ชายนั่น ทำงานในป่าตลอดวันนั้น มาในเวลาเย็น

เมื่อเขาคัดข้าวให้ ก็ยังไม่บริโภคโดยพลันก่อน ด้วยคิดว่า “เราเป็นผู้หิวแล้ว” คิดว่า

“ในวันทั้งหลายอื่น ความโกลาหลใหญ่ ย่อมมีในเรื่อนี้ว่า ‘ของท่านจงให้ข้าวของท่านจงให้แกงของท่านจงให้กับ,’

ในวันนี้ ทุกคนเป็นผู้เจ็บเสียง นอนแล้ว. พวกท่านคอดอาหารไว้เพื่อเราคนเดียวเท่านั้น; นี่เป็นอย่างไรหนอ?” จึงถามว่า

“คนที่เหลือ บริโภคแล้วหรือ?” คนทั้งหลายตอบว่า “ไม่บริโภค พ่อ.”

ผู้รับจ้าง. เพราะเหตุไร?

คนทั้งหลาย. ในเรื่อนี้ เขาไม่หุงอาหารในเย็นวันอุโบสถทั้งหลาย, คนทุกคน ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถ, โดยที่สุด เด็กแม่ผู้ยังตีมนม ท่านมหาเศรษฐี ก็ให้บ้วนปาก ให้ใส่ของมีรสหวาน ๔ ชนิด^๑ ลงในปาก ทำให้เป็นผู้รักษาอุโบสถแล้ว,

เมื่อประทีปซึ่งระคนด้วยน้ำมันหอม สว่างอยู่ เด็กเล็กและเด็กใหญ่ทั้งหลายไปสู่นอนแล้ว ย่อมสาธยาย
อาการ ๓๒;

แต่ว่า พวกเรามีได้ทำสติไว้ เพื่อจะบอกความที่วันนี้เป็นวันอุโบสถแก่ท่าน,

เพราะเหตุนี้ พวกเราจึงหุงข้าวไว้เพื่อท่านคนเดียว, ท่านจงรับประทานอาหารนั้นเถิด.

ผู้รับจ้าง. ถ้าการที่เราเป็นผู้รักษาอุโบสถในบัดนี้ ย่อมควรไซ้ร้ แม้เราก็พึงเป็นผู้รักษาอุโบสถ.

คนทั้งหลาย. เศรษฐีย่อมรู้เรื่องนี้.

ผู้รับจ้าง. ถ้าเช่นนั้น ขอพวกท่านจงถามเศรษฐีนั้น.

คนเหล่านั้น ไปถามเศรษฐีแล้ว.

เศรษฐีนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า

“ชายนั่น ไม่บริโภคในบัดนี้ บ้วนปากแล้ว อธิษฐานองค์อุโบสถทั้งหลาย จักได้อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง.”

ฝ่ายคนรับจ้าง ฟังคำนั้น ได้กระทำตามนั้นแล้ว.

เมื่อเขาหิวโหยแล้ว เพราะทำงานตลอดทั้งวัน ลมกำเริบแล้วในสรีระ.

เขาเอาเชือกผูกท้อง จับที่ปลายเชือกแล้ว กลิ้งเกลือกอยู่.

เศรษฐีสดับประทุติเหตุเช่นนั้น มีคนถือคบเพลิง ให้คนถือเอาของมีรสหวาน ๔ ชนิด มาสู่สำนักของชายนั่น

ถามว่า “เป็นอย่างไร พ่อ”

ผู้รับจ้าง. นาย ลมกำเริบแก่ข้าพเจ้า.

เศรษฐี. ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงลุกขึ้น เคี้ยวกินเภสัชนี้.

ผู้รับจ้าง. นาย แม่ท่านทั้งหลายรับประทานแล้วหรือ?

เศรษฐี. ความไม่สบาย ของพวกเราไม่มี, เจ้าเคี้ยวกินเถิด.

๑ คือ เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย.

เขากล่าวว่า “นาย ข้าพเจ้า เมื่อทำอุโบสถกรรม ไม่ได้ आजเพื่อจะทำอุโบสถกรรมทั้งสิ้นได้, แม้ในอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งของข้าพเจ้า อย่าได้เป็นของบกพร่องเลย” ดังนี้แล้ว ก็ไม่ปรารถนา (เพื่อจะเคี้ยวกิน).

ชายนั้น แม้อันเศรษฐี กล่าวอยู่ว่า “อย่าทำอย่างนี้เลย พ่อ” ก็ไม่ปรารถนาแล้ว, เมื่ออรุณขึ้นอยู่ ทำกาลละแล้ว เหมือนดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งขณะนั้น เกิดเป็นเทวดา ที่ต้นไทรนั้น.

เพราะเหตุนี้ เทวดานั้น ครั้นกล่าวเนื้อความนี้แล้ว จึงกล่าวว่า

“เศรษฐีนี้เป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา นับถือพระธรรมว่าเป็นของเรา นับถือพระสงฆ์ว่าเป็นของเรา, สมบัตินั้น ข้าพเจ้าได้แล้ว ด้วยผลอันไหลออกแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าอาศัยเศรษฐีนั้นกระทำแล้ว.”

[ดาบสเลื่อมใสออกบวช]

ดาบส ๕๐๐ พอฟังคำว่า “พระพุทธเจ้า” ก็ลุกขึ้นประคองอัญชลีต่อเทวดา กล่าวว่า “ท่านพูดว่า ‘พระพุทธเจ้า’ ดังนี้แล้ว ให้เทวดานั้นปฏิญาณ ๓ ครั้งว่า “ข้าพเจ้าพูดว่า ‘พระพุทธเจ้า,’ แล้วเปล่งอุทานว่า “แม้เสียงกึกก้องนี้แล ก็หาได้ยากในโลก” แล้วกล่าวว่า

“ท่านเทวดา พวกเรา เป็นผู้อันท่านให้ได้ฟังเสียง ที่ยังมีไม่เคยฟังแล้ว ในแสนกัปเป็นอนเนก.”

ลำดับนั้น พวกดาบสที่เป็นอันเตवासิก ได้กล่าวคำนี้กะอาจารย์ว่า “ถ้าเช่นนั้น พวกเราจงพากันไปสู่สำนักของพระศาสดา.”

อาจารย์ กล่าวว่า “พ่อทั้งหลาย เศรษฐี ๓ ท่าน เป็นผู้มึนอุปการะมากแก่พวกเรา, ฟรุ้งนี้ พวกเรารับภิกษาในที่อยู่ของเศรษฐีเหล่านั้น บอกแม่แก่เศรษฐีเหล่านั้นแล้ว จึงจักไป, พ่อทั้งหลาย พวกพ่อ จงยับยั้งอยู่ก่อน.”

ดาบสเหล่านั้น ยับยั้งอยู่แล้ว.

ในวันรุ่งขึ้น พวกเศรษฐี เตรียมข้าวยาและภัตแล้ว ปูอาสนะไว้ รู้ว่า “วันนี้ เป็นวันมาแห่งพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย,” ทำการต้อนรับ พาดาบสเหล่านั้นไปสู่ที่อยู่ เชิญให้นั่ง ได้ถวายภิกษาแล้ว.

ดาบสเหล่านั้น ทำภัตกิจเสร็จแล้ว กล่าวว่า “ท่านมหาเศรษฐีทั้งหลาย พวกเราจักไป.”

เศรษฐี. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายรับปฏิญาณ ของพวกข้าพเจ้า ตลอด ๔ เดือน ซึ่งมีในฤดูฝนแล้วมิใช่หรือ? บัดนี้ พวกท่านจักไปไหน?

ดาบส. ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก, พระธรรมก็เกิดขึ้นแล้ว, พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นแล้ว, เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจักไปสู่สำนักของพระศาสดา.

เศรษฐี. ก็การไปสู่สำนักของพระศาสดาพระองค์นั้น ควรแก่ท่านทั้งหลายท่านนั้นหรือ?

ดาบส. แม้คนเหล่านี้ ก็ควร ไม่ห้าม ผู้มีอายุ.

เศรษฐี. ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านทั้งหลายจงรอก่อน แม้พวกข้าพเจ้า ทำการตระเตรียมแล้ว ก็จะไป.

ดาบสเหล่านั้น กล่าวว่า “เมื่อท่านทั้งหลายทำการตระเตรียมอยู่, ความเนิ่นช้า ย่อมมีแก่พวกเรา, พวกเราจะไปก่อน, ท่านทั้งหลายพึงมาข้างหลัง” ดังนี้แล้ว ก็ไปก่อน, เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชมเชยแล้ว ถวายบังคม นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสอนุพุทพิกถา แสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น.

ในที่สุดแห่งเทศนา ดาบสทั้งปวง บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว ทูลขอบรพพา
ได้เป็นผู้ทรงบาตรและจีวร อันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ดุจพระเถระมีพรรษาตั้ง ๑๐๐
ในลำดับแห่งพระดำรัสว่า “ท่านทั้งหลาย จงเป็นภิกษุมานะเถิด.”

[๓ เศรษฐีสร้างวิหาร]

เศรษฐีทั้ง ๓ แม้นั้นแล จัดเกวียนคนละ ๕๐๐ เล่ม บรรทุกเครื่องอุปกรณ์แก่ทาน มีผ้าเครื่องนุ่งห่ม เนยใส น้ำมัน และน้ำอ้อย
เป็นต้น ไปถึงเมืองสาวัตถีแล้ว เข้าไปสู่พระเชตวัน ถวายบังคมพระศาสดา สดับธรรมกถาแล้ว
ในที่สุดแห่งกถา ก็ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล ถวายทานอยู่ในสำนักของพระศาสดาประมาณกึ่งเดือนแล้ว
ทูลเชิญพระศาสดา เพื่อประโยชน์เสด็จไปสู่เมืองโกสัมพี,
เมื่อพระศาสดาจะประทานปฏิญญา จึงตรัสว่า “คุณบัติทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายย่อมยินดียิ่งในเรือนว่างแล” จึงทูลว่า
“ข้อนั้น พวกข้าพระองค์ทราบแล้ว พระเจ้าข้า การที่พระองค์เสด็จมาด้วยสาสน์ที่พวกข้าพระองค์ส่งไป ย่อมควร” ดังนี้แล้ว
ไปสู่เมืองโกสัมพี ให้สร้างมหาวิหาร ๓ คือ
โฆสกเศรษฐี ให้สร้างโฆสิตาราม, กุกกุเศรษฐี ให้สร้างกุกกุฎาราม, ปาวาริกเศรษฐี ให้สร้างปาวาริการาม
แล้วส่งสาสน์ไปเพื่อประโยชน์แก่นันเสด็จมาแห่งพระศาสดา.

พระศาสดา ทรงสดับสาสน์ของเศรษฐีเหล่านั้น ก็ได้เสด็จไปในที่นั้นแล้ว.

เศรษฐีเหล่านั้น ต้อนรับเชิญให้พระศาสดาเสด็จเข้าไปในวิหารแล้ว มอบถวาย ๓ ครั้งว่า
“ข้าพระองค์ ขอถวายวิหารนี้แก่ภิกษุสงฆ์อันมาแต่ ๔ ทิศ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” ดังนี้แล้วย่อมปฏิบัติตามวาระ^๑.

พระศาสดา ย่อมประทับอยู่ในวิหารหนึ่งๆ ทุกๆ วัน,
ประทับอยู่ในวิหารของเศรษฐีคนใด, ก็ย่อมเสด็จเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตที่ประตูเรือนของเศรษฐีคนนั้นแล.

[นายสุมนมาลาการเลี้ยงภิกษุสงฆ์]

ก็เศรษฐีทั้ง ๓ คนนั้น ได้มีนายช่างมาลา ชื่อสุมนะ เป็นผู้อุปัฏฐาก.

นายสุมนมาลาการนั้น กล่าวกะเศรษฐีเหล่านั้น อย่างนี้ว่า
“ข้าพเจ้าเป็นผู้กระทำการอุปัฏฐากท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน, เป็นผู้ใคร่เพื่อจะยังพระศาสดาให้เสวย:
ขอท่านทั้งหลาย จงให้พระศาสดาแก่ข้าพเจ้าวันหนึ่ง.”

เศรษฐีทั้ง ๓ นั้น กล่าวว่า “นาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนิมนต์พระศาสดาเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด.”

นายสุมนมาลาการนั้น รับคำว่า “ดีแล้ว นาย” ดังนี้ จึงนิมนต์พระศาสดา ตระเตรียมเครื่องสักการะ.

ในกาลนั้น พระราชาพระราชทานกหาปณะ ๘ กหาปณะ ให้เป็นค่าดอกไม้แก่นางสามาวดีทุกๆ วัน.

ทาสีของนางสามาวดีนั้น ชื่อนางชุกชุตตรา ไปสู่สำนักของนายสุมนมาลาการ รับดอกไม้ทั้งหลายเนื่องนิตย.

๑ ผลัดเปลี่ยนกันปฏิบัติ.

ต่อมา นายมาลาการ กล่าวกะนางชุกชุตตรานั้นผู้มาในวันนั้น ว่า

“ข้าพเจ้านิมนต์พระศาสดาไว้แล้ว, วันนี้ ข้าพเจ้าจักบูชาพระศาสดาด้วยดอกไม้อันเลิศ;
นางจรรออยู่ เป็นผู้ช่วยเหลือในการเลี้ยงพระ ฟังธรรม (เสียก่อน) แล้ว จึงรับดอกไม้ที่เหลือ ไป.”

นางรับคำว่า “ได้.”

นายสุนนมาลาการ เลี้ยงภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขแล้ว ได้รับบาตรเพื่อประโยชน์แก่การกระทำอนุโมทนา.

พระศาสดาทรงเริ่มธรรมเทศนาเป็นเครื่องอนุโมทนาแล้ว.

ฝ่ายนางชุกชุตตรา สดับธรรมกถาของพระศาสดาอยู่เพียง ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.

ในวันทั้งหลายอื่น นางถือเอาภาปณะ ๔ ไว้สำหรับตน รับดอกไม้ไปด้วยภาปณะ ๔.

ในวันนั้น นางรับดอกไม้ไปด้วยภาปณะทั้ง ๘ ภาปณะ.

ลำดับนั้น นางสามาวดี กล่าวกะนางชุกชุตตรานั้น ว่า “แม่ พระราชา พระราชทานค่าดอกไม้แก่เราเพิ่มขึ้น ๒ เท่าหรือหนอ?”

ชุกชุตตรา. หามิได้ พระแม่เจ้า.

สามาวดี. เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ดอกไม้จึงมากเล่า?

ชุกชุตตรา. ในวันทั้งหลายอื่น หม่อมฉันถือเอาภาปณะ ๔ ไว้สำหรับตน นำดอกไม้มาด้วยภาปณะ ๔.

สามาวดี. เพราะเหตุไร ในวันนี้ เจ้าจึงไม่ถือเอา?

ชุกชุตตรา. เพราะความที่หม่อมฉันฟังธรรมกถาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วบรรลุธรรม.

ลำดับนั้น นางสามาวดี มิได้คุกคามนางชุกชุตตรานั้นเลย ว่า

“เหวย นางทาสีผู้ชั่วร้าย เจ้าจงให้ภาปณะที่เจ้าถือเอาแล้วตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ แก่เรา” กลับกล่าวว่า

“แม่ เจ้าจงทำแม่เราทั้งหลาย ให้ดีมีอมฤตรสที่เจ้าดีมีแล้ว,”

เมื่อนางกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น ขอพระแม่เจ้า จงยังหม่อมฉันให้อาบน้ำ”

จึงให้นางอาบน้ำ ด้วยหม้อน้ำหอม ๑๖ หม้อแล้ว รับสั่งให้ประทานผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง ๒ ผืน.

นางชุกชุตตรานั้น นั่งผืนหนึ่ง หม่อมฉันหนึ่ง ให้ปุ้อาสนะแล้ว ให้นำพัดมาอันหนึ่ง นั่งบนอาสนะ จับพัดอันวิจิตร

เรียกมาตุคาม ๕๐๐ มาแล้ว แสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น โดยทำนองที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วนั้นแล.

หญิงแม่ทั้งปวงเหล่านั้น ฟังธรรมกถาของนางแล้ว ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล.

หญิงแม่ทั้งปวงเหล่านั้นให้ว้ นางชุกชุตตราแล้ว กล่าวว่า

“แม่ จำเดิมแต่วันนี้ ท่านอย่าทำการงานอันเศร้าหมอง^๑,

ท่านจงต้องอยู่ในฐานะแห่งมารดาและฐานะแห่งอาจารย์ของพวกข้าพเจ้า ไปสู่สำนักพระศาสดา

ฟังธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว จงกล่าวแก่พวกข้าพเจ้า.”

นางชุกชุตตรา กระทำอยู่อย่างนั้น ในกาลอื่น ก็เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกแล้ว.

[นางขุขชุตตราเลิศในทางแสดงธรรม]

ต่อมา พระศาสดา ทรงตั้งนางขุขชุตตรานั้นไว้ในเอตทัคคะว่า

“ภิกษุทั้งหลาย นางขุขชุตตรานั้นเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาอุบาสิกา สาวิกา ของเรา ผู้เป็นธรรมภิกษา^๑”

หญิง ๕๐๐ แม่เหล่านั้นแล กล่าวกะนางขุขชุตตรานั้นอย่างนี้ว่า

“แม่ พวกข้าพเจ้าใคร่เพื่อจะเฝ้าพระศาสดา, ขอท่านจงแสดงพระศาสดานั้น แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย, พวกข้าพเจ้าจะบูชาพระศาสดานั้น ด้วยเครื่องสักการบูชา มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น.”

ขุขชุตตรา. แม่เจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าราชสกุล เป็นของหนัก. ข้าพเจ้าไม่อาจเพื่อจะพาท่านทั้งหลายไปภายนอกได้.

พวกหญิง. แม่ ท่านอย่าให้พวกข้าพเจ้าฉิบหายเสียเลย, ขอท่านจงแสดงพระศาสดาแก่พวกข้าพเจ้าเถิด.

ขุขชุตตรา. ถ้าอย่างนั้น การแลดู เป็นการที่ท่านอาจ [ทำได้] ด้วยช่องมีประมาณเท่าใด, จงเจาะช่องมีประมาณเท่านั้น ที่ฝาห้องเป็นที่อยู่ของพวกท่าน, ให้นำของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นมาแล้ว ยืนอยู่ในที่นั้นๆ จงแลดู จงเหยียดมือทั้ง ๒ ออกถวายบังคม และจงบูชาพระศาสดา ผู้เสด็จไปสู่เรือนของเศรษฐีทั้ง ๓.

หญิงเหล่านั้น กระทำอย่างนั้นแล้ว แลดูพระศาสดาผู้เสด็จไป และเสด็จมาอยู่ ถวายบังคม และบูชาแล้ว.

[ประวัติหน้าต่าง]

ต่อมาวันหนึ่ง พระนางมาคันทียา เสด็จออกเดินจากพื้นปราสาทของตนไปสู่ที่อยู่ของหญิงเหล่านั้น

เห็นช่องในห้องทั้งหลายแล้ว จึงถามว่า “นี่อะไรกัน?”

เมื่อหญิงเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ความอาฆาตที่พระนางนั้นผูกไว้ในพระศาสดา จึงตอบว่า

“พระศาสดาเสด็จมาสู่นครนี้, พวกหม่อมฉันยืนอยู่ในที่นี้ ย่อมถวายบังคมและบูชาพระศาสดา” ดังนี้แล้ว คิดว่า

“พระสมณโคดม ชื่อว่ามาแล้วสู่นครนี้, บัดนี้เราจักกระทำการที่ควรทำแก่พระสมณโคดมนั้น

แม่หญิงเหล่านี้ ก็เป็นอุปัชฌายิกา ของพระสมณโคดมนี้, เราจักรู้กรรมที่พึงทำแม่แก่หญิงเหล่านี้”

จึงไปกราบทูลแด่พระราชา ว่า “ข้าแต่มหाराช หญิง ๕๐๐ รวมทั้งพระนางสามาวดี มีความปรารถนาในภายนอก, พระองค์จักไม่มีพระชนม์โดย ๒-๓ วันเป็นแน่.”

พระราชา ไม่ทรงเชื่อแล้ว ด้วยทรงพระดำริว่า “หญิงเหล่านั้น จักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้.”

แม้เมื่อพระนางมาคันทียากราบทูลอีก ก็ไม่ทรงเชื่ออยู่นั่นเอง.

ลำดับนั้น พระนางคันทียา จึงกราบทูลพระราชานั้น ผู้แม่เมื่อตนกราบทูลอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ทรงเชื่อ ว่า

“ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ (คำ) หม่อมฉันไซ้,

ข้าแต่มหाराช ของพระองค์ จงเสด็จไปสู่ที่อยู่ของหญิงเหล่านั้นแล้ว ทรงใคร่ครวญดูเถิด.”

๑ ผู้กล่าวธรรม. ชาย ธรรมภิกษา, หญิง ธรรมภิกษา

หรือแปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกา สาวิกา ของเรา ผู้กล่าวธรรมทั้งหลาย นางขุขชุตตรานี้ เป็นผู้เลิศ”

พระราชเสด็จไป ทรงเห็นช่องในห้องทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า “นี่อะไรกัน?”

เมื่อหญิงเหล่านั้น กราบทูลเนื้อความนั้นแล้ว, ไม่ทรงพิโรธต่อหญิงเหล่านั้น มิได้ตรัสอะไรๆ เลย, รับสั่งให้ปิดช่องทั้งหลายเสีย แล้วให้ทำหน้าที่ต่างมีช่องน้อยไว้ในห้องทั้งปวง.

ได้ยินว่า หน้าต่างมีช่องน้อยทั้งหลาย เกิดขึ้นแล้วในกาลนั้น.

[พระศาสดาผจญกับการแก้แค้น]

พระนางมาคันทिया ไม่อาจเพื่อจะทำอะไรๆ แก่หญิงเหล่านั้นได้ ก็ดำริว่า “เราจักทำกรรมที่ควรทำแก่พระสมณโคดมให้ได้” จึงให้คำจ้างแก่ชาวเมืองแล้วกล่าวว่า “พวกเจ้าพร้อมด้วยพวกผู้ชายที่เป็นทาสและกรรมกร จงดำ บริภาษ พระสมณโคดมผู้เข้าไปสู่ภายในพระนครที่อยู่วอยู่ ให้หนีไป.”

พวกมิถิลาผู้ไม่เลื่อมใสในรัตนะ ๓ ก็ติดตามพระศาสดาผู้เสด็จไปสู่ภายในพระนคร ดำอยู่ บริภาษอยู่ ด้วยวัตถุสำหรับค่า ๑๐ อย่างว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นพาล เจ้าเป็นบ้า เจ้าเป็นอูฐ เจ้าเป็นวัว เจ้าเป็นลา เจ้าเป็นสัตว์นรก เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน สุกติของเจ้าไม่มี เจ้าหวังได้ทุกต้อยอย่างเดียว.”

ท่านพระอานนท์ ฟังคำนั้นแล้ว ได้ทราบทูลคำนี้กะพระศาสดาว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชาวเมืองเหล่านี้ ย่อมด่า ย่อมบริภาษพวกเรา, พวกเราจะไปในที่อื่นจากที่นี่.”

พระศาสดา. เราจะไปที่ไหน? อานนท์.

พระอานนท์. ไปเมืองอื่น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เมื่อพวกมนุษย์ในเมืองนั้นด่าอยู่, เราจักไปในที่ไหนกันอีกเล่า? อานนท์.

พระอานนท์. ไปสู่เมืองอื่น แม้จากเมืองนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เมื่อพวกมนุษย์ในเมืองนั้นด่าอยู่, เราจักไปในที่ไหนกันเล่า?

พระอานนท์. ไปเมืองอื่น จากเมืองนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. อานนท์ การทำอย่างนี้ ไม่ควร;

อธิกรณ์เกิดขึ้นในที่ใด, เมื่ออธิกรณ์นั้นสงบระงับแล้วในที่นั้นแล จึงควรไปในที่อื่น;

อานนท์ ก็พวกเหล่านั้น ใครเล่า? ด่า.

พระอานนท์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเหล่านั้น ทุกคนจนกระทั่งพวกทาสและกรรมกร ด่า.

พระศาสดา ตรัสว่า “อานนท์ เราเป็นเช่นกับช้างตัวก้าวลงสู่สงคราม,

ก็การอดทนลูกศรอันมาจาก ๔ ทิศ ย่อมเป็นภาระของช้างซึ่งก้าวลงสู่สงคราม **ฉันใด**

ชื่อว่า การอดทนต่อถ้อยคำอันคนทุศีลเป็นอันมากกล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของเรา **ฉันนั้น**เหมือนกัน” ดังนี้แล้ว

เมื่อทรงปรารภพระองค์แสดงธรรม ได้ภาษิตคาถา ๓ เหล่านี้ในนาควรรค^๑ ว่า

“เราจักอดทนถ้อยคำล่วงเกิน ดังช้างอดทนลูกศร

ซึ่งตกไปจากแล่ง ในสงคราม, เพราะคนเป็นอันมาก เป็นผู้ทุศีล,

ราชบุรุษทั้งหลาย ย่อมนำพาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม,
พระราชาย่อมเสด็จขึ้นพาหนะที่ฝึกแล้ว;
ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้,
ผู้นั้นชื่อว่าฝึก (ตน) แล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด.
ม้าอัสตรที่ฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ.
ม้าอาชาไนย ม้าสินธพที่ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ,
พญาช้างชาติกุญชรที่ฝึกแล้ว ก็เป็นสัตว์ประเสริฐ,
(แต่) ผู้ฝึกตนเองได้แล้ว ประเสริฐกว่านั้น.”

ธรรมกถาได้มีประโยชน์แก่มหาชนผู้ถึงพร้อมแล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแล้ว ตรัสว่า

“อานนท์ เธออย่าคิดแล้ว, พวกเหล่านั้น จักดำได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ในวันที่ ๘ จักเป็นผู้หนึ่ง;
เพราะว่า อธิกรณ์ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่เกิน ๗ วันไป.”

[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องไก่]

พระนางมาคันทิยา ให้คนดำพระศาสดาแล้ว (แต่) ไม่อาจให้หนีไปได้ จึงคิดว่า “เราจักทำอย่างไรหนอ?” ดังนี้แล้ว

คิดว่า “หญิงเหล่านี้ เป็นผู้อุปถัมภ์พระสมณโคตมุนั้น, เราจักทำความฉิบหายให้แก่หญิงเหล่านั้น”

วันหนึ่ง เมื่อทำการรับใช้อยู่ในที่เป็นที่เสวยน้ำจันทน์แห่งพระราชวัง ส่งข่าวไปแก่อาวว่า

“โปรดทราบข่าวว่า ฉันมีความต้องการด้วยไก่ทั้งหลาย, ขออาจนำเอาไก่ตาย ๘ ตัว ไก่เป็น ๘ ตัวมา,

ก็แล ครั้นมาแล้ว จงยืนอยู่ที่สุดบันได บอกความที่ตนมาแล้ว แม้เมื่อพระราชวังทรงรับสั่งว่า ‘จงเข้ามา,’ ก็อย่าเข้าไป

จงส่งไก่เป็น ๘ ตัวไปก่อน ส่งไก่ตายนอกนี้ไปภายหลัง,” และนางได้ประทานสินจ้างแก่คนใช้ด้วยสั่งว่า

“เจ้าพึงกระทำตามคำของเรา.”

นายมาคันทิยะมาแล้ว ให้ทูลแต่พระราชวังให้ทรงทราบ, เมื่อรับสั่งว่า “จงเข้ามา” ก็กล่าวว่า

“เราจักไม่เข้าไปสู่ที่เป็นที่เสวยน้ำจันทน์ของพระราชวัง.”

ฝ่ายพระนางมาคันทิยา ส่งคนใช้ไปด้วยคำว่า “พ่อ เจ้าจงไปสู่สำนักแห่งอาของเร.”

เขาไปแล้ว นำไก่เป็น ๘ ตัว ซึ่งนายมาคันทิยะนั้นให้แล้วมา กราบทูลว่า

“ข้าแต่สมมติเทพ ท่านบุโรหิต ส่งเครื่องบรรณาการมาแล้ว.”

พระราชวัง ตรัสว่า “ดีแท้ แกงอ่อมเกิดขึ้นแก่พวกเราแล้ว, ใครหนอแล? ควรแกง.”

พระนางมาคันทิยา กราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराช หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข เป็นผู้ไม่มีกิจการงานเที่ยวเตร่อยู่,

ขอพระองค์จงส่งไปให้แก่หญิงเหล่านั้น; หญิงเหล่านั้นแกงและจักนำมา (ถวาย).”

พระราชวังทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า

“เจ้าจงไปให้แก่หญิงเหล่านั้น, ได้ยินว่า หญิงเหล่านั้น จงอย่าให้ในมือคนอื่น จงฆ่าแกงทีเดียว.”

คนใช้รับพระดำรัสว่า “ดีละ พระเจ้าข้า” แล้วไปบอกอย่างนั้น
เป็นผู้อันหญิงเหล่านั้น คัดค้านแล้วว่า “พวกฉันไม่ทำปาณาติบาต” จึงมาทูลความนั้นแต่พระราชา.

พระนางมาคันทิยา กราบทูลว่า
“ข้าแต่มหाराช พระองค์เห็นไหม? บัดนี้ พระองค์จักทรงทราบการทำหรือไม่ทำปาณาติบาตแห่งหญิงเหล่านั้น,
ขอพระองค์จงรับสั่งว่า ‘หญิงเหล่านั้นจงแกงส่งไปถวายแก่พระสมณโคดม’ ดังนี้เถิด พระเจ้าข้า.”
พระราชาตรัสอย่างนั้นแล้วส่งไป.

คนใช้นอกนี้ ถือทำเป็นเดินไปอยู่ ไปแล้ว ให้ไก่เหล่านั้นแก่ปุโรหิต รับไก่ตายไปสู่สำนักของหญิงเหล่านั้น กล่าวว่า
“ได้ยินว่า พวกท่านแกงไก่เหล่านี้แล้วจงส่งไปสู่สำนักพระศาสดา.”

หญิงเหล่านั้นกล่าวรับรองว่า “นำมาเถิด นาย ชื่อว่าการแกงไก่ตายนี้เป็นกิจของพวกเรา” ดังนี้แล้ว ก็รับไว้.

คนใช้นั้นมาสู่สำนักของพระราชา อันพระราชา ตรัสถามว่า “เป็นอย่างไร? พ่อ” จึงกราบทูลว่า
“เมื่อข้าพระองค์เพียงกล่าวว่า ‘พวกท่าน จงแกงส่งไปถวายพระสมณโคดม’ เท่านั้น, หญิงเหล่านั้น ก็สวนทางมารับเอาแล้ว.”

พระนางมาคันทิยากราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराช จงดูเถิด, หญิงเหล่านั้น หาทำให้แก่บุคคลเช่นพระองค์ไม่;
เมื่อหม่อมฉันทูลว่า ‘หญิงเหล่านั้นมีความปรารถนาในภายนอก,’ พระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อ.”

พระราชาแม้ทรงสดับคำนั้น ก็ได้ทรงอดกลั้นนิ่งไว้เช่นเดิม.

พระนางมาคันทิยาคิดว่า “เราจะทำอย่างไรหนอแล?”

[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องงู]

ก็ในกาลนั้น พระราชาข่มทรงยับยั้งอยู่ตลอด ๗ วัน ตามวาระกัน ณ พื้นปราสาทแห่งหญิงทั้ง ๓ นั้น คือ
พระนางสามาวดี พระนางवासุภัตตดา และพระนางมาคันทิยา.

ลำดับนั้น พระนางมาคันทิยาเห็นว่า “พຽງนี้ หรือมะรืนนี้ พระราชาจักเสด็จไปสู่พื้นปราสาทของพระนางสามาวดี”
จึงส่งข่าวไปแก่อาวว่า “โปรดทราบว่ ฉันมีความต้องการด้วยงู, ขออาถอนเขี้ยวงูทั้งหลาย แล้วส่งงูไปตัวหนึ่ง.”

นายมาคันทิยะ กระทำอย่างนั้นแล้ว ส่งไป.

พระราชาทรงถือเอาพิณห์สติกันต์เทียว เสด็จไปสู่ที่เป็นที่เสด็จไปของพระองค์.

ในรางพิณนั้นมีช่องๆ หนึ่ง.

พระนางมาคันทิยา ปลอ่ยงูเข้าไปทางช่องนั้น แล้วปิดช่องเสียด้วยกลุ่มดอกไม้.

งูได้อยู่ในภายในพิณนั้นเองตลอด ๒-๓ วัน.

ในวันเสด็จไปแห่งพระราชินี พระนางมาคันทิยา ทูลถามว่า

“ข้าแต่สมมติเทพ วันนี้ พระองค์จักเสด็จไปสู่ปราสาทของมเหสีคนไหน?” เมื่อตรัสตอบว่า “ของนางสามาวดี,” จึงกราบทูลว่า

“ข้าแต่มหाराช วันนี้ หม่อมฉันเห็นสุบินไม่เป็นที่พอใจ, ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ไม่อาจเสด็จไปในที่นั้นได้ พระเจ้าข้า.”

พระราชินี ตรัสว่า “เราจักไปให้ได้.”

พระนางห้ามไว้ถึง ๓ ครั้งแล้ว ทูลว่า “เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้หม่อมฉันจักไปกับพระองค์ด้วย,” แม้พระราชินีให้กลับอยู่ก็ไม่กลับ กราบทูลว่า “หม่อมฉันไม่ทราบว่ ‘จักมีเหตุอะไร?’ พระเจ้าข้า” ดังนั้นแล้ว ก็ได้ไปกับพระราชินีจนได้.

พระราชินี ทรงผ้า ดอกไม้ ของหอม และเครื่องอาภรณ์ อันหมู่หญิง รวมทั้งพระนางสามาวดีถวาย เสวยโภชนะอันดี วางพิณไว้เบื้องบนพระเศียร แล้วบรรทมบนที่บรรทม.

พระนางมาคันทิยาทำเป็นเดินไปมา ได้นำกลุ่มดอกไม้ออกจากช่องพิณ.

งู อดอาหารถึง ๒-๓ วัน เลื้อยออกมาจากช่องนั้น ฟัน (พิษ) แผ่พังพาน นอนบนพระแท่นที่บรรทมแล้ว.

พระนางมาคันทิยา เห็นงูนั้น ก็ร้องแห้วขึ้นว่า “งู พระเจ้าข้า”

เมื่อจะตำพระราชินีและหญิงเหล่านั้น จึงกล่าวว่า

“พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ ไม่มีวาสนา ไม่ฟังคำพูดของเรา,

แม้หญิงเหล่านี้ ก็เป็นคนไม่มีสิริ หัวดี, ไม่ได้อะไรจากสำนักของพระเจ้าแผ่นดินหรือ?

พวกเจ้า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ พอสวรรคตแล้ว จักเป็นอยู่สบายหรือหนอ?

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระชนม์อยู่ พวกเจ้าเป็นอยู่ลำบากหรือ? วันนี้ เราเห็นฝันร้ายแล้ว,

พระองค์เอ๋ย พระองค์ไม่ทรงฟังเสียงของหม่อมฉันแม้ผู้วิงวอนอยู่ว่า ‘ไม่ควรเสด็จไปปราสาทของพระนางสามาวดี.’”

[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางสามาวดี]

พระราชินี ทรงเห็นงูแล้ว ก็ทรงสะดุ้งพระหทัยกลัวแต่ภรรยา ได้เป็นประดุจลูกโหลงด้วยความพิโรธว่า

“หญิงเหล่านี้ มาทำกรรมแม่เห็นปานนี้,

ซิ ซิ เราก็จักไม่เชื่อคำของนางมาคันทิยานี้ แม้ผู้บอกความที่หญิงเหล่านี้เป็นคนลามก,

ครั้งแรก มันเจาะช่องไว้ในห้องทั้งหลายของตนนั่งอยู่แล้ว, เมื่อเราส่งไปให้ ก็ส่งคืนมาอีก, วันนี้ปล่อยงูไว้บนที่นอน.”

ฝ่ายพระนางสามาวดี ก็ได้ให้โอวาทแก่หญิง ๕๐๐ ว่า “แม่ทั้งหลาย ที่ฟังอื่นของพวกเราหาไม่มี,

ท่านทั้งหลายจงยังเมตตาจิตอันสม่าเสมอนั้นแล ให้เป็นไปในพระราชินีเป็นจอมแห่งนครชน ในพระเทวีและในตน,

ท่านทั้งหลายอย่าทำความโกรธต่อใครๆ.”

พระราชินี ทรงถือธนูมีสัญญาณดังงาช้าง^๑ ซึ่งมีกำลัง (แห่งการโค้ง) ของคนพหนึ่ง ทรงขึ้นสายแล้ว

พาดลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ ทำพระนางสามาวดีไว้ ณ เบื้องหน้า ให้หญิงเหล่านั้นทุกคน ยืนตามลำดับกันแล้ว

จึงปล่อยลูกศรไปที่พระอุระของพระนางสามาวดี.

๑ สิงครนุ ธนูมีสัญญาณเพียงดังงาช้าง

ลูกศรนั้น หวนกลับบ่าหน้าสู่ทางที่ตนมาเที่ยว ประคองจะเข้าไปสู่พระหทัยของพระราชา ได้ตั้งอยู่แล้วด้วยเมตตานุภาพ ของพระนางสามาวดีนั้น.

พระราชา ทรงพระดำริว่า

“ลูกศรที่เรายิงไป ย่อมแทงทะลุไปได้แม้ซึ่งศิลา, แม้ฐานะที่จะกระทบในอากาศก็ไม่มี, ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ลูกศรนี้ กลับมุ่งหน้ามาสู่หัวใจของเรา (ทำไม?); แท้จริง แม้ศรลูกนี้ ไม่มีจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ของมีชีวิต ยังรู้จักคุณของนางสามาวดี, ตัวเรา แม้เป็นมนุษย์ก็หารู้ (คุณ) ไม่.”

[พระเจ้าอุเทนประทานพรแก่พระนางสามาวดี]

ท้าวเธอถึงธนูเสีย ทรงประคองอัญชลี นั่งกระหย่งแทบบาทมูลของพระนางสามาวดี ตรัสศานาว่า

“เราพันเพื่อน เลื่อนหลง, ทิศทั้งปวง ย่อมมืดต่อแก่เรา,
สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทานเราไว้, และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา.”

พระนางสามาวดี สดับพระดำรัสของท้าวเธอแล้วก็ได้กราบทูลว่า “ดีแล้ว สมมติเทพ พระองค์จงถึงหม่อมฉันเป็นที่พึ่งเถิด,” (แต่) กราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันถึงผู้ใดว่าเป็นที่พึ่ง, แม้พระองค์ก็จะถึงผู้นั้นแล ว่าเป็นที่พึ่งเถิด.”

พระนางสามาวดี ผู้เป็นสาวิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ครั้งกล่าวคำนี้แล้ว ก็กล่าวว่า

“พระองค์ อย่าทรงถึงหม่อมฉันเป็นที่พึ่งเลย,
หม่อมฉันถึงผู้ใดว่าเป็นที่พึ่ง, ข้าแต่มหाराช
ผู้นั้นคือพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้านั้นเป็นผู้เยี่ยมยอด,
ขอพระองค์ทรงถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นที่พึ่งด้วย,
ทรงเป็นที่พึ่งของหม่อมฉันด้วย.”

พระราชา ทรงสดับคำของพระนางสามาวดีนั้นแล้ว จึงตรัสว่า “บัดนี้ เรายิ่งกลัวมากขึ้น” แล้วตรัสศานาว่า

“เราขึ้นเลือนหลงยิ่งขึ้น, ทิศทั้งปวงย่อมมืดต่อแก่เรา,
สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทานเราไว้ และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา.”

ลำดับนั้น พระนางสามาวดีนั้น ก็ทูลห้ามท้าวเธออีก โดยนัยก่อนนั้นแล, เมื่อท้าวเธอตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น เราขอถึงเจ้าและพระศาสดาว่าเป็นที่พึ่ง และเราจะให้พรแก่เจ้า” ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराช พรจงเป็นสิ่งอันหม่อมฉันได้รับเถิด.”

ท้าวเธอเสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทรงถึง (พระองค์) เป็นสโรณะแล้ว ทรงนิมนต์ ถวายทานแต่ภิกษุสงฆ์สิ้น ๗ วันแล้ว ทรงเรียกพระนางสามาวดีมา ตรัสว่า “เจ้าจงลุกขึ้นรับพร.”

พระนางสามาวดี กราบทูลว่า

“ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันไม่มีความต้องการด้วยสิ่งทั้งหลายมีเงินเป็นต้น,

แต่ขอพระองค์จะพระราชทานพรนี้แก่หม่อมฉัน: (คือ)

พระศาสดาพร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูป จะเสด็จมา ณ ที่นี้เนื่องนิตยได้ โดยประการใด,
ขอพระองค์ทรงกระทำโดยประการนั้นเถิด, หม่อมฉัน จักฟังธรรม.”

พระราชอา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเสด็จมาในที่นี้เนื่องนิตยพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป.
เหล่าหญิง ซึ่งรวมทั้งพระนางสามาวดีเข้าด้วย กล่าวว่ ‘หม่อมฉันจักฟังธรรม.’”

พระศาสดา. มหาบพิตร ธรรมดาการไปในที่เดียวเนื่องนิตย ย่อมไม่ควรแก่พระพุทเจ้าทั้งหลาย.
เพราะมหาชนหวังเฉพาะ (พระพุทเจ้า) อยู่.

พระราชอา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์ทรงสั่งภิกษุไว้รูปหนึ่งเถิด.

พระศาสดา ทรงสั่งพระอานนทเถระแล้ว.

จำเดิมแต่นั้น พระอานนทเถระนั้น ก็พาภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปสู่ราชสกุลเนื่องนิตย;
พระเทวีแม่เหล่านั้น เลี้ยงพระเถระพร้อมทั้งบริวาร ฟังธรรมอยู่เนื่องนิตย.

[พระราชาทรงถวายจิวรแก่พระอานนท]

วันหนึ่ง หญิงเหล่านั้น ฟังธรรมภาของพระเถระแล้ว เลื่อมใสได้กระทำการบูชาธรรมด้วยผ้าอุตตราสงค์ ๕๐๐ ผืน.

อุตตราสงค์ผืนหนึ่งๆ ย่อมมีค่าถึง ๕๐๐.

พระราชอาไม่ทรงเห็นผ้าสักผืนหนึ่งของหญิงเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า “ผ้าอุตตราสงค์อยู่ที่ไหน?”

พวกหญิง. พวกหม่อมฉันถวายแล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.

พระราชอา. พระผู้เป็นเจ้าของนั้น รับทั้งหมดหรือ?

พวกหญิง. เพคะ รับ (ทั้งหมด).

พระราชอา. เสด็จเข้าไปหาพระเถระแล้ว ตรัสถามความที่หญิงเหล่านั้น ถวายผ้าอุตตราสงค์
ทรงสดับความที่ผ้าอันหญิงเหล่านั้นถวายแล้ว และความที่พระเถระรับไว้แล้ว จึงตรัสถามว่า
“ท่านผู้เจริญ ผ้าทั้งหลายมากเกินไปมิใช่หรือ? ท่านจักทำอะไรรด้วยผ้ามีประมาณเท่านี้?”

พระเถระ. มหาบพิตร อาตมภาพ รับผ้าไว้พอแก่อาตมภาพแล้ว จักถวายผ้าที่เหลือแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิวรเก่า.

พระราชอา. ภิกษุทั้งหลาย จักทำจิวรเก่าของตนให้เป็นอะไร?

พระเถระ. เธอจักให้แก่ภิกษุผู้มีจิวรเก่ากว่าทั้งหลาย.

พระราชอา. ภิกษุเหล่านั้นจักทำจิวรเก่าของตนให้เป็นอะไร?

พระเถระ. เธอจักทำให้เป็นผ้าปูนอน.

พระราชอา. เธอจักทำผ้าปูนอนเก่าให้เป็นอะไร?

พระเถระ. เธอจักทำให้เป็นผ้าปูพื้น.

พระราชอา. เธอจักทำผ้าปูพื้นเก่าให้เป็นอะไร?

พระเถระ. ขอถวายพระพร เธอจักทำให้เป็นผ้าเช็ดเท้า.

พระราชา. เธอจักทำผ้าเช็ดเท้าเก่าให้เป็นอะไร?

พระเถระ. เธอจักโกลกให้ละเอียด^๑ แล้ว ผสมด้วยดินเหนียวฉาบผา.

พระราชา. ท่านผู้เจริญ ผ้าทั้งหลายที่ถวายแด่พวกพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า จักไม่เสียหาย แม้เพราะทำกรรมมีประมาณเท่านั้นหรือ?

พระเถระ. อย่างนั้น มหาบพิตร.

พระราชา. ทรงเลื่อมใสแล้ว รับสั่งให้นำผ้า ๕๐๐ อันอีกมากให้ตั้งไว้แทบบาทมูลของพระเถระแล้ว.

ได้ยินว่า พระเถระได้ผ้ามีค่าถึง ๕๐๐ ซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วน ๕๐๐ ถึง ๕๐๐ ครั้ง, ได้ผ้ามีค่าถึงพันหนึ่ง ซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วนพันหนึ่ง ถึงพันครั้ง, ได้ผ้ามีค่าถึงแสนหนึ่ง ซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วนแสนหนึ่ง ถึงแสนครั้ง.

ก็ชื่อว่าการนับผ้าที่พระเถระได้แล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ‘๑-๒-๓-๔-๕-๑๐ ดังนี้ ย่อมไม่มี.

ได้ยินว่า เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว,

พระเถระเที่ยวไปทั่วชมพูทวีป ได้ถวายบาตรและจีวรทั้งหลาย ซึ่งเป็นของๆ ตนนั้นแล แก่ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารทั้งปวงแล้ว.

[พระนางสามาวดีถูกไฟลวก]

พระนางมาคันทิยา คิดว่า “เราทำสิ่งใด, สิ่งนั้นมีได้เป็นอย่างนั้น กลับเป็นอย่างอื่นไป; เราจักทำอย่างไรหนอแล?” ดังนี้แล้ว คิดว่า “อุบายนี้ ใช้ได้” เมื่อพระราชาสด็จไปสู่ที่ทรงกีฬาในพระราชอุทยาน จึงส่งข่าวไปแก่อาวว่า “ขออาจไปปราสาทของนางสามาวดี ให้เปิดเรือนคลังผ้าและเรือนคลังน้ำมันแล้ว ชุบผ้าในตุ่มน้ำมันและพันเสาทำหญิงทั้งหมดเหล่านั้นไว้โดยความเป็นอันเดียวกัน ปิดประตู ลั่นยนต์ในภายนอก เอาคบไฟมีด้าม จุดไฟตำหนักลงไปเสีย.” นายมาคันทิยานั้น ขึ้นสู่ปราสาท ให้เปิดเรือนคลังทั้งหลาย ชุบผ้าในตุ่มน้ำมันแล้วเริ่มพันเสา.

ลำดับนั้น หญิงทั้งหลาย มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข กล่าวกษะนายมาคันทิยาอยู่ว่า “นี่อะไรกัน? อา” เข้าไปหาแล้ว.

นายมาคันทิยา กล่าวอย่างนี้ว่า

“แม่ทั้งหลาย พระราชารับสั่งให้พันเสาเหล่านี้ด้วยผ้าชุบน้ำมัน เพื่อประโยชน์แก่การทำให้มันคง, ธรรมดา ในพระราชวัง กรรมที่ประกอบดีและชั่ว เป็นของรู้ได้ยาก, อย่าอยู่ในที่ใกล้เราเลย แม่ทั้งหลาย” ดังนี้แล้ว ให้หญิงเหล่านั้นผู้มาแล้วเข้าไปห้อง ปิดประตูแล้ว ลั่นยนต์ในภายนอก จุดไฟ จำเดิมแต่ต้น ลงมาแล้ว.

พระนางสามาวดี ได้ให้โอวาทแก่หญิงเหล่านั้นว่า

“การกำหนดอดีตภาพ ซึ่งถูกไฟเผาอย่างนี้ของพวกเราผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร อันมีส่วนสุดไม่ปรากฏแล้ว แม้พุทธญาณก็ไม่ทำได้โดยง่าย, ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.”

หญิงเหล่านั้น เมื่อตำหนักถูกไฟไหม้อยู่, มนสิการซึ่งเวทนาปริคคหก็มีภูฐาน^๒,

บางพวกบรรลุผลที่ ๒, บางพวกบรรลุผลที่ ๓.

๑ ขนขาขนชิกข์ แปลว่า ให้เป็นท่อนและหาท่อนมิได้.

๒ ก็มีภูฐาน มีอันกำหนดเวทนาเป็นอารมณ์.

เพราะฉะนั้น พระธรรมสังคากาจารย์ จึงกล่าวว่า

“ครั้งนั้นแล^๑ ภิกษุเป็นอันมาก กลับจากบิณฑบาตในภายหลังแห่งภัต^๒,

พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่โดยที่ใด เข้าไปเฝ้าโดยที่นั่น;

ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง;

ภิกษุเหล่านั้น ผู้นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส

ภายในบุรีของพระเจ้าอุเทน ผู้เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ถูกไฟไหม้แล้ว,

หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ทำกาลละแล้ว,

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คติของอุบาสิกาเหล่านั้นเป็นอย่างไร? สัมปรายภพเฉพาะหน้าเป็นอย่างไร?”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในอุบาสิกาเหล่านี้ อุบาสิกาที่เป็นโสตาบันก็มี, เป็นสกทาคามินีก็มี,

เป็นอนาคามินีก็มี, อุบาสิกาทั้งหมดนั้น ไม่เป็นผู้ไร้ผลทำกาละหรือภิกษุทั้งหลาย...”

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่งพระอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

“โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน ย่อมปรากฏจรรูปอันสมควร,
คนพาลมีอุปกิเลสเป็นเครื่องผูกไว้ ถูกความมืดแวดล้อมแล้ว
จึงปรากฏจรมีความเที่ยง, ความกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้เห็นอยู่.”^๓

ก็แลครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงธรรมว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย เทียบไปในวิภูฏะ เป็นผู้ไม่ประมาทตลอดกาลเป็นนิตย์ กระทำบุญกรรมก็มี, เป็นผู้มีความประมาท กระทำบาปกรรมก็มี, เหตุฉะนั้น สัตว์ผู้เทียบไปในวิภูฏะ จึงเสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง.”

[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางมาคันทิยากับพวก]

พระราชชา ทรงสดับว่า “ข้าว่า ตำนกของพระนางสามาวดีถูกไฟไหม้,”

แม้เสด็จมาโดยเร็ว ก็ไม่ได้โอกาสเพื่อจะทันถึงตำหนักอันไฟยังไม่ไหม้ได้,

ก็แลครั้นเสด็จมาแล้ว ทรงยังตำหนักให้ดับแล้ว ทรงเกิดโทมนัสมีกำลัง แวดล้อมด้วยหมู่มาตย์

ทรงนั่งตามระลึกถึงพระคุณของพระนางสามาวดี ทรงพระดำริว่า “นี่เป็นการกระทำของใครหนอ?” ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่

“กรรมนี้ จักเป็นกรรมอันนางมาคันทิยาให้ทำแล้ว,” ทรงพระดำริว่า

“นางมาคันทิยานั้นอันเราทำให้หวาดกลัวแล้วถาม ก็จักไม่บอก, เราจักค่อยๆ ถามโดยอุบาย.” จึงตรัสกะมาตย์ทั้งหลายว่า

“ผู้เจริญทั้งหลาย ในกาล ก่อนแต่กาลนี้ เราลุกขึ้นเสร็จสรรพแล้ว ก็เป็นผู้ระวางสงสัยอยู่รอบข้างทีเดียว,

นางสามาวดี แสวงหาแต่โทษเราเป็นนิตย์, นางก็ตายไปแล้ว; ก็บัดนี้ เราจักเย็นใจได้ละ, เราจักได้อยู่ด้วยความสุข.”

พวกมาตย์ทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ กรรมนี้อันใครหนอแล ทำแล้ว?”

๑ พุ. อุ. ๒๕/๒๐๕.

๒ หลังจากฉันข้าว

๓ พุ. อุ. ๒๕/๒๐๕.

พระราชารัฐตอบว่า “จักเป็นกรรม อันใครๆ ทำแล้วด้วยความรักในเรา.”

พระนางมาคันทียา ทรงยืนเฝ้าอยู่ในที่ใกล้ ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า
“ใครๆ คนอื่นจักไม่อาจทำได้, พระเจ้าข้า กรรมนี้ อันหม่อมฉันทำแล้ว, หม่อมฉันสั่งอาให้ทำ.”

พระราชารัฐว่า “ชื่อว่าสัตว์ผู้มีความรักในเราอื่น ยกไว้เสียแต่เจ้า ย่อมไม่มี, เราพอใจ,
พระเทวี เราจะให้พรแก่เจ้า, เจ้าจงให้เรียกหมู่ญาติของตนมา.”

นางส่งข่าวไปแก่พวกญาติว่า “พระราชาทรงพอพระหทัย จะพระราชทานพรแก่เรา, จงมาเร็ว.”

พระราชารัฐ รับสั่งให้ทำสักการะใหญ่แก่ญาติทั้งหลายของพระนางมาคันทียา ซึ่งมาแล้วๆ.

แม้พวกคนผู้มีโชติญาติของพระนางมาคันทียา เห็นสักการะนั้นแล้ว ก็ให้สินจ้าง กล่าวว่า
“พวกเราเป็นญาติของพระนางมาคันทียา” พากันมาแล้ว.

พระราชารัฐ รับสั่งให้จับคนเหล่านั้นทั้งหมดไว้ แล้วให้ขุดหลุมทั้งหลายประมาณแค่สะดือ ที่พระลานหลวงแล้ว
ให้คนเหล่านั้นนั่งลงในหลุมเหล่านั้น เอาดินร่วนกลบ ให้เกลี่ยฟางไว้เบื้องบน แล้วจุดไฟ,
ในเวลาที่ยังถูกไฟไหม้แล้ว, รับสั่งให้ไถด้วยไถเหล็กทั้งหลาย ให้ทำให้เป็นท่อนและหาท่อนมิได้ (หรือ) เป็นชิ้นและหาชิ้นมิได้.

พระราชารัฐรับสั่งให้เชือดเนื้อ แม้จากสัตว์ของพระนางมาคันทียา ตรงที่มีเนื้อล่ำๆ ด้วยมีดอันคมกริบแล้ว
ให้ยกขึ้นสู่เตาไฟอันเดือดด้วยน้ำมัน ให้ทอดดูจนมแล้ว ให้เคี้ยวกินเนื้อนั้นแล.

[ความตายของพระนางสามาวดี ควรแก่กรรมในปางก่อน]

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรม^๑ ว่า

“ความตายเช่นนี้ ของอุบาสิกผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเห็นปานนี้ ไม่สมควรเลยหนอ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.”

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ?”

เมื่อพวกภิกษุนั้นกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายความตายนั้นของหญิงทั้งหลาย มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ไม่ควรแล้วในอดีตภาพนี้
แต่ว่า ความตายอันหญิงเหล่านั้นได้แล้วสมควรแท้แก่กรรมซึ่งเขาทำไว้ในกาลก่อน,”

อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาว่า “กรรมอะไร อันหญิงเหล่านั้นทำไว้ในกาลก่อน พระเจ้าข้า?
ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย” ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมา (เล่าว่า)

[บุรพกรรมของพระนางสามาวดีกับบริวาร]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี

พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ ฉับอยู่ในพระราชวังเนื่องนิศย์.

หญิง ๕๐๐ คน ย่อมบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น.

๑ ยังกล่าวให้ตั้งขึ้นในโรงธรรม.

ในท่านเหล่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์ ไปสู่หิมวันตประเทศ
อีกองค์หนึ่ง นั่งเข้ามาอยู่ในที่รกด้วยหญ้าแห้งหนึ่ง ริมแม่น้ำ.

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปแล้ว, พระราชา ทรงพาหญิงเหล่านั้นไปเพื่อทรงเล่นน้ำในแม่น้ำ.

ณ สถานที่นั้น หญิงเหล่านั้น เล่นน้ำตลอดส่วนแห่งวัน ขึ้นแล้ว ถูกความหนาวบีบคั้นเที่ยว ใครจะผิงไฟ กล่าวกันว่า
“ท่านทั้งหลาย พิงหาตุ๊กที่ก่อไฟของเรา,” เที่ยวไปๆ มาๆ อยู่ เห็นที่รกด้วยหญ้า (ชฎหญ้า) นั้น
จึงยื่นล้อมก่อไฟแล้ว ด้วยสำคัญว่า “กองหญ้า”

เมื่อหญ้าทั้งหลายไหม้แล้วก็ยุบลง, หญิงเหล่านั้น แลเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงกล่าวกันว่า
“พวกเรา ฉิบหายแล้ว! พวกเรา ฉิบหายแล้ว! พระปัจเจกพุทธเจ้าของพระราชาถูกไฟคลอก,
พระราชาทรงทราบ จักทำพวกเราให้ฉิบหาย, เราจักทำท่านให้ไหม้ให้หมด,”
ทุกคน นำฟืนมาจากที่โน้นที่นี่ ทำให้เป็นกองในเบื้องบนแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น กองฟืนใหญ่ได้มีแล้ว.

ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้น สุมฟืนนั้นแล้วหลีกไป ด้วยสำคัญว่า “บัดนี้ จักไหม้ละ.”

ครั้งก่อน พวกเขาเป็นผู้ไม่มีความจงใจ ก็ถูกรรรมติดตามแล้วในบัดนี้.

ก็คนทั้งหลายแม่น้ำฟืน ๑,๐๐๐ เล่มเกวียนมาสมอยู่
ก็ไม่อาจเพื่อจะทำพระปัจเจกพุทธเจ้าภายในสมบัติ แม้ให้มีอาการสักว่าอุ่นได้.

เพราะฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ในวันที่ ๗ จึงได้ลุกขึ้นไปตามสบายแล้ว.

หญิงเหล่านั้น ไหม้ในนรกสิ้นหลายพันปี เพราะความที่กรรมนั้นอันทำไว้แล้ว
ไหม้แล้วในเรือนที่ถูกไฟไหม้อยู่ โดยทำนองนี้แล สิ้น ๑๐๐ อุตตภาพ ด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้นแล.

นี่เป็นบุรพกรรมของหญิงเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

[บุรพกรรมของนางชุกชุตตรา]

เมื่อพระศาสดาตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย จึงทูลถามพระศาสดาว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็นางชุกชุตตราเล่า

เพราะกรรมอะไร? จึงเป็นหญิงค่อม, เพราะกรรมอะไร? จึงเป็นผู้มีปัญญามาก,

เพราะกรรมอะไร? จึงบรรลุโสดาปัตติผล, เพราะกรรมอะไร? จึงเป็นคนรับใช้ของคนเหล่าอื่น.”

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในกาลที่พระราชาองค์นั้นแล ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี
พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้นเหมือนกัน ได้เป็นผู้มีธาตุแห่งคนค่อมคนหนึ่ง.

ลำดับนั้น หญิงผู้ปฏิญาณยิกาคคนหนึ่ง

ห่มผ้ากัมพลถือขันทองคำทำเป็นคนค่อม แสดงอาการเที่ยวไปแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น
ด้วยพูดว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าของเรา ย่อมเที่ยวไปอย่างนี้และอย่างนี้.”

เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น นางจึงเป็นหญิงค่อม.

อนึ่ง ในวันแรก พระราชา ทรงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้นั่งในพระราชมณเฑียร^๑
แล้วให้ราชบุรุษรับบาตร บรรจุบาตรให้เต็มด้วยข้าวปายาส แล้วรับสั่งให้ถวาย.

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ถือบาตรอันเต็มด้วยข้าวปายาสร้อน ต้องผลัดเปลี่ยน (มือ) บ่อยๆ.

หญิงนั้น เห็นท่านทำอยู่อย่างนั้น ก็ถวายวลัยางา ๘ วลัย ซึ่งเป็นของๆ ตน กล่าวว่า “ท่านจงวางไว้บนวลัยางานี้แล้วถือเอา.”

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ทำอย่างนั้นแล้ว, แลดูหญิงนั้น.

นางทราบความประสงค์ของท่านทั้งหลาย จึงกล่าวว่า “ท่านเจ้าข้า ดิฉันหามีความต้องการวลัยเหล่านี้ไม่,
ดิฉันบริจาควลัยเหล่านั้นแล้วแก่ท่านทั้งหลายนั้นแล, ขอท่านจงรับไป.”

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับแล้ว ได้ไปยังเจือมชื่อนันทมุลกะ.

แม้ทุกวันนี้ วลัยเหล่านั้น ก็ยังดีๆ อยู่นั่นเอง.

เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น ในบัดนี้ นางจึงเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก มีปัญญามาก.

เพราะผลอันไหลออกแห่งการอุปัฏฐาก ซึ่งนางทำแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นางจึงได้บรรลุโสคาปัตติผล.

นี่เป็นบุรพกรรมในสมัยพุทธันตรของนาง.

ส่วนในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ธิดาของเศรษฐีในกรุงพาราณสีคนหนึ่ง จับแวน นั่งแต่งตัวอยู่ในเวลามีเงาเจริญ^๒.

ลำดับนั้น นางภิกษุณีชีนาสพรุพหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยของนางได้ไปเพื่อเยี่ยมนาง.

จริงอยู่ นางภิกษุณี แม้เป็นพระชีนาสพรุพก็เป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะเห็นตระกูลอุปัฏฐากในเวลาเย็น.

ก็ในขณะนั้น หญิงรับใช้ใดๆ ในสำนักของธิดาเศรษฐีไม่มีเลย.

นางจึงกล่าวว่า “ดิฉันไหว้ เจ้าข้า โปรดหยิบกระเช้าเครื่องประดับนั้น ให้แก่ดิฉันก่อน.”

พระเถรี คิดว่า

“ถ้าเรา จักไม่หยิบกระเช้าเครื่องประดับนี้ให้แก่นางไซ้, นางจักทำความอาฆาตในเราแล้ว บังเกิดในนรก,

แต่ถ้า ถ้าเราจัก (หยิบ) ให้, นางจักเกิดเป็นหญิงรับใช้ของคนอื่น;

แต่ว่า เพียงความเป็นผู้รับใช้ของคนอื่น ย่อมดีกว่าความเร่าร้อนในนรกแล.”

พระเถรีนั้น อาศัยความเอ็นดู จึงได้หยิบกระเช้าเครื่องประดับนั้นให้แก่นาง.

เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น นางจึงเป็นคนรับใช้ของคนเหล่าอื่น.

๑ พระราชมณเฑียร แปลมาจาก ขร. เคห. แต่ในอรรถกถาธรรมบท ไม่ปรากฏคำนี้ คือ มณฺฑิร มนฺฑิร.

มณเฑียร มณเฑียร เรือนหลวง, พระราชมณเฑียร, พระราชมณเฑียร, พระราชวัง (มณฺฑิโร มณฺฑิโร มนฺฑิโร มนฺฑิโร)

๒ เวลาบ่าย

[พระศาสดาเสด็จมาแสดงธรรมที่ธรรมสภา]

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมว่า

“หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ถูกไฟไหม้แล้วในตำหนัก,

พวกญาติของพระนางมาคันทิยา ถูกจุดไฟอันมีฟางเป็นเชื้อไว้เบื้องบน แล้วทำลายด้วยไถเหล็ก,

พระนางมาคันทิยา ถูกทอดด้วยน้ำมันอันเดือดพล่าน,

ในคนเหล่านั้น ใครหนอแล ชื่อว่าเป็นอยู่? ใคร ชื่อว่าตายแล้ว?”

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ?”

เมื่อพวกภิกษุนั้นกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายคนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ประมาทแล้ว, คนเหล่านั้น แม้เป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ก็ชื่อว่าตายแล้วแท้;

คนเหล่าใด ไม่ประมาทแล้ว, คนเหล่านั้น แม้ตายแล้ว ก็ชื่อว่ายังคงเป็นอยู่;

เพราะฉะนั้น พระนางมาคันทิยา จะเป็นอยู่ก็ตาม ตายแล้วก็ตาม ก็ชื่อว่าตายแล้วทีเดียว

หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข แม้ตายแล้ว ก็ชื่อว่า เป็นอยู่นั้นเทียว;

ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่ามีผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่า ย่อมไม่ตาย; ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ความไม่ประมาทเป็นเครื่องถึงอมตะ^๑

ความประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ

ผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย;

ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว;

บัณฑิตรู้ความนั้น โดยแปลกกันแล้ว (ตั้งอยู่) ในความไม่ประมาท

บันเทิงอยู่ในความไม่ประมาท;

ยินดีในธรรมเป็นที่โคจรของพระอรិยะทั้งหลาย,

บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น มีความเพ่ง

มีความเพียรเป็นไปติดต่อกัน, บากบั่นมั่นเป็นนิตย์ เป็นนักปราชญ์

ย่อมถูกต้องพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมาโท** ย่อมแสดงเนื้อความกว้าง คือ ถือเอาเนื้อความกว้างตั้งอยู่.

จริงอยู่ พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎกแม่ทั้งสิ้น ซึ่งอาจารย์ทั้งหลายนำมากล่าวอยู่ ย่อมหยั่งลงสู่ความไม่ประมาทนั่นเอง,

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ของสัตว์ทั้งหลายผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน,

รอยเท้าทั้งปวงนั้น ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าข้าง,

รอยเท้าข้าง อันชาวโลกย่อมเรียกว่าเป็นยอดแห่งรอยเท้าเหล่านั้น. เพราะรอยเท้าข้างนี้เป็นของใหญ่ แม้ฉนฺใด,

๑ อมตฺ ปทํ แปลว่า เป็นทางแห่งอมตฺ ก็ได้ เป็นทางไม่ตาย ก็ได้.

ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง, กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นรากเง่า
มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง, ความไม่ประมาท อันเรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น **ฉันทัน** เหมือนกันแล”^๑
ก็ความไม่ประมาทนั้นนั้น โดยอรรถ ชื่อว่า ความไม่อยู่ปราศจากสติ,
เพราะคำว่า “ความไม่ประมาท” นั้น เป็นชื่อของสติอันตั้งมั่นเป็นนิตย.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อมตํ ปทํ**,

พระนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อมตตะ, เพราะพระนิพพานนั้น ชื่อว่าไม่แก่ ไม่ตาย เพราะความเป็นธรรมชาติไม่เกิด,
เหตุนี้ พระองค์จึงตรัสเรียกพระนิพพานว่า อมตตะ,
สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง อธิบายว่า ย่อมบรรลุอมตตะ ด้วยความไม่ประมาทนี้
เหตุนี้ ความไม่ประมาทนี้ จึงชื่อว่า เป็นเครื่องถึง;
(ความไม่ประมาท) เป็นเครื่องถึงซึ่งอมตตะ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “เป็นอุบายเครื่องบรรลุซึ่งอมตตะ” จึงชื่อว่า อมตํ ปทํ.

ภาวะ คือความมัวเมา ชื่อว่า ความประมาท.

คำว่า ความประมาทนั้น เป็นชื่อของการปล่อยสติ กล่าวคือ ความมีสติหลงลืม.

บทว่า **มัจจุโน** แปลว่า แห่งความตาย.

บทว่า **ปทํ** คือ เป็นอุบาย ได้แก่เป็นหนทาง.

จริงอยู่ ชนผู้ประมาทแล้ว ย่อมไม่เข้าไปลงซึ่งชาติได้, แม้เกิดแล้ว ก็ย่อมแก่ด้วย ย่อมตายด้วย
เหตุนี้ ความประมาท จึงชื่อว่า เป็นทางแห่งมัจจุ คือย่อมนำเข้าหาความตาย.

บาทพระคาถาว่า **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ** ความว่า ก็ผู้ประกอบด้วยสติ ชื่อว่า ผู้ไม่ประมาทแล้ว.

ใครๆ ไม่พึงกำหนดว่า “ผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมไม่ตาย คือเป็นผู้ไม่แก่และไม่ตาย” ดังนี้,
เพราะว่าสัตว์ใดๆ ชื่อว่าไม่แก่และไม่ตาย ย่อมไม่มี,
แต่ชื่อว่า วิภวฺของสัตว์ผู้ประมาทแล้ว กำหนดไม่ได้; (วิภวฺ) ของผู้ไม่ประมาทกำหนดได้;
เหตุนี้ สัตว์ผู้ประมาทแล้ว แม้เป็นอยู่ ก็ชื่อว่าตายแล้วแท้ เพราะความเป็นผู้ไม่พ้นไปจากทุกข์ มีชาติเป็นต้นได้,
ส่วนผู้ไม่ประมาท เจริญอุปมาทลักษณะแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งมรรคและผลโดยฉับพลัน ย่อมไม่เกิดในอรรถภาพที่ ๒ และที่ ๓;
เหตุนี้ สัตว์ผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น เป็นอยู่ก็ตาม ตายแล้วก็ตาม ชื่อว่าย่อมไม่ตายโดยแท้.

บาทพระคาถาว่า **เย ปมตฺตา ยถา มตา** ความว่า

ส่วนสัตว์เหล่าใดประมาทแล้ว, สัตว์เหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนสัตว์ที่ตายแล้ว ด้วยการขาดชีวิตินทรีย์ มีวิญญาณไปปราศแล้ว
เช่นกับท่อนพินฉะนั้นเทียว เพราะความที่ตนตายแล้วด้วยความตาย คือ ความประมาท;
จริงอยู่ แม้จิตดวงหนึ่งว่า “เราจักถวายทาน, เราจักรักษาศีล เราจักทำอุโบสถกรรม” ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้น
แม้แก่เขาทั้งหลายผู้เป็นคฤหัสถ์ก่อน,
จิตดวงหนึ่งว่า “เราจัดบำเพ็ญวัตรทั้งหลาย มีอาจริวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น, เราจักสมาทานธุดงค์,

เราจักเจริญภาวณา” ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น แม้ผู้เป็นบรรพชิต
ตั้งจิตดวงหนึ่งไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ตายแล้วฉะนั้น,
สัตว์ผู้ประมาทแล้วนั้น จะเป็นผู้มีอะไรเป็นเครื่องกระทำให้ต่างจากสัตว์ผู้ตายแล้วเล่า?
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า “ชนเหล่าใด ประมาทแล้ว, ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว.”

บาทพระคาถาว่า **เอต วิเสโต ญตวา** ความว่า
รู้ความนั้นโดยแปลกกันว่า “การเล่นออกจากวิญญูของผู้น้อมแล้วไม่มี, ของผู้ไม่ประมาทแล้ว มีอยู่.”

มีปุจฉาว่า “ก็ใครเล่า ย่อมรู้ความแปลกกันนั้น?”

มีวิสัชนาว่า “บัณฑิตทั้งหลาย ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ย่อมรู้.”

อธิบายว่า บัณฑิต คือผู้มีเมธา ได้แก่ ผู้มีปัญญาเหล่าใด ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทของตนแล้ว เจริญความไม่ประมาทอยู่
บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมรู้เหตุอันแปลกกันนั้น.

บาทพระคาถาว่า **อปุปมาเท ปโมหนติ** ความว่า บัณฑิตเหล่านั้น ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมบันเทิง คือ เป็นผู้มีหน้ายิ้มแย้ม
ได้แก่ ยินดี ร่าเริง ในความไม่ประมาทของตนนั้น.

บาทพระคาถาว่า **อริยาน โคจรเร ตา** ความว่า บัณฑิตเหล่านั้น บันเทิงอยู่ในความไม่ประมาทอย่างนั้น
เจริญความไม่ประมาทนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ยินดี คือ ยินดียิ่งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ แยกออกเป็นสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น และใน
โลกุตตรธรรม ๘ ประการ อันนับว่าเป็นธรรมเครื่องโคจรของพระอริยะทั้งหลาย คือ
พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

สองบทว่า **เต ฌายิโน** ความว่า บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นเป็นผู้มีความเพ่งด้วยฌานทั้ง ๒ อย่าง คือ
ด้วยอารัมมณูปนิชฌานกล่าวคือ สมาบัติ ๘^๑, และด้วยลักขณูปนิชฌาน กล่าวคือ วิปัสสนา มรรคและผล.

บทว่า **สาดติกา** ความว่า เป็นผู้มีความเพียร ซึ่งเป็นไปทางกายและทางจิต เป็นไปแล้วติดต่อกัน
จำเดิมแต่กาลเป็นที่ออกบวชจนถึงการบรรลุพระอรหัต.

บาทพระคาถาว่า **นิจจํ ทพฺพปรุกมา** ความว่า ผู้ประกอบด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า
“ผลนั้นใด อันบุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ
ยังไม่บรรลุผลนั้น แล้วหยุดความเพียรเสีย จักไม่มี”
(เช่นนี้) ชื่อว่า บากบั่นมั่น ชื่อว่า เป็นไปแล้วเป็นนิตย์ เหตุไม่ห้อยอยู่ในระหว่าง.

ในคำว่า **มุสนติ** นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

๑ สมาบัติ ๘ คือปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน รวมเรียกว่า รูปสมาบัติ ๔,
อากาสาณัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัณญานาสัญญาตนะ รวมเรียกว่า อรูปสมาบัติ ๔.

๒ เฉพาะข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลอย่างนั้น.

บางมติแปลว่า “ผู้ประกอบด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า ... อันไม่หย่อนในระหว่าง เป็นไปแล้วเนื่องนิตย์ ชื่อว่าบากบั่นมั่น.”

อีกมติหนึ่งแปลว่า “ผู้ประกอบด้วยความบากบั่นมั่น อันไม่หย่อนในระหว่าง เป็นไปแล้วเนื่องนิตย์ ด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า ...”

การถูกต้องมี ๒ คือ ญาณมุสنا (การถูกต้อง คือ ญาณ), วิปากมุสنا (การถูกต้อง คือวิปาก).

ในมุสنا ๒ อย่างนั้น มรรค ๔ ชื่อว่า ญาณมุสنا. ผล ๔ ชื่อว่า วิปากมุสنا.

ในมุสنا ๒ อย่างนั้น วิปากมุสنا พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์เอาในบพว่า มุสนติ นี้.

บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ เมื่อทำนิพพานให้แจ้งด้วยอริยผล ชื่อว่า ย่อมทำนิพพานให้แจ้งด้วยวิปากมุสنا.

บาทพระคาถาว่า โยคกเขม อนุตตร ความว่า

(ซึ่งนิพพาน) อันเป็นแดนเกษม คือ ไม่มีภัย จากโยคะ^๑ ๔ อันยังมหาชนให้จมลงในวัฏฏะ

ชื่อว่า ยอดเยี่ยม เพราะความเป็นสิ่งประเสริฐกว่าโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมทั้งปวง.

ในที่สุดแห่งเทศนา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นพระอริยบุคคล มีโสดาบันเป็นต้น.

เทศนา เป็นกถามีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระนางสามาวดี จบ.

๑ โยคะ ๔ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ อวิชชาโยคะ.

๒. เรื่องกุมภไสสกะ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภเศรษฐีชื่อกุมภไสสกะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อุฏฐานวโต” เป็นต้น.

[กุมภไสสกะกลัวตายหนีไปอยู่ภูเขา]

ความพิสดารว่า ในนครราชคฤห์ อหิวาตกโรคเกิดขึ้นในเรือนของราชคหเศรษฐี.

เมื่ออหิวาตกโรคนั้นเกิดขึ้นแล้ว, สัตว์ดิรัจฉาน ตั้งต้นแต่แมลงวันจนถึงโคย่อมตายก่อน, ถัดนั้นมา ก็ทาสและกรรมกร, ภายหลังเขาทั้งหมดก็คือเจ้าของเรือน, เพราะฉะนั้น โรคนั้นจึงจับเศรษฐีและภริยาภายหลังเขาทั้งหมด.

สองสามีภริยานั้นโรคถูกต้องแล้ว แลดูบุตรซึ่งยืนอยู่ ณ ที่ใกล้ มีนัยน์ตาทั้ง ๒ นองด้วยน้ำตา พุดกะบุตรว่า “พ่อเอ๋ย เขาว่า เมื่อโรคนั้นเกิดขึ้น, คนทั้งหลาย พังฝาเรือนหนีไปยอมได้ชีวิต, ตัวเจ้าไม่ต้องห่วงใยเราทั้ง ๒ พังหนีไป (เสียโดยด่วน) มีชีวิตอยู่ จึงกลับมาอีก พังชุดเอาทรัพย์ ๔๐ โกลี ที่เราทั้ง ๒ ผิงเก็บไว้ในที่นั้นขึ้นเลี้ยงชีวิต.”

เขาฟังคำของมารดาและบิดานั้นแล้ว ร้องไห้ ไหว้มารดาบิดา กลัวต่อภัยคือความตาย ทำลายฝาเรือนหนีไปสู่ชุกแห่งภูเขา อยู่ในที่นั้นสิ้น ๑๒ ปีแล้ว จึงกลับมายังที่อยู่ของมารดาบิดา.

[เขากลับมาบ้านเดิม ไม่มีใครจำได้]

ครั้งนั้น ใครๆ จำเขาไม่ได้ เพราะความที่เขาไปในกาลยังเป็นเด็ก กลับมาในกาลมีผมและหนวดขึ้นรุงรัง.

เขาไปสู่ที่ผิงทรัพย์ ด้วยสามารถแห่งเครื่องหมายอันมารดาและบิดาให้ไว้ ทราบความที่ทรัพย์ไม่เสียหาย จึงคิดว่า

“ใครๆ ย่อมจำเราไม่ได้. ถ้าเราจักขุดขุมทรัพย์ขึ้นใช้สอยไซ้,

คนทั้งหลายพึงคิดว่า ‘คนเข็ญใจผู้หนึ่งขุดทรัพย์ขึ้นแล้ว’ พึงจับเราแล้ว เบียดเบียน. ถ้ากระไร เราพึงทำการรับจ้างเป็นอยู่”

ที่นั้น เขานุ่งผ้าเก่าผืนหนึ่ง (เที่ยว) ถามว่า “ใครๆ มีความต้องการด้วยคนรับจ้าง มีอยู่หรือ?”

(ไป) ถึงถนนอันเป็นที่อยู่ของคนผู้จ้างแล้ว.

[กุมภไสสกะรับจ้างทำงาน]

ขณะนั้น พวกผู้จ้างเห็นเขาแล้ว กล่าวว่า

“ถ้าเจ้าจักทำการงานของพวกข้าพเจ้าได้สักอย่างหนึ่งไซ้, พวกข้าพเจ้าจักให้ค่าจ้างสำหรับซื้อภัตร.”

เขาถามว่า “ชื่อว่าการทำงานอะไร?”

พวกผู้จ้างตอบว่า “การทำงานคือการปลูกและการตัดไม้,

ถ้าเจ้าอาจ (ทำ) ได้ไซ้, เจ้าจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เทียบบอกว่า ‘พ่อทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงลุกขึ้น

จงเตรียมเกวียนทั้งหลาย จงเทียมโคผู้ ในเวลาที่สัตว์พาหนะต่างๆ มีช้างและม้าเป็นต้น ไปเพื่อต้องการกินหญ้า, แม่ทั้งหลาย แม้พวกท่านจงลุกขึ้นต้มยาคุ หุงภัตร’”

เขารับว่า “ได้จ้ะ.”

ลำดับนั้น พวกผู้จ้างได้ให้เรือนหลังหนึ่งแก่เขา เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ ณ ที่ใกล้.

เขาได้ทำการงานนั้นทุกวัน.

[พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบฐานะของกุมภไสสกะ]

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาพระนามว่า พิมพิสาร ได้ทรงสดับเสียงของเขาแล้ว.

ก็ท้าวเธอได้เป็นผู้ทรงทราบเสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง, เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า “นั่นเป็นเสียงของคนผู้มีทรัพย์มาก.”

ขณะนั้น นางสนมของท้าวเธอคนหนึ่ง ยืนเฝ้าอยู่ ณ ที่ใกล้ คิดว่า “พระราชาจักไม่ตรัสเหลวๆ ไหลๆ, เราควรรู้จักชายนี้.”

จึงส่งชายผู้หนึ่งไป (สืบ) ด้วยคำว่า “ไปเถิด พ่อ, ท่านจงทราบบุรุษนั้น (แล้วกลับมา).”

เขารีบไป พบกุมภไสสกะนั้นแล้ว กลับมาบอกว่า “นั่นเป็นมนุษย์กำพร้าคนหนึ่ง ซึ่งทำการรับจ้างของชนผู้จ้างทั้งหลาย.”

พระราชา ทรงสดับถ้อยคำของบุรุษนั้นแล้ว ก็ทรงนิ่งเฉย

ในวันที่ ๒ กิติ ในวันที่ ๓ กิติ ครั้นทรงสดับเสียงของกุมภไสสกะนั้นแล้ว ก็ตรัสอย่างนั้นเหมือนกัน.

[นางสนมรับอาสาพระเจ้าพิมพิสาร]

นางสนมเฝ้านั้น ก็คิดอย่างนั้นเหมือนกัน ส่ง (บุรุษ) ไปหลายครั้ง เมื่อเขาบอกว่า “เป็นมนุษย์กำพร้า” จึงคิดว่า

“พระราชา แม้ทรงสดับคำว่า ‘นั่น มนุษย์กำพร้า’ ก็ไม่ทรงเชื่อ ตรัสย้าอยู่ว่า ‘นั่นเสียงบุรุษผู้มีทรัพย์มาก’

ในข้อนี้ต้องมีเหตุ; ควรที่เรารู้จักชายนั้นตามความจริง.”

นางสนมนี้ จึงกราบทูลพระราชาว่า

“ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์เมื่อได้ทรัพย์พันหนึ่ง จักพาธิดาไป (ออกอุบาย) ให้ทรัพย์นั้นเข้าสู่ราชสกุลจงได้.”

พระราชา รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแก่นางแล้ว.

นางรับพระราชทานทรัพย์นั้นแล้ว ให้ธิดานุ่งผ้าค่อนข้างเก่าผืนหนึ่ง ออกจากพระราชมณเฑียรพร้อมกับธิดานั้น

เป็นจุดคนเดินทาง ไปสู่ถนนอันเป็นที่อยู่คนรับจ้าง เข้าไปสู่เรือนหลังหนึ่ง พู่ว่า

“แม่จ๋า ฉันทั้ง ๒ เดินทางมา (เหน็ดเหนื่อย) จักขอพักในเรือนนี้สักวัน ๒ วันแล้วจักไป.”

[นางสนมกับธิดาพักอยู่ในเรือนกุมภไสสกะ]

หญิงเจ้าของเรือน พู่ว่า “แม่ ผู้คนในเรือนมีมาก, แม่ไม่อาจพักในเรือนนี้ได้,

เรือนของนายกุมภไสสกะนั้นแฉะว่าง เชิญแม่ไป (ขอพัก) ในเรือนนั้นเถิด.”

นางไปที่เรือนของกุมภไสสกะนั้นแล้ว กล่าวว่า “นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ เป็นคนเดินทาง จัก (ขอพัก) อยู่ในเรือนนี้สักวัน ๒ วัน,”

แม้ถูกเขาห้ามแล้วตั้งหลายครั้ง ก็พูดอ้อนวอนว่า “นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ จัก (ขอพัก) อยู่ชั่ววันนี้วันเดียว พอเช้าตรู่ก็จักไปหรอก,”

ไม่ปรารถนาจะออกไปแล้ว.

นางพักอยู่ในเรือนของกุมภไสสกะนั้นนั่นแล วันรุ่งขึ้น ในเวลาเขาจะไปป่า จึงพูดว่า

“นายจ๋า ขอนายจงมอบค่าอาหารสำหรับนายไว้แล้วจึงค่อยไป, ฉันทจัก (จัดแจง) หุงต้มไว้ให้นาย.”

เมื่อเขากล่าวว่า “อย่าเลย ฉันจักหุงต้มกินเองก็ได้,”

จึงรีบร่ำบ่อยๆ เข้า (จนสำเร็จ) ทำทรรพย์ที่เขาให้ ให้เป็นสีกว่าอันตนได้รับไว้แล้วทีเดียว

ให้นำโภชนะและสิ่งต่างๆ มีข้าวสารที่บริสุทธิ์เป็นต้น มาแต่ร้านตลาดหุงข้าวสุกให้ละมุนละไมดี

และปรุงแกลงกับ ๒-๓ อย่าง ซึ่งมีรสอร่อยโดยเยี่ยงอย่างหุงต้มในราชสกุล ได้ให้แก่กุมภโฆสกะผู้มาจากป่า.

ครั้นทราบ (ว่า) เขา บริโภคแล้ว ถึงความเป็นผู้มีจิตเบิกบาน จึงพูดว่า

“นายจำ ฉันทั้ง ๒ เป็นผู้มีเมื่อยล้า ขอพักอยู่ในเรือนนี้แล สักวัน ๒ วันเถอะ.”

เขารับรองว่า “ได้จ๊ะ.”

[กุมภโฆสกะเสียรูนางสาววัง]

ที่นั่น นางก็ปรุงภัตรอย่างเอร็ดอร่อย ทั้งเวลาเย็นทั้งวันรุ่งขึ้น แล้วได้ให้แก่เขา.

และครั้นทราบความที่เขาเป็นผู้มีจิตเบิกบานแล้วก็จึงวอน (อีก) ว่า “นายจำ ฉันทั้ง ๒ จักอยู่ในเรือนนี้แล สัก ๒-๓ วัน” ดังนี้

แล้ว อยู่ในเรือนนั้น เอาศีลตราอันคมตัดฐานเตียงของเขาภายใต้แม่แคร่ในที่นั้นๆ.

เมื่อเขามา พอนั่งลงเท่านั้น, เตียงก็ยอบลงเบื้องล่าง.

เขากล่าวว่า “ทำไม เตียงนี้ จึงขาดไปอย่างนี้?”

นางสนม. นายจำ ฉันไม่อาจห้ามพวกเด็กหนุ่มๆ ได้ พวกเขามาประชุมกัน (เล่น) ที่นี้ละซี.

กุมภโฆสกะ. แม่ เพราะอาศัยแก่ ๒ คน ทุกข์นี้ จึงเกิดแก่ฉัน,

เพราะในกาลก่อน ฉันจะไปในที่ไหนๆ ก็ปิดประตูแล้วจึงไป.

นางสนม. จะทำอย่างไรได้ละ? พ่อ ฉันไม่อาจห้ามได้.

นางตัด (ฐานเตียง) โดยทำนองนี้แล สิ้น ๒-๓ วัน แม้ถูกเขาตำหนิติเตียนว่ากล่าวอยู่ ก็คงกล่าว (แก้ตัว) อย่างนั้นแล้ว

ตัดเชือกที่เหลือ เว้นเชือกเส้นเล็กๆ ไว้ เส้น ๒ เส้น.

วันนั้น เมื่อเขาพอนั่งลงเท่านั้น, ฐาน (เตียง) ทั้งหมดตกลงไปที่พื้นดิน.

ศิระษะ (ของเขา) ได้ (ฟูบลง) รวมเข้ากับเขาทั้ง ๒.

เขาลุกขึ้นได้ ก็พูดว่า

“ฉันจะทำอะไรได้? บัดนี้ จักไปไหนได้? ฉันเป็นผู้ถูกพวกแกทำไม่ให้เป็นเจ้าของแห่งเตียงเป็นที่นอนเสียแล้ว.”

นางสนม ปลอดภัย “จักทำอย่างไรได้เล่า? พ่อ ฉันไม่อาจห้ามเด็กๆ ที่คุ่นเคยได้,

ช่างเถอะ, อย่าคิดเลย, นายจักไปไหนในเวลาไหน?” ดังนี้แล้ว เรียกธิดามา บอกว่า

“แม่หนู เจ้าจงทำโอกาสสำหรับเป็นที่นอนแห่งพี่ชายของเจ้า.”

[กุมภโฆสกะได้ลูกสาวของนางสนมเป็นภรรยา]

ธิดานั้น นอนที่ข้างหนึ่งแล้ว พูดว่า “นายคะ เชิญนายมา (นอน) ที่นี้.”

แม้นางสนมก็กล่าวกะกุมภโฆสกะนั้นว่า “เชิญพ่อไปนอนกับน้องสาวเถิด พ่อ.”

เขานอนบนเตียงเดียวกับธิดานางสนมนั้น ได้ทำความเชยชิดกันในวันนั้นเอง.

นางกุมภริกา ร้องไห้แล้ว.

ที่นั่น มารดาจึงถามเขาว่า “เจ้าร้องไห้ทำไมเล่า? แม่หนู.”

ธิดา. กรรมชื่อนี้เกิดแล้ว แม่.

มารดาพูดว่า “ช่างเถอะ แม่หนู, เราอาจทำอะไรได้,

เจ้าได้ผู้คนหนึ่งก็ดี กุมภโฆสกะนี้ ได้หญิงผู้บำเรอเท่าคนหนึ่ง^๑ ก็ดี ย่อมสมควร” ดังนี้แล้ว

ได้ทำกุมภโฆสกะนั้น ให้เป็นบุตรเชยแล้ว.

เขาทั้ง ๒ อยู่สมัครสรวาสกันแล้ว.

[กุมภโฆสกะต้องจ่ายทรัพย์เพราะอุบายของนางสนม]

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน นางสนมนั้น ก็ส่งข่าว (กราบทูล) แต่พระราชาว่า

“ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงรับสั่งให้ทำการโฆษณาว่า ‘ขอชนทั้งหลาย จงห้ามทรสพใน (ย่าน) ถนนแห่งคนรับจ้าง, ก็คนใด ไม่จัดห้ามทรสพในเรือน, สิ้นไหม^๒ชื่อประมาณเท่านี้ ย่อมมีแก่คนนั้น.’”

พระราชา รับสั่งให้ทำอย่างนั้น.

คราวนั้น แม่ยายพูดกะเขาว่า “พ่อเอ๋ย เราจำต้องจัดห้ามทรสพในถนนแห่งคนรับจ้างตามพระราชาณัติ,^๓ เราจะทำอย่างไร?”

กุมภโฆสกะ. แม่ ฉันทน์แม้ทำการรับจ้างอยู่ ก็แทบจะไม่สามารถเป็นอยู่ได้ จักจัดห้ามทรสพอย่างไรได้เล่า?

แม่ยาย. พ่อเอ๋ย ธรรมดาบุคคลผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย ย่อมรับเอา^๔ แม่หนี้ไว้,

พระราชาทรงบังคับ จะไม่ทำ (ตาม) ไม่ได้,

อันเราอาจพ้นจากหนี้ได้ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง,

ไปเถิดพ่อ จงนำกหาปณะ ๑ หรือ ๒ กหาปณะ จากที่ไหนๆ ก็ได้มา.

[นางสนมส่งทรัพย์ของกุมภโฆสกะ ไปถวายพระราชา]

เขาดำหนดเทียนพลาง ไปนำกหาปณะมาเพียงกหาปณะ ๑ จากที่ฝังทรัพย์ ๔๐ โกฏิ.

นางก็ส่งกหาปณะไป (ถวาย) แต่พระราชาแล้ว (จัด) ห้ามทรสพด้วยกหาปณะของตน,

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ก็ส่งข่าวไป (ถวาย) อย่างนั้นนั่นแลอีก.

พระราชาที่ทรงบังคับอีกว่า “ชนทั้งหลาย จงจัดห้ามทรสพ เมื่อใครไม่ทำ มีสินไหมประมาณเท่านี้”.

๑ ภรรยา.

๒ เงินค่าปรับ. ทมโตะ ไม้เท้า, อาชญา, สิ้นไหม, ค่าปรับ, โทษที่เนื่องด้วยความผิด(กฎระเบียบ กฎหมาย เป็นต้น).

๓ การบังคับของพระราชา.

๔ ต้องเป็นหนี้พระราชา.

กุมภไสสกะนั้น ถูกแม่ยายกล่าวรบเร้าอยู่เหมือนครั้งก่อนนั้นแล จึงไปนำกหาปณะมา ๑ กหาปณะแม่อีก.

นางก็ส่งกหาปณะแม่เหล่านั้นไป (ถวาย) แต่พระราชินี, โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ก็ส่งข้าวไป (ถวาย) อีกว่า

“บัดนี้ขอพระองค์ ทรงส่งบุรุษมา รับสั่งให้เรียกกุมภไสสกะนี้ไป (เฝ้า).”

พระราชินีทรงส่งบุรุษไปแล้ว.

[กุมภไสสกะถูกจุดตัวไปเฝ้าพระราชินี]

พวกบุรุษไปถนนที่คนรับจ้างอยู่นั้นแล้ว ถามหาว่า “คนไหนชื่อกุมภไสสกะ” เทียวตามหาพบเขาแล้ว บอกว่า “มาเถิด พ่อมหาจำเริญ พระราชินีรับสั่งให้หาพ่อ (ไปเฝ้า).”

เขาก็กลัวแล้ว พุดคำ(แก้ตัว)เป็นต้นว่า “พระราชินีไม่ทรงรู้จักตัวฉัน” แล้วไม่ปรารถนาจะไป.

ที่นั่น พวกบุรุษ จึงจับเขาที่อวัยวะทั้งหลาย มีมือเป็นต้น จุดมาด้วยพลการ^๑.

หญิงนั้น เห็นบุรุษเหล่านั้นแล้ว จึง (ทำที) ชูตะคอกว่า

“เฮ้ย เจ้าพวกหัวดี, พวกเจ้าไม่สมควรจับลูกเขยของข้าที่อวัยวะทั้งหลายมีมือเป็นต้น” แล้วปลอบว่า

“มาเถิด พ่อ, อย่ากลัวเลย, ฉันเฝ้าพระราชินีแล้ว จักทูลให้ตัดมือของพวกที่จับอวัยวะมีมือเป็นต้นของเจ้าทีเดียว”

แล้วพาธิดาไปก่อน ถึงพระราชวังแล้วเปลี่ยนเพศแต่งเครื่องประดับพร้อมสรรพ ได้ยื่นเฝ้าอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ฝ่าย^๒ กุมภไสสกะ ถูกเขาจุดคร่าเข้ามา (ถวาย) จนได้.

[พระราชินีทรงซักถามกุมภไสสกะ]

ขณะนั้น พระราชินี ตรัสกะเขาผู้ถวายบังคมแล้วยื่นเฝ้าอยู่ว่า “เจ้าหรือ? ชื่อกุมภไสสกะ.”

กุมภไสสกะ. ข้าแต่สมมติเทพ พระเจ้าข้า.

พระราชินี. เพราะเหตุไร เจ้าจึงปกปิดทรัพย์เป็นอันมากไว้ใช้สอย?

กุมภไสสกะ. ทรัพย์ของข้าพระองค์จักมีแต่ไหน? พระเจ้าข้า (เพราะ) ข้าพระองค์ทำการรับจ้างเลี้ยงชีวิต.

พระราชินี. เจ้าอย่าทำอย่างนั้น; เจ้าจงข้าทำไม?

กุมภไสสกะ. ข้าพระองค์มิได้ลวง พระเจ้าข้า, ทรัพย์ของข้าพระองค์ไม่มี (จริง).

ที่นั่น พระราชินีทรงแสดงกหาปณะเหล่านั้นแก่เขาแล้ว ตรัสว่า “กหาปณะเหล่านี้ ของใครกัน?”

[กุมภไสสกะเผยจำนวนทรัพย์]

เขาจำ (กหาปณะ) ได้ คิดว่า “ตายจริง! เราฉิบหายแล้ว; อย่างไรก็ตาม กหาปณะเหล่านี้ จึงตกมาถึงพระหัตถ์ของพระราชินีได้?”

แลไปข้างโน้นข้างนี้ ก็เห็นหญิงทั้ง ๒ คนนั้น ประดับประดา ยืนเฝ้าอยู่ริมพระทวารห้อง จึงคิดว่า

“กรรมนี้สำคัญนัก, ชะรอย พระราชินี พึงแต่งหญิงเหล่านี้ (ไปล่อลวงแน่นอน).”

๑ ทำด้วยกำลัง คือทำตามชอบใจ.

๒ ประโยคนี้รูปศัพท์เป็นกัตตุวาจก แต่แปลเป็นกัมมวาจกได้ความดีกว่า.

ขณะนั้น พระราชา ตรัสกะเขาว่า “พูดไปเถิด ผู้เจริญ, ทำไม เจ้าจึงทำอย่างนั้น?”

กุมภไสสกะ. เพราะที่ฟังของข้าพระองค์ไม่มี พระเจ้าข้า.

พระราชา. คนเช่นเรา ไม่ควรเป็นที่ฟัง (ของเจ้า) หรือ?

กุมภไสสกะ. ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าสมมติเทพ ทรงเป็นที่ฟังของข้าพระองค์ ก็เป็นการเหมาะสมดี.

พระราชา. เป็นได้ซี ผู้เจริญ, ทรัพย์ของเจ้ามีเท่าไรล่ะ?

กุมภไสสกะ. มี ๔๐ โภฏี พระเจ้าข้า.

พระราชา. ได้อะไร (ไปขน) จึงจะควร?

กุมภไสสกะ. เกวียนหลายๆ เล่มพระเจ้าข้า.

[กุมภไสสกะได้รับตำแหน่งเศรษฐี]

พระราชา รับสั่งให้จัดเกวียนหลายร้อยเล่มส่งไป ให้ขนทรัพย์นั้นมา ให้ทำเป็นกองไว้ที่หน้าพระลานหลวงแล้ว

รับสั่งให้ชาวกรุงราชคฤห์ (มา) ประชุมกันแล้ว ตรัสถามว่า “ในพระนครนี้ ใครมีทรัพย์ประมาณเท่านี้บ้าง?”

เมื่อชนทั้งหลายกราบทูลว่า “ไม่มี พระเจ้าข้า” ตรัสถามว่า “ก็เราทำอะไร แก่เขาจึงควร?”

เมื่อพวกนั้นกราบทูลว่า “ทรงทำความยกย่องแก่เขา สมควร พระเจ้าข้า”

จึงทรงตั้งกุมภไสสกะนั้น ในตำแหน่งเศรษฐี ด้วยสักการะเป็นอันมาก พระราชทานธิดาของหญิงนั้นแก่เขาแล้ว

เสด็จไปสู่สำนักพระศาสดา พร้อมกับเขา ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงทรงแลดูบุรุษนี้ ชื่อว่า ผู้มีปัญญาเห็นปานนี้ ไม่มี,

เขา แม้มีสมบัติถึง ๔๐ โภฏี ก็ไม่ทำอาการเย่อหยิ่ง หรืออาการสักว่าความทนงตัว,

(ทำ) เป็นเหมือนคนกำพรว้า นุ่งผ้าเก่าๆ ทำการรับจ้าง ที่ถนนอันเป็นที่อยู่ของคนรับจ้าง เลี้ยงชีพอยู่

หม่อมฉันรู้ได้ด้วยอุบายชื่อนี้,

ก็แลครั้นรู้แล้ว สั่งให้เรียกมา ไล่เลี้ยงให้รับว่ามีทรัพย์แล้ว ให้ขนทรัพย์นั้นมา ตั้งไว้ในตำแหน่งเศรษฐี,

(ใช้แต่เท่านั้น) หม่อมฉันยังให้ธิดาแก่เขาด้วย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนมีปัญญาเห็นปานนี้ หม่อมฉันไม่เคยเห็น.”

[คุณธรรมเป็นเหตุเจริญแห่งยศ]

พระศาสดา ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า “มหาบพิตร ชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า เป็นอยู่ประกอบด้วยธรรม;

ก็กรรม มีกรรมของใจเป็นต้น ย่อมเบียดเบียนบีบคั้น (ผู้ทำ) ในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า

ชื่อว่าความสุข อันมีกรรมนั้นเป็นเหตุก็ไม่มี,

ก็บุรุษทำการรับจ้างก็ดี ทำนาก็ดี เลี้ยงชีวิตในกาลเสื่อมทรัพย์นั้นแล ชื่อว่าชีวิตประกอบด้วยธรรม,

อันความเป็นใหญ่ย่อมเจริญขึ้นอย่างเดียว แก่คนผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร บริบูรณ์ด้วยสติ

มีการงานบริสุทธิ์ทางทวารทั้งหลาย มีกายและวาจาเป็นต้น มีปกติใคร่ครวญด้วยปัญญาแล้วจึงทำ

ผู้สำรวมไตรทวาร มีกาย (ทวาร) เป็นต้น เลี้ยงชีวิตอยู่โดยธรรม ตั้งอยู่ในอันไม่เห็นห่างสติเห็นปานนั้น” ดังนี้แล้ว

ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ยศย่อมเจริญโดยยิ่ง แก่คนผู้มีความขยัน มีสติ มีการงานสะอาด

มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยธรรม และไม่ประมาท.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุฏฐานวโต** คือ ผู้มีความเพียรเป็นเหตุลุกขึ้น.

บทว่า **สติมโต** คือ สมบูรณ์ด้วยสติ.

บทว่า **สุจิตมมสส** คือ ประกอบด้วยการทำงานทั้งหลาย มีการทำงานทางกายเป็นต้น อันหาโทษมิได้ คือหาความผิดมิได้.

บทว่า **นิสम्मการิโน** ได้แก่ ใคร่ครวญ คือไตร่ตรองอย่างนี้ว่า

“ถ้าผลอย่างนี้จักมี เราจักทำอย่างนี้.” หรือว่า “เมื่อการงานนี้อันเราทำแล้วอย่างนี้ ผลชื่อนี้จักมี” ดังนี้แล้ว ทำการงานทั้งปวง เหมือนแพทย์ตรวจดูต้นเหตุ (ของโรค) แล้วจึงแก้โรคนั้น.

บทว่า **สณญตสส** ได้แก่ สำรวมแล้ว คือ ไม่มีช่อง ด้วยทวารทั้งหลายมีกายเป็นต้น.

บทว่า **ธมมชีวิโน** คือ ผู้เป็นคฤหัสถ์ เว้นความโง่งต่างๆ มีโง่งด้วยตราขังเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยการงานอันชอบทั้งหลาย มีทำนาและเลี้ยงโคเป็นต้น,

เป็นบรรพชิต เว้นอนเนสณากรรม^๑ ทั้งหมด มีเวชกรรม^๒ และทุตกรรม^๓ เป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยภิกขาจาร^๔ โดยธรรม คือโดยชอบ.

บทว่า **อปปมตตสส** คือ มีสติไม่ห่างเหิน.

บทว่า **ยโสภิตวุตติ** ความว่า ยศ ที่ได้แก่ความเป็นใหญ่ ความมีโภคสมบัติและความนับถือ และที่ได้แก่ความมีเกียรติและการกล่าวสรรเสริญ ย่อมเจริญ.

ในกาลจบพระคาถา กุมภไสยสกะ ดำรงอยู่ในไสดาปัตติผล.

ชนแม่เหล่าอื่นเป็นอันมา ก็บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีไสดาปัตติผลเป็นต้นแล้ว.

เทศนา สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนอย่างนี้แล.

เรื่องกุมภไสยสกะจบ.

๑ กรรมคือการแสวงหา (ปัจจัย) อันไม่ควร.

๒ กรรมของหมอหรือกรรมคือความเป็นหมอ.

๓ กรรมของคนรับใช้ หรือกรรมคือความเป็นผู้รับใช้.

๔ การเที่ยวเพื่อภิกษา.

๓. เรื่องพระจุฬหีนิพนธ์

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภพระเถระชื่อว่าจุฬหีนิพนธ์ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
“อัญญาเนนบุปมาเทน” เป็นต้น.

[ธิดาเศรษฐีได้ทาสเป็นสามี]

ดังได้สดับมา ธิดาแห่งสกุลของชนเศรษฐีในพระนครราชคฤห์ ในเวลาเขาเจริญวัย
มารดาบิดารักษาไว้อย่างกวดขันที่ชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น
(แต่นาง) เป็นสตรีโลเลในบุรุษ เพราะความเป็นผู้มาแล้วด้วยความเมาในความเป็นสาว จึงทำสนทนากับทาสของตนเอง
กล่าวว่า “คนอื่นๆ จะพึงรู้กรรมนี้ของเราบ้าง” จึงพูดอย่างนี้ว่า
“เราทั้ง ๒ ไม่อาจอยู่ในที่นี่ได้, ถ้ามารดาบิดาของฉันทราบความเสียหายนี้ไซ้ร้ จัดห้าพันเราให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่;
เราจะไปสู่ที่ต่างถิ่นแล้วอยู่.”

ทั้ง ๒ คนนั้น ถือเอาทรัพย์อันเป็นสาระที่จะพึงนำไปได้ด้วยมือในเรือน ออกไปทางประตูด้านเหนือแล้ว ชักชวนกันว่า
“เราทั้ง ๒ จักต้องไปอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่ชนเหล่าอื่นไม่รู้จัก” ดังนี้แล้ว ทั้ง ๒ คนได้เดินไปแล้ว.

[มีบุตรด้วยกัน ๒ คน]

เมื่อเขาทั้ง ๒ อยู่ในที่แห่งหนึ่ง นางตั้งครรภ์แล้ว เพราะอาศัยการอยู่ร่วมกัน.

นางอาศัยความที่ครรภ์แก่เต็มที จึงปรึกษากับสามีนั้นว่า “ครรภ์ของฉันทถึงความแก่เต็มทีแล้ว,
ธรรมดาการคลอดบุตรในที่ซึ่งเห็นห่างจากญาติพวกพ้อง ย่อมเป็นเหตุหน้าความทุกข์มาให้แก่เราทั้ง ๒,
เราทั้ง ๒ ไปสู่เรือนแห่งสกุลเดิมเถิด.”

เขาพูดผิดเพี้ยนว่า “วันนี้ จะไป, พรุ่งนี้ จึงค่อยไปเถิด,” ยังวันทั้งหลายให้ล่วงเลยไปเสีย เพราะกลัวว่า
“ถ้าเราไปที่นั่น, ชีวิตของเราจะไม่มี.”

นางคิดว่า “เจ้านี้ เขาไม่อาจไป เพราะความที่ตนมีโทษมาก, ธรรมดา มารดาบิดา มีความเกื้อกูลโดยส่วนตัวเท่านั้น,
เจ้านี้ จะไปหรือไม่ไปก็ตาม, เราจักไปละ.”

ครั้นเมื่อเขาออกจากเรือนไปแล้ว นางเก็บงำเครื่องเรือน
บอกความที่ตนจะไปสู่เรือนแห่งสกุล แก่ชาวบ้านที่อยู่ถัดกันแล้ว เดินทางไป.

ฝ่ายสามี (กลับ) มาเรือน ไม่เห็นภริยา ถามผู้คุ้นเคย ทราบว่า “ไปเรือนแห่งสกุล” จึงรีบติดตามไปทันในระหว่างทาง.

แม้ภริยาของเขานั้น ก็ได้คลอดบุตรในระหว่างทางนั่นเอง.

เขาถามว่า “นี่อะไรกัน? น้อง.”

ภริยา. พี่ ลูกชายคนที่หนึ่งคลอดแล้ว.

สามี. บัดนี้ เราจักทำอย่างไร?

ทั้ง ๒ คนคิดเห็นร่วมกันว่า “เราทั้ง ๒ ไปสู่เรือนแห่งสกุล เพื่อประโยชน์แก่กรรมใด, กรรมนั้น สำเร็จแล้วในระหว่างทางเที่ยว, เราจักไปที่นั่นทำอะไร? กลับกันเถิด” ดังนี้แล้ว ก็พากันกลับ.

เขาทั้ง ๒ ได้ตั้งชื่อเด็กนั้นแล้ว ว่า “ป็นถกะ” เพราะเกิดในหนทาง.

ต่อกาลไม่นานนัก นางตั้งครรภ์แม่อีก.

เรื่องทั้งปวงพึงให้พิสดาร โดยนัยอันมีในก่อนนั้นแล.

[ตั้งชื่อเด็กทั้ง ๒]

เพราะเด็กแม่หนึ่งก็เกิดในหนทาง มารดาบิดาจึงตั้งชื่อบุตรผู้เกิดก่อนว่า “มหาป็นถกะ.”
ตั้งชื่อบุตรผู้เกิดภายหลังว่า “จุฬป็นถกะ.”

แม่ ๒ สามีมกริยานั้น ก็พาเด็กทั้ง ๒ ไปสถานที่อยู่ของตนตามเดิม.

[มหาป็นถกะแปลกใจในเรื่องญาติของตน]

เมื่อ ๒ สามีมกริยาอยู่ในที่นั้น เด็กชายมหาป็นถกะ ได้ยินเด็กชายอื่นๆ เรียก (ผู้หนึ่งผู้นี้) ว่า “อา ลุง”
และว่า “ปู่ (ตา) ย่า (ยาย)” จึงถามมารดาว่า
“แม่ เด็กอื่นๆ เรียก (ผู้หนึ่ง) ว่า ปู่ (ตา), เรียก (ผู้นี้) ว่า ‘ย่า (ยาย),’ พวกญาติของเราไม่มีบ้างหรือ?”

มารดา. เออ พ่อ พวกญาติของเรา ในที่นี้ ไม่มี, แต่ตาของพวกเจ้า ชื่อ ธนเศรษฐี มีอยู่ในพระนครราชคฤห์,
พวกญาติของเราเป็นอันมาก มีอยู่ในพระนครนั้น.

มหาป็นถกะ. ทำไม พวกเราจึงไม่ไปที่นั่นเล่า? แม่.

นางไม่บอกเหตุที่ตนมาเกบุตร, เมื่อบุตรทั้ง ๒ พุดรบเร้าหนักเข้า, จึงบอกแก่สามีว่า
“เด็กเหล่านี้รับกวนฉันทเหลือเกิน, มารดาบิดาเห็นพวกเราแล้ว จักกินเนื้อ (เที่ยว) หรือ?
มาเถิด บัดนี้เราทั้ง ๒ จักแสดงตระกูลแห่งตา ยาย แก่พวกเด็ก.”

สามี. ฉันทไม่อาจจะเข้าหน้าได้, แต่จักพาเจ้าพวกนั้นไปได้.

กริยา. ดีละ ควรที่เด็กทั้ง ๒ จะพบเห็นตระกูลของตาด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งแท้.

[พายุบุตรทั้ง ๒ ไปหาตา]

ชนทั้ง ๒ พาเด็กๆ ไปถึงพระนครราชคฤห์โดยลำดับ พักอยู่ในศาลาหลังหนึ่งริมประตูพระนคร.

มารดาของเด็ก พาเด็ก ๒ คนไป แล้วสั่งให้บอกความที่ตนมาแก่มารดาบิดา.

มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ได้ยินข่าวนั้นแล้ว กล่าวว่า

“บรรดาชนทั้งหลายผู้ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร ชื่อว่า ผู้ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดากัน ย่อมไม่มี,
คนเหล่านั้นมีความผิดต่อเราเป็นข้อใหญ่ พวกเขาไม่สามารถจะตั้งอยู่ในคลองจักขุของเราได้,
ชนทั้ง ๒ จงเอาทรัพย์ประมาณเท่านั้น ไปสู่สถานที่ผาสุกเลี้ยงชีพเถิด, แต่จงส่งเด็กทั้ง ๒ มาในที่นี้.”

สองสามีภรรยา นั้น รับทรัพย์ที่ท่านทั้ง ๒ นั้นส่งมาแล้ว มอบเด็กทั้ง ๒ ในมือของพวกเขาคนใช้ที่มานั้นแล ส่งไปแล้ว.
เด็กทั้งสองเจริญ (วัย) อยู่ในตระกูลของตา ยาย.

[มหาป็นถกออกบวช]

ในเด็ก ๒ คนนั้น จุฬป็นถกก็ยังเล็กนัก, ส่วนมหาป็นถก ไปฟังธรรมกถาของพระทศพลกับตา.

เมื่อเขาไปสำนักของพระศาสดาเป็นนิตย, จิตก็น้อมไปแล้วในบรรพชา.

เขาพูดกะตาว่า “ถ้าคุณตาอนุญาตให้กระผมไสร้, กระผมพึงบวช.”

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า “พูดอะไร พ่อ การบวชของเจ้าเป็นความดีแก่ตา กว่า การบวชของคนทั่วทั้งโลก;
ถ้าเจ้าอาจไสร้, ก็บวชเถิด” ดังนี้แล้ว นำเขาไปสู่สำนักพระศาสดา,

เมื่อพระองค์ตรัส (ถาม) ว่า “คฤหบดี ท่านได้เด็กมาหรือ?”,

กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า, เด็กคนนี้เป็นหลานของข้าพระองค์ ประสงค์จะบวชในสำนักของพระองค์.”

พระศาสดา ตรัสสั่งภิกษุผู้ถือการเที่ยววิณฑบาตเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่งว่า “เธอจงให้เด็กคนนี้บวช.”

พระเถระบอกตจปัญจกัมมัญฐานแก่เธอแล้ว ให้บรรพชา.

[มหาป็นถกบรรลอรหัต]

เธอเรียนพระพุทพจนได้มาก มีอายุครบ ได้อุปสมบท ทำกรรม^๑ ในโยนิโสมนสิการ บรรลอรหัตแล้ว.

[มหาป็นถกปรารภถึงน้องชาย]

ท่านให้เวลาว่างไปด้วยความสุขในฌานและความสุขอันเกิดแต่ผล คิดว่า “เราอาจให้ความสุขนี้แก่จุฬป็นถกหรือหนอ?”

ภายหลังได้ไปสู่สำนักของเศรษฐีผู้เป็นตาแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า

“ท่านมหาเศรษฐี ถ้าท่านอนุญาตไสร้, รูปพึงให้จุฬป็นถกออกบวช.”

เศรษฐี กล่าวว่า “นิมนต์ท่านให้เขาบวชเถิด ครับ.”

ได้ยินว่า เศรษฐีเลื่อมใสดีแล้วในพระศาสนา แต่เมื่อถูกถามว่า “เด็กเหล่านี้เป็นบุตรของธิดาคนไหนของท่าน”

จะบอกว่า “ของลูกสาวที่หนีไป” ก็ละอาย; เพราะฉะนั้น ท่านจึงอนุญาตการบวชแก่หลานทั้ง ๒ นั้นโดยง่ายตาย.

[จุฬป็นถกบวชแล้วกลายเป็นคนโง่]

พระเถระให้จุฬป็นถกบวชแล้ว ให้ตั้งอยู่ในศีลทั้งหลาย.

แม้จุฬป็นถกนั้นบวชแล้ว ได้เป็นคนโง่เขลา.

พระเถระเมื่อพรา้สอนเธอ กล่าวคาถานี้

๑ เจริญกัมมัญฐาน.

“ดอกบัวโกกนุท มีกลิ่นหอม บานแต่เช้า ฟังมีกลิ่นไม่ไปปราศฉันใด,
เรอจเห็นพระอังคิรสูโไฟโรจนอยู่ ดูพระอาทิตย์ส่องแสงในกลางหา ฉันนั้น”

คาถาเดียวเท่านั้น โดย ๔ เดือน เธอก็ไม่สามารถจะเรียนได้.

[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก]

ถามว่า “เพราะอะไร?”

แก้วว่า “ได้ยินว่า เธอบวชในกาลพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นผู้มีปัญญา (แต่)ได้ทำการหัวเราะเยาะ ในกาลที่ภิกษุเขลารูปใดรูปหนึ่งเรียนอุเทศ.
ภิกษุนั้น ละอายเพราะการหัวเราะนั้น จึงเลิกเรียนอุเทศ ไม่ทำการสาธยาย.”

เพราะกรรมนั้น จูฬปันถกนี้ พอบวชแล้ว จึงเป็นคนโง่.

บทที่เรียนแล้วๆ, เมื่อเธอเรียนบทต่อๆ ไป, ก็เลื่อนหายไป.

เมื่อเธอพยายามเพื่อเรียนคาถานี้แล, ๔ เดือนล่วงไปแล้ว.

[จูฬปันถกถูกพระพี่ชายประณาม]

ที่นั่น พระมหาปันถก ได้กล่าวกะเธอว่า “จูฬปันถก เธอเป็นคนอาภัพในศาสนา,
โดย ๔ เดือน แม้คาถาเดียวก็ไม่อาจเรียนได้, ก็เธอจักยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้อย่างไร? จงออกไปจากที่นี่เสียเถิด.”
ดังนี้แล้ว ก็ขับออกจากวิหาร.

พระจูฬปันถก ไม่ปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์ เพราะความเชื่อใจในพระพุทธศาสนา.

ก็ในกาลนั้น พระมหาปันถกเป็นภักตทุทเทสก์.

หมอชีวกโกมารภัจ ถีระเบียบดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นอันมาก ไปสู่อัมพวัน บูชาพระศาสดา สดับธรรม
ลูกจากอาสนะ ถวายบังคมพระทศพลแล้ว เข้าไปหาพระมหาปันถก ถามว่า
“ภิกษุในสำนักของพระศาสดา มีจำนวนเท่าไร ครับ?”

พระมหาปันถก. ภิกษุมิประมาณ ๕๐๐ รูป.

หมอชีวก. ท่านผู้เจริญ ฟรุ้งนี้ ขอท่านได้พาภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข รั้งภิกษาในเรือนของกระผม.

พระมหาปันถก. อุบาสก ภิกษุโง่ ชื่อจูฬปันถก มีธรรมไม่องงาม,
รูปจะเว้นเธอเสีย แล้วรับนิมนต์เพื่อภิกษุทั้งหลายที่เหลือ.

[พระจูฬปันถกหนีไปสีกแต่สีกไม่ได้]

พระจูฬปันถกฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า

“พระเถระ เมื่อรับนิมนต์ เพื่อภิกษุทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น ก็ตัดเราไว้ภายนอกแล้วจึงรับ,
จิตของพี่ชายเรา จักแยก (หมดเชื่อใจ) ในเราแล้วอย่างไม่ต้องสงสัย;

บัดนี้ เราจะต้องการอะไรด้วยศาสนา, เราจักเป็นคฤหัสถ์ทำบุญต่างๆ มีทานเป็นต้น เลี้ยงชีพละ.”

วันรุ่งขึ้น เธอไปเพื่อจะสึกแต่เช้าตรู่.

พระศาสดา ทรงตรวจดูโลก (คือหมूसัตว์) เฉพาะในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นเหตุนี้แล้ว จึงเสด็จล่วงหน้าไปก่อน ได้ทรงหยุดจงกรมอยู่ที่ซุ้มประตูใกล้ทางที่พระจูฬปันถกจะไป.

พระจูฬปันถก เมื่อเดินไปพบพระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม.

[พระศาสดาทรงรับรองให้อยู่ต่อไป]

ขณะนั้น พระศาสดา ตรัสกะเธอว่า “จูฬปันถกะ นี้เธอจะไปไหน? ในเวลานี้.”

จูฬปันถกะ ทูลว่า “พระพี่ชายขับไล่ข้าพระองค์ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไปเพื่อจะสึก เพราะเหตุนี้.”

พระศาสดา ตรัสว่า “จูฬปันถกะ เธอชื่อว่าบรรพชาในสำนักของเรา, แม้อุภยชาติขับไล่ ทำไม จึงไม่มาสู่สำนักของเรา? มาเถิด, เธอจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคนคฤหัสถ์ เธอต้องอยู่ (ต่อไป) ในสำนักของเรา” ดังนี้แล้ว

ทรงเอาผ้าพระหัตถ์อันมีพื้นวิจิตรไปด้วยจักร ลูบเธอที่ศีรษะแล้ว พาไปให้ที่นั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎี

ประทานท่อนผ้าที่สะอาด ซึ่งทรงบันดาลขึ้นด้วยฤทธิ์ ด้วยตรัสสั่งว่า

“จูฬปันถกะ เธอจงผินหน้าไปทางทิศตะวันออก ลูบผ้าท่อนนี้ ด้วยบริกรรมว่า ‘รโฆหรณฺ ี รโฆหรณฺ ี’”

ครั้นเมื่อเขากราบทูลเวลาแล้ว, มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จไปเรือนของหมอชีวก ทรงนั่งบนอาสนะที่เขาตกแต่งไว้.

[พระจูฬปันถกะเจริญภาวนาบรรลुพระอรหัต]

ฝ่ายพระจูฬปันถกะ นั่งแลดูพระอาทิตย์ พลังลูบผ้าท่อนนั้น บริกรรมว่า “รโฆหรณฺ ี รโฆหรณฺ ี.”

เมื่อท่านลูบท่อนผ้านั้นอยู่, ท่อนผ้าได้เสร้างอมงแล้ว.

ลำดับนั้น จึงคิดว่า “ท่อนผ้านี้สะอาดแท้ๆ แต่อาศัยอดีตภาพนี้ จึงละปกติเดิมเสีย กลายเป็นของเสร้างอมงอย่างนี้ไปได้, สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ? (ครั้นแล้ว) เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม เจริญวิปัสสนา.

พระศาสดา ทรงทราบว่ “จิตของพระจูฬปันถกะขึ้นสู่วิปัสสนาแล้ว” จึงตรัสว่า

“จูฬปันถกะ เธออย่าทำความหมายเฉพาะท่อนผ้านั้นว่า ‘เสร้างอมงแล้ว ดิตถุสสี;’

ก็ธูสสีทั้งหลายมีธูสสีคือราคะเป็นต้น มีอยู่ในภายในของเธอ, เธอจงนำ (คือกำจัด) มันออกเสีย” ดังนี้แล้ว

ทรงเปล่งพระรัศมี เป็นผู้มึพระรูปปรากฏดุจทรงนั่งตรงหน้า ได้ทรงภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

“ราคะ ชื่อว่าธูสสี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหาเรียกว่า (ธูสสี) ไม่:

คำว่า “ธูสสี” นั้นเป็นชื่อของราคะ;

ภิกษุเหล่านั้น ละธูสสีนั้นได้ขาดแล้ว

อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธูสสี.

โทสะ ชื่อว่าธูสสี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหาเรียกว่า (ธูสสี) ไม่;

คำว่า “ธูสสี” นั้นเป็นชื่อของโทสะ;

ภิกษุเหล่านั้น ละธูสนั้นได้ขาดแล้ว

อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธูสี

โมหะ ชื่อว่าธูสี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหาเรียกว่า (ธูสี) ไม่;

คำว่า “ธูสี” นั้นเป็นชื่อของโมหะ;

ภิกษุเหล่านั้น ละธูสนั้นได้ขาดแล้ว

อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธูสี.”

ในกาลจบคาถา พระจูฬปันถกเถระบรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว.

ปิฎก ๓ มาถึงแก่ท่านพร้อมกับปฏิสัมภิทาทีเดียว.

[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก]

ได้ยินว่า ในกาลก่อน ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงทำประทักษิณพระนคร,
เมื่อพระเสโท^๑ ไหลออกจากพระนลาฏ^๒, ทรงเอาผ้าสะอาดเช็ดที่สุดพระนลาฏ.

ผ้าได้เศร้าหมองแล้ว.

ท้าวเธอกลับได้อนิจสัญญา^๓ ว่า “ผ้าสะอาดเห็นปานนี้ อาศัยสรีระนี้ ละปกติแปรเป็นเศร้าหมองไปได้,
สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ”.

เพราะเหตุนี้ ผ้าสำหรับเช็ดธูสนั้นแล จึงเป็นปัจจัยของท่านแล้ว.

ฝ่ายหมอชีวกโกมารภัจ ได้นำอมน้ำทักษิณาทกเข้าไปถวายพระทศพล.

พระศาสดาทรงปิดบาตรด้วยพระหัตถ์ ตรัสว่า “ชีวก ภิกษุในวิหาร ยังมีอยู่มิใช่หรือ?”

พระมหาปันถกเถระ กราบทูลว่า “ในวิหาร ภิกษุไม่มี มิใช่หรือ? พระเจ้าข้า.”

พระศาสดา ตรัสว่า “มี ชีวก.”

หมอชีวก ส่งบุรุษไปด้วยสั่งว่า “พนาย ถ้ากระนั้น เธอจงไป จงรู้ว่าภิกษุในวิหารมี หรือไม่มี.”

[พระจูฬปันถกเถระนิรมิตตนเป็นภิกษุพันรูป]

ในขณะนั้น พระจูฬปันถกเถระ คิดว่า “พี่ชายของเราพูดว่า ‘ภิกษุในวิหารไม่มี,’ เราจักประกาศความที่ภิกษุในวิหารมีแก่ท่าน^๔”
ดังนี้แล้ว จึง (นิรมิต) ให้อัมพวันทั้งสิ้นเต็มด้วยภิกษุทั้งนั้น.

ภิกษุบางพวกเย็บจีวร, บางพวกย้อมจีวร, บางพวกทำการสาธยาย.

๑ เหงื่อ

๒ หน้าผาก

๓ ความหมายว่าไม่เที่ยง.

๔ พี่ชาย

พระจูฬปันถกเถระนิรมิตภิกษุพันรูป ไม่เหมือนกันและกัน อย่างนี้.

บุรุษนั้น เห็นภิกษุเป็นอันมากในวิหาร จึงกลับมาบอกแก่หมอชีวกว่า “คุณหมอครับ อัมพวันทั้งสิ้น เต็มด้วยภิกษุทั้งหลาย.”

(พระธรรมสังคหาคารย กกล่าวว่า)

“ฝ่ายพระเถระ

ชื่อว่าจูฬปันถกเถระ นิรมิตตนพันครั้ง (เป็นภิกษุพันรูป)

ในอัมพวันนั้นแล แล้วนั่งในอัมพวันอันน่ารื่นรมย์ จนกว่าเขาจะบอกเวลา.”

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะบุรุษนั้นว่า “เธอจงไปวิหาร บอกว่า ‘พระศาสดารับสั่งหาพระชื่อจูฬปันถก.’”

เมื่อบุรุษนั้นไปบอกตามรับสั่งแล้ว, (ทั้ง) พันปากก็ชวนว่า “ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก, ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก.”

บุรุษนั้น กลับไปกราบทูลอีกว่า “พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ภิกษุแม่ทุกรูป ชื่อจูฬปันถกทั้งนั้น.”

พระศาสดา ตรัสว่า “ถ้ากระนั้น เธอจงไป, รูปใดเอ๋ยก่อนว่า ‘ข้าพเจ้า ชื่อจูฬปันถก,’

จงจับมือรูปนั้น^๑ ไว้, รูปที่เหลือจักหายไป.”

เขาได้ทำตามรับสั่ง.

ภิกษุประมาณพันรูป หายไปแล้วทันทีทีเดียว.

พระเถระ ได้ไปกับบุรุษนั้น.

[พระศาสดารับสั่งให้จูฬปันถกอนุโมทนา]

ในเวลาเสร็จภารกิจ พระศาสดา ตรัสเรียกหมอชีวกมารับสั่งว่า

“ชีวก เธอจงรับบาตรของจูฬปันถกเถระเถิด, จูฬปันถกนี้จักทำอนุโมทนาแก่เธอ.”

หมอชีวกได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

พระเถระบันลือสีหนาท ดุจสีหะที่ขึ้นรุ่ง (กำลังคะนอง) ได้ทำอนุโมทนา ยังพระไตรปิฎกให้ระฉ่อนแล้ว.

พระศาสดา เสด็จลุกจากอาสนะ มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จไปสู่วิหาร,

เมื่อภิกษุทั้งหลายแสดงวัตรแล้ว, เสด็จลุกจากอาสนะ ทรงยืนที่หน้ามุขพระคันธกุฎี

ประทานสุคโตวาท ตรัสบอกกัมมัญฐานแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงส่งภิกษุสงฆ์ไปแล้ว

เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎีที่อ้อมด้วยกลิ่นหอมฟุ้ง ทรงบรรทมสหัสยาโดยพระปรศ^๒ เบื้องขวา.

๑ ต่ หตเถ คณห จักรูปนั้นไว้ที่มีมือ.

๒ นอนตะแคงข้างขวา.

[พวกภิกษุปรารภพระคุณของพระศาสดา]

ครั้งในเวลาเย็น ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันข้างนี้และข้างโน้น ดุจแวตวงด้วยม่านรัตตกัมพล^๑
ปรารภถึงเรื่องพระคุณของพระศาสดาว่า

“ท่านผู้มีอายุ พระมหาป็นถกเถระ ไม่ทราบอธยาศัยของพระจุฬป็นถกเถระ จึงไม่สามารถจะให้เรียนคาถาบทเดียวโดย ๔ เดือนได้,
ไล่ออกจากวิหาร ด้วยเข้าใจว่า ‘พระรูปนี้ โง่;’
แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประทานพระอรหัตตกับทั้งปฏิสัมภิตา ในระหว่างฉัน (อาหาร) มื้อเดียวเท่านั้น
เพราะพระองค์เป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยม (หาผู้ทัดเทียมมิได้); พระไตรปิฎกก็มาพร้อมกับปฏิสัมภิตานั้นเทียว,
น่าชม! ชื่อว่า กำลังของพระพุทธรูปทั้งหลาย มีมาก.”

[พระศาสดาเสด็จไปที่ประชุมภิกษุสงฆ์]

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเรื่องราว^๒ นี้ในโรงธรรมแล้ว ทรงดำริว่า “วันนี้ เราไป ควรอยู่”
เสด็จลุกจากพุทธไสยา ทรงนุ่งผ้า ๒ ชั้นที่ย้อมดีแล้ว ทรงรัดประคดเอวดูสวยงาม
ทรงห่มจีวรมหาบังสุกุล ได้ขนาดสุดประมาณ ปานผ้ารัตตกัมพล
เสด็จออกจากพระคันธกุฎีอันมีกลิ่นหอมตลบ ไปยังโรงธรรม ด้วยความงามแห่งพระอากัปกิริยาที่ทรงย่างไปแล้ว
ดูพญาคชสารตัวซบมันและดูสีหะ (และ) ด้วยพระพุทธรูปอันหาที่สุดมิได้
เสด็จขึ้นบรรพตอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ในท่ามกลางแห่งโรงกลมซึ่งประดับแล้ว
ทรงนั่งที่กลางอาสนะ ทรงเปล่งพระพุทธรังสีมีวรัณยะ ๖ ประการ
เปรียบปานเทพดาผู้วิเศษบันดาลท้องมหาสมุทรให้กระเพื่อมอยู่ (และ) ประดุจสุริโยทัยทอแสงอ่อนๆ เหนือยอดเขายุคันธรณะนั้น.
แลเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอเสด็จมาถึง, ภิกษุสงฆ์ก็หยุดสนทนา^๓ นิ่งเงียบ.

[ทรงรำพึงถึงอาการของภิกษุบริษัท]

พระศาสดา ทรงพิจารณาดูบริษัทด้วยพระหฤทัยอันอ่อนโยน ทรงรำพึงว่า
“บริษัทนี้ งามยิ่งนัก, การคณนงมือก็ดี คณนงเท้าก็ดี เสียงไต่ก็ดี เสียงจามก็ดี แม้ของภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมไม่มี,
ภิกษุเหล่านี้แม้ทั้งหมด มีความเคารพด้วยพุทธคารวะ อันเดชแห่งพระพุทธรูปเจ้าคุณแล้ว.
เมื่อเรานั่ง, (เฉยเสีย) ไม่พูดแม้ตลอดชั่วอายุ ก็รูปไหนๆ จักหายเรื่องขึ้นพูดก่อนไม่,
ชื่อว่าธรรมเนียมของการยกเรื่องขึ้น เราควรรู้, เราเองจักพูดขึ้นก่อน” ดังนี้แล้ว
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะดูเสียงพรหม ตรัสถามว่า
“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรเล่า? ก็แลเรื่องอะไรที่พวกเธอหยุดค้างไว้ในระหว่าง?”
เมื่อพวกภิกษุนั้น กราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้,” จึงตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย จุฬป็นถกเถระ หาได้เป็นผู้โง่แต่ในบัดนี้เท่านั้นไม่, แม้ในกาลก่อน ก็เป็นผู้โง่แล้วเหมือนกัน;
อนึ่ง เราเป็นที่พำนักอาศัยของเธอเฉพาะในบัดนี้อย่างเดียวหามิได้, ถึงในกาลก่อน ก็ได้เป็นที่พำนักอาศัยแล้วเหมือนกัน;

๑ ผ้าทอด้วยขนสัตว์มีสีแดง.

๒ กลาบทติ แปลว่า ความเป็นไปแห่งถ้อยคำ.

๓ ถัด ปจฺฉินฺทิตฺวา ตัดขาดซึ่งถ้อยคำ.

และในกาลก่อน เราได้ทำจุฬหิณณเถระนี้เป็นเจ้าของแห่งโลกิยทรัพย์แล้ว,
บัดนี้ ได้ทำให้เป็นเจ้าของแห่งโลกุตตรทรัพย์,” อันภิกษุทั้งหลายผู้ใคร่จะสดับเนื้อความนั้นโดยพิสดาร
ทูลอัญเชิญแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (เล่าว่า)

[เรื่องมานพเรียนศิลปะในกรุงตักกสิลา]

ในอดีตกาล มานพชาวพระนครพาราณสีคนหนึ่ง ไปยังกรุงตักกสิลาแล้ว เป็นอัมมัตเตวาสิกของอาจารย์ทิศาปาโมกข์
เพื่อประสงค์เรียนศิลปะ ได้เป็นผู้อุปการะอาจารย์อย่างยิ่ง ในระหว่างมานพ ๕๐๐,
ทำกิจทุกอย่าง มีนวดเท้าเป็นต้น, แต่เพราะเป็นคนโง่ จึงไม่สามารถจะเรียนอะไรๆ ได้.

อาจารย์แม้พยายาม ด้วยคิดเห็นว่า “ศิษย์คนนี้ มีอุปการะแก่เรามาก, จักให้เขาศึกษาให้ได้” ก็ไม่สามารถให้ศึกษาอะไรๆ ได้.
เขาอยู่สิ้นกาลนาน แม้อาณาเดยาก็ไม่สามารถจะเรียน (ให้จำ) ได้ นีกระอา จึงลาอาจารย์ว่า “จักไปละ.”

อาจารย์คิดว่า “ศิษย์คนนี้ อุปการะเรา, เราก็หวังความเป็นบัณฑิตแก่เขาอยู่, แต่ไม่สามารถจะทำความเป็นบัณฑิตนั้นได้,
จำเป็นที่เราจะต้องทำอุปการะตอบแก่ศิษย์คนนี้ให้ได้, จักผูกมนต์ให้เขาสักบทหนึ่ง.”

ท่านนำเขาไปสู่ป่า ผูกมนต์นี้ว่า “ขณฺเฐสิ ขณฺเฐสิ ก็การณา ขณฺเฐสิ?, อหิปิ ตํ ชานามิ ชานามิ.”

(ท่านเพียรไปเกิด เพียรไปเกิด, เพราะเหตุไร? ท่านจึงเพียร, แม้เรารู้เหตุนี้มันอยู่ รู้) ดังนี้แล้ว

ให้เขาเรียนบทวนกลับไปกลับมาหลายร้อยครั้ง แล้วถามว่า “เธอจำได้หรือ?” เมื่อเขาตอบว่า “ผมจำได้ ครับ”

ชี้แจงว่า “ธรรมดาศิลปะที่คนโง่ทำความพยายามทำให้คล่องแคล่วแล้ว ย่อมไม่เลือน” แล้วให้เสปียงทาง

สั่งว่า “เธอ จงไป, อาศัยมนต์นี้เลี้ยงชีพเกิด, แต่เพื่อประโยชน์จะไม่ให้มันเลือนไป เธอพึงทำการสาธยายมนต์นั้นเป็นนิตย์”
ดังนี้แล้ว ก็ส่งเขาไป.

ครั้นในเวลาเขาถึงพระนครพาราณสี มารดาได้ทำสักการะสมมานะใหญ่ ด้วยดีใจว่า “บุตรของเราศึกษาศิลปะกลับมาแล้ว.”

[พระเจ้าแผ่นดินตรวจความเป็นไปของราษฎร]

ในกาลนั้น พระเจ้าพาราณสี ทรงพิจารณาว่า

“โทษบางประการในเพราะกรรมทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้นของเรา มีอยู่หรือหนอ?”

ไม่ทรงเห็นกรรมอะไร อันไม่เป็นที่พอพระทัยของพระองค์ ก็ทรงดำริว่า

“ธรรมดาโทษของตน หาปรากฏแก่ตนไม่, ย่อมปรากฏแก่คนเหล่าอื่น; เราจักกำหนด (ความเป็นไป) ของพวกชาวเมือง”
ดังนี้แล้ว จึงทรงปลอมเพศ เสด็จออกไปในเวลาเย็น

ทรงดำริว่า “ธรรมดาการสนทนาปราศรัยของพวกมนุษย์ผู้หนึ่งบริโภคอาหารในเวลาเย็น ย่อมมีประการต่างๆ กัน;

ถ้าเราครองราชย์โดยธรรม, คนทั้งหลายคงจะพูดกันว่า ‘พวกเรา ถูกพระเจ้าแผ่นดินผู้ไม่ตั้งอยู่โดยธรรม ผู้ชั่วช้า
เบียดเบียนด้วยสินไหม^๑ และพลีเป็นต้น’

ถ้าเราครองราชย์โดยธรรม, คนทั้งหลายก็จักกล่าวคำเป็นต้นว่า ‘ขอพระราชาราชของเราทั้งหลาย จงทรงพระชนมายุยืนเกิด’
แล้วก็สรรเสริญคุณของเรา” ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเที่ยวไปตามลำดับฝ่าเรือนนั้นๆ.

๑ ปณฺญาติ เต แปลว่า มนต์นั้นย่อมปรากฏแก่เธอ?

๒ เงินค่าปรับ. ทมฺโห ไม้เท้า, อาชญา, สินไหม, ค่าปรับ, โทษที่เนื่องด้วยความผิด(กฎระเบียบ กฎหมาย เป็นต้น).

ในขณะนั้น พวกโจรผู้หากินทางชุกชุมองค์ กำลังชุกชุมองค์ในระหว่างเรือน ๒ หลัง เพื่อต้องการเข้าเรือนทั้ง ๒ โดยอุโมงค์เดียวกัน.

พระราชาทรงเห็นพวกมันแล้ว ได้ทรงแอบซ่อนอยู่ในเงาเรือน.

ในเวลาพวกมันชุกชุมองค์เข้าเรือนได้แล้ว ตรวจดูสิ่งของ มาณพตื่นขึ้นแล้ว ก็สาธยายมนต์นั้น กล่าวว่า “ขณฺฐสิ ขณฺฐสิ, กิการณา ขณฺฐสิ? อหิปี ตํ ชานามิ ชานามิ.”

โจรเหล่านั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็ตกใจกลัว ทั้งแม่ผ้าที่ตนนุ่งเสีย หนีไปโดยซึ้งๆ หน้าที่เดียว ด้วยบอกกันว่า “นัยว่า เจ้าคนนี้รู้จักพวกเรา, มันจักให้เราฉิบหายเสียบัดนี้.”

[ทรงเห็นโจรหนีเพราะมนต์ของมาณพ]

พระราชาทรงเห็นโจรเหล่านั้นกำลังหนีไป และได้ทรงสดับเสียงมาณพนอกนี้สาธยายมนต์อยู่

ทรงกำหนด (ความเป็นไป) ของพวกชาวเมืองได้แล้ว จึงเสด็จเข้าพระราชานิเวศน์;

แลเมื่อราตรีสว่างแล้ว, พอเข้าตรู่ ก็รับสั่งเรียกบุรุษคนหนึ่ง (มาเฝ้า) ตรัสว่า

“พนาย เธอจงไป, พวกโจรชุกชุมองค์ในเรือนชื่อนั้น ในถนนโน้น,

ในเรือนหลังนั้น มีมาณพเรียนศิลปะมาจากเมืองตักกสิลา (คนหนึ่ง), เธอจงนำเขามา.”

เขาไปบอกว่า “พระราชารับสั่งหาท่าน” แล้วนำมาณพมา.

ลำดับนั้น พระราชา ตรัสกะเขาว่า “พ่อ เธอเป็นมาณพผู้เรียนศิลปะมาจากเมืองตักกสิลาหรือ?”

มาณพ. พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ.

พระราชาร. ให้ศิลปะแก่ฉันทันบ้างเถิด.

มาณพ. ดิละ พระเจ้าข้า, ขอพระองค์ทรงนั่งบนอาสนะที่เสมอกันแล้วเรียนเถิด.

ลำดับนั้น พระราชาทรงทำอย่างนั้น ทรงเรียนมนต์นั้นกะเขาแล้ว ได้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง ด้วยพระดำรัสว่า

“นี่ เป็นส่วนบุญอาจารย์ของท่าน.”

ในกาลนั้น เสนาบดี พุดกับภูษามาลาของพระเจ้าแผ่นดินว่า “แกจักแต่งพระมัสสุของในหลวงเมื่อไร?”

ภูษามาลา. พຽ່ງนี้ หรือมะรืนนี้แหละ.

เสนาบดีนั้น ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขาแล้ว พุดว่า “ข้ามีกิจอยู่ (อย่างหนึ่ง) เมื่อเขาถามว่า “กิจอะไร นาย?”

บอกว่า “แกต้องทำเป็นเหมือนจะทำการแต่งพระมัสสุของพระราชาร สบัตมีดโกนให้คมกริบ,

ตัดก้านพระศอเสีย จัก (ได้) เป็นเสนาบดี, ข้าจักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน.

เขารับว่า “ได้” ในวันแต่งพระมัสสุถวายพระราชาร เอน้ำหอมสรงพระมัสสุให้เปียก สบัตมีดโกน จับที่ชายพระนลาฏ

คิดว่า “มีดโกนมีคมร่อยไปเสียหน่อย, เราควรตัดก้านพระศอโดยฉับเดียวเท่านั้น” ดังนี้แล้ว

จึงยื่นส่วนข้างหนึ่ง สบัตมีดโกนอีก.

ในขณะนั้น พระราชา ทรงระลึกถึงมนต์ของพระองค์ได้ เมื่อจะทรงทำการสาธยาย ตรัสว่า
“ขณฺฑลิตฺติ ขณฺฑลิตฺติ กิการณฺนา ขณฺฑลิตฺติ? อหิปี ตํ ชานามิ ชานามิ.”

เห็งอโหลโสมจากหน้าผากของนายภูษามาลาแล้ว.

เขาเข้าใจว่า “พระราชา ทรงทราบเรา” กลัวแล้ว จึงโยนมีดโกนเสียที่แผ่นดินแล้ว หมอบกราบลงแทบพระบาท.

[กฤษโบายของพระราชา]

ธรรมดาพระราชาทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ฉลาด, เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสกะเขาอย่างนี้ว่า
“เฮ้ย! อ้ายภูษามาลาใจร้าย มึงเข้าใจว่า ‘พระเจ้าแผ่นดินไม่รู้มึงหรือ?’”

ภูษามาลา. ขอพระองค์ โปรดพระราชทานอภัยแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

พระราชา. ช่างเถอะ, อย่างกลัวเลย, บอกมาเถิด.

ภูษามาลา. พระเจ้าข้า เสนาบดีให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ข้าพระองค์ บอกว่า
“แกจงทำที่เป็นแต่พระมัสสุของพระราชา ตัดก้านพระศอเสีย,
เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว, ข้าจักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งแกลให้เป็นเสนาบดี.”

พระราชา ทรงสดับค่านั้นแล้ว ทรงดำริว่า “เราได้ชีวิตเพราะอาศัยอาจารย์’ ดั่งนี้แล้ว จึงดำรัสสั่งให้หาเสนาบดีมา (เฝ้า)
ตรัสว่า “เสนาบดีผู้เจริญ ชื่อว่าอะไรที่เธอไม่ได้แล้วจากสำนักของฉัน, บัดนี้ ฉันไม่อาจจะดูเธอได้,
เธอจงออกไปจากแคว้นของฉัน” รับสั่งให้เนรเทศเขาออกจากแคว้นแล้ว ก็รับสั่งให้มาณพผู้อาจารย์มาเฝ้า ตรัสว่า
“ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าได้ชีวิตเพราะอาศัยท่าน” ดั่งนี้แล้ว

ทรงทำสักการะใหญ่ ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่อาจารย์นั้นแล้ว.

มาณพในครั้งนั้น ได้เป็นจุฬหิณณเถระ, พระศาสดาเป็นอาจารย์ที่ศาปาโมกข์.

พระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน จูฬปันถกก็โง่งอย่างนี้เหมือนกัน,
แม้ในกาลนั้น เราก็ได้เป็นที่พึ่งพำนักของเธอ ยังเธอให้ตั้งอยู่ในโลกียทรัพย์แล้ว,
ในวันรุ่งขึ้น, เมื่ออกา (สนทนากัน) ตั้งขึ้นว่า “น่าสรรเสริญ พระศาสดาทรงเป็นที่พึ่งพำนักของพระจูฬปันถกแล้ว”
ตรัสเล่าเรื่องอดีตในจูฬเสฏฐิชาตก^๑ แล้ว ตรัสคาถาว่า

“ผู้มีปรีชาเห็นประจักษ์ ย่อมตั้งตนด้วยทุนทรัพย์เมื่อน้อย
เหมือนคนก่อไฟกองน้อยให้ลุกเป็นกองใหญ่ได้ฉะนั้น.”

แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นที่พึ่งพำนักของจูฬปันถกนี้ เฉพาะแต่ในบัดนี้หาไม่ได้,
ถึงในกาลก่อน ก็ได้เป็นที่พึ่งพำนักแล้วเหมือนกัน;
แต่ว่า ในกาลก่อน เราได้ทำจูฬปันถกนี้ให้เป็นเจ้าของโลกียทรัพย์,
บัดนี้ ทำให้เป็นเจ้าของโลกุตตรทรัพย์” ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกกว่า
“จูฬกันตเวทสิกา แม้ในครั้งนั้น ได้เป็นจูฬปันถก (ในบัดนี้),
ส่วนจูฬเศรษฐี ผู้ฉลาดเฉียบแหลม เข้าใจพยากรณ์นักษัตร (ในครั้งนั้น) คือเรานั้นเอง.”

[พวกภิกษุชมพระจูฬปันถก]

อีกวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในธรรมสภาว่า

“ผู้มีอายุ พระจูฬปันถก แม้ไม่สามารถจะเรียกคาถา ๔ บทโดย ๔ เดือนได้ ก็ไม่สละความเพียร ตั้งอยู่ในอรหัตแล้ว,
บัดนี้ (ได้) เป็นเจ้าของทรัพย์คือโลกุตตรธรรมแล้ว.”

[พระศาสดาสอนให้ทำที่พึ่งด้วยธรรม ๔ ประการ]

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ?”,

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้ (พระเจ้าข้า)”, จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนาของเรา ปราศจากความเพียรแล้ว ย่อมเป็นเจ้าของแห่งโลกุตตรธรรมได้เทียว” ดังนี้แล้ว
ตรัสคาถานี้ว่า

“ผู้มีปัญญา พึงทำเกาะ (ที่พึ่ง) ที่ห้วงน้ำท่วมทับไม่ได้
ด้วยความหมั่น ด้วยความไม่ประมาท ด้วยความระวัง และด้วยความฝึก.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทิป กยิราถ** ความว่า ผู้มีปัญญา ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม
พึงทำ คือ พึงกระทำ ได้แก่อาจทำ เกาะ คืออรหัตผล อันเป็นที่พึ่งพำนักของตน ในสาครคือสงสารอันลึกยิ่ง
โดยความเป็นที่พึ่งอันได้ยากยิ่งนี้ ด้วยธรรมอันเป็นเหตุ ๔ ประการเหล่านี้ คือ:

๑ ๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒ ตทฎฐกถา. ๑/๑๗๕. ตตถ ปน จุลลกเสฏฐิชาตกนติ ขายติ.

ด้วยความหมั่น กล่าวคือ ความเพียร ๑ ด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือ การไม่อยู่ปราศจากสติ ๑
ด้วยความระวัง กล่าวคือปาริสุทธิศีลสี่ ๑ ด้วยความฝึกอินทรีย์ ๑.

ถามว่า “พึงทำเกาะเช่นไร?”

แก้ว่า “พึงทำเกาะที่ห้วงน้ำท่วมทับไม่ได้.”

อธิบายว่า พึงทำเกาะที่ห้วงน้ำ คือ กิเลสทั้ง ๔ อย่าง ไม่สามารถจะท่วมทับคือกำจัดได้;

แท้จริง พระอรหันต์ อันโอะฆะไม่สามารถจะท่วมทับได้เลย.

ในเวลาจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว.

เทศนามีประโยชน์แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพระจุฬหิณณกเถระ จบ.

๔. เรื่องพาลนักชัทร

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภนักชัทรของคณพาล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปมาทมนุญฺญชนฺติ” เป็นต้น.

[คณพาลชาวเมืองสาวัตถีเล่นนักชัทร]

ความพิสดารว่า ดังได้สดับมา ในสมัยหนึ่ง เขาป่าวประกาศ ชื่อพาลนักชัทร^๑ ในพระนครสาวัตถี.

ในนักชัทรนั้น พวกคณพาลผู้มีปัญญาทราม เอาเถ้าและโคมัย^๒ ทาร่างกาย เทียวกล่าววาจาของอัสติบุรุษไปตลอด ๗ วัน, เห็นใครๆ เป็นญาติก็ตาม เป็นสหายก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ชื่อว่าละอายอยู่ ไม่มี, ยืนกล่าววาจาของอัสติบุรุษอยู่ที่ประตูทุกๆ ประตู.

มนุษย์ทั้งหลาย ไม่อาจฟังอัสติบุรุษวาจาของพวกเขาได้ จึงส่งทรัพย์ให้กังบาทบ้าง บาทหนึ่งบ้าง กหาปณะหนึ่งบ้างตามกำลัง.

พวกเขาถือเอาทรัพย์ที่ได้แล้วๆ ที่ประตูเรือนของมนุษย์เหล่านั้นๆ แล้วก็หลีกไป.

ก็ในกาลนั้น พระนครสาวัตถี มีอริยสาวกประมาณ ๕ โกฏิ.

ท่านเหล่านั้น ส่งข่าวไปถวายพระศาสดาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ อย่าเสด็จเข้าไปสู่พระนคร จงประทับอยู่แต่ในพระวิหารสี่วัน ๗ วัน,”

ก็ตลอด ๗ วันนั้น (ท่านเหล่านั้น) จัดข้าวยาคุและภัตรเป็นต้น (ส่งไป) ในพระวิหารนั้นแล เพื่อภิกษุสงฆ์ แม้ตนเองก็ไม่ออกจากเรือน.

ก็ครั้นเมื่อนักชัทรสุดสิ้นลงแล้ว, ในวันที่ ๘ อริยสาวกเหล่านั้น นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

ให้เสด็จเข้าไปยังพระนคร ถวายทานใหญ่ นิ่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ๗ วันของพวกข้าพระองค์ล่วงไปได้โดยยากอย่างยิ่ง,

เมื่อพวกข้าพระองค์ได้ยิวาจา มิใช่ของอัสติบุรุษของพวกพาล, หูทั้ง ๒ เป็นประหนึ่งว่าถึงอาการแตกทำลาย,

ใครๆ ก็ไม่ละอายแก่ใครๆ, เพราะเหตุนี้ พวกข้าพระองค์ จึงไม่ไห้พระองค์เสด็จเข้าภายในพระนคร,

ถึงพวกข้าพระองค์ก็ไม่อาจออกจากเรือน.”

[คณพาลกับคณฉลาดมีอาการต่างกัน]

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของอริยสาวกเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า

“กิริยาของพวกพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมเป็นเช่นนี้,

ส่วนผู้มีปัญญาทั้งหลาย รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันเป็นสาระ ย่อมบรรลุมสมบัติ คือ อมตมหานิพพาน”

ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

๑ การรื่นเริงของคณพาล.

๒ มูลโค

“พวกคนพาลผู้มีปัญญาทึบ ย่อมประกอบเรื่องๆ ซึ่งความประมาท,
ส่วนผู้มีปัญญา ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ,
ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบความประมาท,
อย่าตามประกอบความเขยียดด้วยความยินดีในกาม;
เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว เฟงพินิจอยู่ ย่อมบรรลusuสุขอันไพบุลย์.”

[แก้อรรถ]

บรรดาเหล่านั้น บทว่า พาลา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นคนพาล คือผู้ที่ไม่รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า.

บทว่า ทุมเมธิโน คือไร้ปัญญา. พวกคนพาลนั้น เมื่อไม่เห็นโทษในความประมาท ชื่อว่าย่อมประกอบเรื่องๆ ซึ่งความประมาท คือว่า ย่อมให้กาลล่วงไปด้วยความประมาท.

บทว่า เมธาวิ เป็นต้น ความว่า ส่วนบัณฑิตผู้ประกอบด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์ คือ รัตนะ ๗ ประการ อันประเสริฐคือสูงสุด ซึ่งสืบเนื่องมาแต่วงศ์ตระกูล.

อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า

ชนทั้งหลายเมื่อเห็นอานิสงสีในทรัพย์ว่า “เราทั้งหลาย อาศัยทรัพย์อันสูงสุด จักถึงสมบัติคือกามคุณ จักทำทางเป็นที่ไปสู่ปรโลกให้หมดจดได้,” ย่อมรักษาทรัพย์นั้นไว้ฉันท;

แม้บัณฑิตก็ฉันทนั้น เมื่อเห็นอานิสงสีในความไม่ประมาทว่า “ชนผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งฌานทั้งหลาย มีปฐมฌาน เป็นต้น ย่อมบรรลุลอกุตธรรมมีมรรคและผลเป็นต้น ย่อมยังวิชา ๓ (และ) อภิญญา ๖^๑ ให้ถึงพร้อมได้,” ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ.

บทว่า มา ปมาท ความว่า

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบความประมาท คืออย่าให้กาลล่วงไปด้วยความประมาท.

บาทคาถาว่า มา กามรติสนถวิ ความว่า อย่าตามประกอบ คืออย่าคิด ได้แก่ อย่าได้เฉพาะ

แม้ซึ่งความเขยียดด้วยอำนาจแห่งตัณหา กล่าวคือ ความยินดีในวัตถุกามและกิเลสกาม.

บทว่า อปมตโต ทิ เป็นต้น ความว่า เพราะว่าคุณผู้ไม่ประมาทแล้ว โดยความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น เฟงอยู่ ย่อมบรรลุนิพพานสุขอันไพบุลย์ คือโอฬาร.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น.

เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพาลนักรัศมี จบ.

๑ อธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้, ทิพพิสโต หูทิพย์, เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น, ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้, ทิพจักขุ ตาทิพย์, อาสวกขยญาณ รู้จักทำอสาระให้สิ้น, รวมเป็นอภิญญา ๖. ๓ ข้อเบื้องปลาย เรียกว่า วิชา ๓ ก็ได้.

๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระมหากัสสปเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ปมาทํ อปฺปมาเทน” เป็นต้น.

[พระเถระตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพพจักขุ]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พระเถระอยู่ในปิณฑลคูหา^๑ เทียวไปปิณฑลในกรุงราชคฤห์ กลับจากปิณฑลภายหลังภัตร
นั่งเจริญอาโลกกสิณ^๒ ตรวจดูสัตว์ทั้งหลายผู้ประมาทแล้วและไม่ประมาทแล้ว ซึ่งจุดเกิดในที่ทั้งหลาย
มีน้ำแผ่นดินและภูเขาเป็นต้นอยู่ ด้วยทิพพจักขุ.

พระศาสดา ทรงนั่งในพระเชตวันนั้นแล ทรงตรวจดูด้วยทิพพจักขุว่า

“วันนี้ กัสสปผู้บุตรของเราอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไรหนอ?” ทรงทราบว่

“ตรวจดูการจุดเกิดของสัตว์ทั้งหลายอยู่,” จึงตรัสว่า

“ชื่อว่า การจุดเกิดและการเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้อันพุทธญาณไม่ทรงกำหนด,

ใครๆ ไม่สามารถจะทำการกำหนดสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถือปฏิสนธิในท้องของมารดา ไม่ทันให้มารดาและบิดารู้และจุดได้,

การรู้สัตว์เหล่านั้น ไม่ใช่วิสัยของเธอ, (เพราะ) วิสัยของเธอมีประมาณน้อย,

ส่วนการรู้การเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้จุดเกิดโดยประการทั้งปวง เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น” ดังนี้แล้ว

ทรงแผ่พระรัศมีไปเป็นประหนึ่งว่า ทรงนั่งอยู่ในที่เฉพาะหน้า ตรัสพระคาถานี้ว่า

“เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท
เมื่อนั้นบัณฑิตนั้น ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท
ไม่เศร้าโศก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ ผู้มีความเศร้าโศก
ปราศรัยย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้
เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา มองเห็นคนผู้ยืนอยู่บนพื้นดินได้ฉะนั้น.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นุทฺติ เป็นต้น ความว่า

เมื่อใด บัณฑิต พอกพูนธรรมมีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ ไม่ให้โอกาสแก่ความประมาท ชื่อว่า ย่อมบรรเทา

คือย่อมขับไล่ซึ่งความประมาทนั้น ด้วยกำลังแห่งความไม่ประมาท;

เหมือนน้ำใหม่ ไหลเข้าสู่สระโบกขรณี ยังน้ำเก่าให้กระเพื่อมแล้ว ไม่ให้โอกาสแก่น้ำเก่า

ย่อมรุน คือ ย่อมระบายน้ำเก่าให้น้ำใหม่ไหลหนีไป โดยที่สุดของตน ฉะนั้นนั้นแล,

๑ ปิณฑล แปลว่า ไม้เลียบ หรือ ดิปลี รวมกับคูหาศัพท์ แปลว่า ถ้าอันประกอบด้วยไม้เลียบหรือดิปลี

อีกนัยหนึ่ง ถ้านี้ พระมหากัสสปเถระอาศัยอยู่มากกว่าที่อื่น

นามเดิมของพระเถระชื่อว่า ปิณฑล ถ้าแปลมุ่งเอาชื่อพระเถระเป็นที่ตั้งแล้ว ก็แปลว่า ถ้าเป็นที่อยู่ของพระปิณฑล.

๒ อาโลกกสิณ กสิณกำหนดเอาแสงสว่างเป็นอารมณ์.

เมื่อนั้น บัณฑิตนั้น มีความประมาทอันบรรเทาแล้ว บำเพ็ญปฏิบัติอันสมควรแก่ความไม่ประมาทนั้นอยู่,
ขึ้นสู่ปัญญา เพื่อดังปราสาท กล่าวคือ ทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ โดยอรรถว่าสูงเยี่ยม ด้วยปฏิปทานั้น

ดูบุคคลขึ้นสู่ปราสาททางบันไดฉะนั้น

ชื่อว่า ผู้ไม่เศร้าโศก เพราะความเป็นผู้ละลูกศร คือความโศกเสียได้แล้ว,

ย่อมพิจารณาเห็น คือย่อมมองเห็นประชา คือหมู่สัตว์

ผู้ชื่อว่า มีความเศร้าโศก เพราะความเป็นผู้ละลูกศรคือความโศกยังไม่ได้ ซึ่งจตุตถะ และเกิดอยู่ ด้วยทิพพจักขุ.

ถามว่า เหมือนอะไร?

แก้วว่า เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่พื้นดินได้ฉะนั้น;

อธิบายว่า บุคคลผู้ยืนอยู่บนยอดเขา ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่ที่พื้นดินได้ หรือผู้ยืนอยู่บนปราสาทชั้นบน

ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่ในบริเวณแห่งปราสาทได้โดยไม่ยาก**ฉันท**:

ปราชญ์คือ บัณฑิต ได้แก่ พระมหาชีนาสพเมื่อนั้น ก็ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลาย ผู้ยังถอนพีชคือวิญญูะไม่ได้

จตุตถะและเกิดอยู่โดยไม่ยาก **ฉันท**.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก กระทำให้แจ้งแล้วซึ่งอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระมหากัสสปเถระ จบ.

๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ ๒ สหาย ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “อปมตโต ปมตเตสุ” เป็นต้น.

[ภิกษุ ๒ รูปมีปฏิบัติต่างกัน]

ได้ยินว่า ภิกษุ ๒ รูปนั้น เรียนกันมีภูมิจำแนกในสำนักพระศาสดาแล้ว เข้าไปยังวิหารอันตั้งอยู่ในป่า.

ในภิกษุ ๒ รูปนั้น รูปหนึ่ง เก็บพื้นมาต่อเวลายังวันแล้ว จัดเตาไฟแล้ว นั่งผิงไฟ สันทนากับพวกภิกษุหนุ่มและสามเณรอยู่ตลอดปฐมยาม.

รูปหนึ่งไม่ประมาท ทำสมณธรรมอยู่ ตักเตือนรูปนอกนี้ว่า

“ผู้มีอายุ ท่านอย่าทำอย่างนั้น, เพราะอบาย^๑ ๔ เป็นเช่นเรือนเป็นที่นอนแห่งชนผู้ประมาทแล้ว, ธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันบุคคลผู้เฝ้าอด ไม่อาจให้ทรงโปรดปรานได้.”

ท่านไม่ฟังคำตักเตือนของภิกษุนั้น.

ภิกษุนอกนี้ คิดว่า “ภิกษุนี้ไม่เชื่อถ้อยคำ^๒” จึงไม่ปรารภ (ตักเตือน) ท่าน ไม่ประมาทแล้ว ได้ทำสมณธรรม.

ฝ่ายพระเถระผู้เกียจคร้าน ผิงไฟในปฐมยามแล้ว ในเวลาที่ภิกษุนอกนี้เดินจงกรมแล้วเข้าไปสู่ห้อง จึงเข้าไป พู่ว่า “ท่านผู้เกียจคร้านมาก ท่านเข้าไปสู่ป่า เพื่อต้องการหลับนอน (หรือ):

อันบุคคลเรียนกันมีภูมิจำแนกในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วลุกขึ้นทำสมณธรรม ตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ไม่ควรหรือ?” ดังนี้แล้ว ก็เข้าไปยังที่อยู่ของตนแล้วนอนหลับ.

ฝ่ายภิกษุนอกนี้ พักผ่อนในมัชฌิมยามแล้ว กลับลุกขึ้นทำสมณธรรมในปัจฉิมยาม.

ท่านไม่ประมาทอยู่อย่างนั้น ต่อกาลไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

ภิกษุรูปเกียจคร้านนอกนี้ ให้เวลาล่วงไปด้วยความประมาทอย่างเดียว.

ภิกษุ ๒ รูปนั้น ออกพรรษาแล้ว ไปสู่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

[พระศาสดาตรัสถามภิกษุทั้ง ๒]

พระศาสดา ทรงกระทำปฏิสันถารกับภิกษุ ๒ รูปนั้นแล้ว ตรัสถามว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ประมาททำสมณธรรมกันแลหรือ? กิจแห่งบรรพชิตของพวกเธอถึงที่สุดแล้ว แลหรือ?”

ภิกษุผู้ประมาท กราบพูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความไม่ประมาทของภิกษุนั้น จักมีจากที่ไหน? ตั้งแต่เวลาไป เชนนอนหลับให้เวลาล่วงไปแล้ว.”

พระศาสดา ตรัสถามว่า “ก็เธอเล่า? ภิกษุ.”

๑ อบาย ๔ คือ นิรย นรก ๑. ตีรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๑. ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต ๑. อสุรกาย พวกอสุรกาย ๑.

๒ น วจนกขโม ไม่อดทนต่อถ้อยคำ.

ภิกษุรูปเกียจคร้าน ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ข้าพระองค์เก็บพินมาต่อเวลายังวัน จัดเตาไฟแล้ว นั่งผิงไฟอยู่ตลอดปฐมยาม ไม่หลับนอน ให้เวลาล่วงไปแล้ว.”

[ผู้มีปัญญาดียอมละทิ้งผู้มีปัญญาทราม]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะท่านว่า

“เธอประมาทแล้ว ปล่อยเวลาล่วงไป (เปล่า) ยังมาพูดว่า ‘ตัวไม่ประมาท’ และทำผู้ไม่ประมาทให้เป็นผู้ประมาท, เธอเป็นเหมือนม้าตัวทุรพล ขาดเขี้ยว^๑ แล้วในสำนักแห่งบุตรของเรา, ส่วนบุตรของเรา เป็นเหมือนม้าที่มีเขี้ยวเร็วในสำนักของเธอ” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ผู้มีปัญญาดี เมื่อชนทั้งหลายประมาทแล้ว ไม่ประมาท,
เมื่อชนทั้งหลายหลับแล้ว ตื่นอยู่โดยมาก ย่อมละบุคคลผู้มีปัญญาทรามไปเสีย
ดูจมาตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งม้าตัวหากำลังมิได้ไป ฉะนั้น.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปปมตโต** ความว่า ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เพราะความเป็นผู้ถึงความไพบูลย์แห่งสติ ได้แก่พระชินาสพ.

บทว่า **ปมตเตสุ** ความว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในการปล่อยสติ.

บทว่า **สุตเตสุ** คือ (เมื่อสัตว์ทั้งหลาย) ชื่อว่า ประพฤติหลับอยู่ทุกอิริยาบถทีเดียว เพราะไม่มีธรรมเป็นเครื่องตื่น คือ สติ.

บทว่า **พหุชาโคร** ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่ในธรรมเป็นเครื่องตื่น คือความไพบูลย์แห่งสติเป็นอันมาก.

บทว่า **อพลสสว** ความว่า ดูจมาสินธพอาชาไนยตัวมีเขี้ยวเร็ว วิ่งทิ้งม้าตัวมีกำลังทราม มีเขี้ยวขาดแล้ว โดยความเป็นม้ามืดดำไป ฉะนั้น.

บทว่า **สุเมธโส** เป็นต้น ความว่า

บุคคลผู้มีปัญญายอดเยี่ยม ย่อมละบุคคลผู้เห็นปานนั้นไป ด้วยนิกายเป็นที่มาบ้าง ด้วยมรรคผลเป็นที่บรรลุล้าง:

อธิบายว่า

เมื่อคนมีปัญญาทิบ พยายามเรียนสูตรหนึ่งอยู่นั้นแล,

ผู้มีปัญญาดี ย่อมเรียนได้วรรคหนึ่ง, ย่อมละไปด้วยนิกายเป็นที่มา อย่างนี้ก่อน:

อนึ่ง เมื่อคนมีปัญญาทิบ กำลังพยายามทำที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันอยู่นั้นแล และเรียนกัมมัฏฐานสาธยายอยู่นั้นแล,

แม้ในกาลเป็นส่วนเบื้องต้น บุคคลผู้มีปัญญาดี เข้าไปสู่ที่พักกลางคืนหรือที่พักกลางวันซึ่งผู้อื่นทำไว้

พิจารณากัมมัฏฐานอยู่ ยังสรรพกิเลสให้สิ้นไป ทำโลกุตตรธรรม ๘ ประการ ให้อยู่ในเงื้อมมือได้,

ผู้มีปัญญาดี ย่อมละไปได้ด้วยมรรคผลเป็นที่บรรลุอย่างนี้.

อนึ่ง ผู้มีปัญญาดี ละคือทิ้งคนมีปัญญาทิบนั้นไว้ในวัฏฏะ รื้อ (ตน) ออกจากวัฏฏะไปโดยแท้แล.

๑ หมายความว่า ฝีเท้า.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก บรรลุอุริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุ ๒ สหาย จบ.

๗. เรื่องท้าวสักกะ

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยเมืองเวสาลี ประทับอยู่ในกุฎาคารศาลา^๑ ทรงปรารภท้าวสักกะเทวราช ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
“อุปมาเทน มฆวา” เป็นต้น.

[เหตุที่ท้าวสักกะได้พระนามต่างๆ]

ความพิสดารว่า เจ้าลิฉฉวินามว่า มหาลิ อยู่ในเมืองเวสาลี.

พระองค์ทรงสดับเทศนาในสักกปัญหสูตร^๒ ของพระตถาคตแล้ว ทรงดำริว่า

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมตรัสสมบัติของท้าวสักกะไว้มากมาย;

พระองค์ทรงเห็นแล้วจึงตรัส หรือไม่ทรงเห็นแล้วตรัสหนอแล?

ทรงรู้จักท้าวสักกะหรือไม่หนอ? เราจักทูลถามพระองค์.”

ครั้งนั้นแล เจ้าลิฉฉวินามว่า มหาลิ เข้าไปเฝ้าถึงที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่;

ครั้งเข้าไปเฝ้าแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

เจ้ามหาลิฉฉวินามว่า ครั้นนั้น ณ ที่สมควรข้างหน้าแล้วแล ได้กราบทูลคำนึงถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท้าวสักกะผู้จอมแห่งเทพทั้งหลาย พระองค์ทรงเห็นแล้วแลหรือ?”

พระศาสดา. มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย อาตมภาพ เห็นแล้วแล.

มหาลิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ท้าวสักกะนั้น จักเป็นท้าวสักกะปลอมเป็นแน่,
เพราะว่า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย บุคคลเห็นได้โดยยาก พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. มหาลิ อาตมภาพ รู้จักทั้งตัวท้าวสักกะ ทั้งธรรมที่ทำให้เป็นท้าวสักกะ;

ก็ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะ เพราะสมาทานธรรมเหล่าใด,

อาตมภาพ ก็รู้จักธรรมเหล่านั้นแล;

มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อนเป็นมนุษย์ ได้เป็นมาณพชื่อ มฆะ,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ท้าวมฆวา’

มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ทานก่อน (เขา),
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ท้าวปุรินททะ’

มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ทานโดยเคารพ,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ท้าวสักกะ’

มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ที่พักอาศัย,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ท้าววาสวะ’

๑ ศาลาดุจเรือนยอด.

๒ ที. มหา. ๑๐/๒๔๘.

มหาลี ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ทรงดำริข้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘สหัสสักกะ’^๓

มหาลี นางอสุรกายุญาชื่อ สุซาดา เป็นพระปชาบดีของท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ท้าวสุขัมบดี’

มหาลี ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย เสวยราชสมบัติเป็นอิสริยาธิปัตย์แห่งเทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์,
เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘เทวานมินทะ’

มหาลี ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะแล้ว เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ไต,
วัตตบท ๗ นั้น ได้เป็นอันท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย

(ครั้ง) เป็นมนุษย์ในกาลก่อน สมาทานให้บริบูรณ์แล้ว;

วัตตบท ๗ ประการเป็นไฉน? คือ

(๑) เราพึงเป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต;

(๒) พึงเป็นผู้มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ในตระกูลตลอดชีวิต;

(๓) พึงเป็นผู้พูดอ่อนหวานตลอดชีวิต;

(๔) พึงเป็นผู้ไม่พูดส่อเสียดตลอดชีวิต;

(๕) พึงมีจิตปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ มีเครื่องบริจาคนิสละแล้ว

มีฝ่ามืออันล้างแล้ว^๒ ยินดีแล้วในอันสละ ควรแก่การขอ ยินดีในอันจำแนกทาน

พึงอยู่ครอบครองเรือนตลอดชีวิต;

(๖) พึงเป็นผู้กล่าวคำสัตย์ตลอดชีวิต;

(๗) พึงเป็นผู้ไม่โกรธตลอดชีวิต; ถ้าความโกรธพึงเกิดแก่เราไซ้, เราพึงหักห้ามมันเสียพลันทีเดียว ดังนี้,

มหาลี ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ไต,

วัตตบท ๗ นั้น ได้เป็นของอันท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย

(ครั้ง) เกิดเป็นมนุษย์ในกาลก่อน สมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ฉะนั้นแล.

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสคำไวยากรณ์นี้แล้ว, พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสคำไวยากรณ์นี้แล้ว, ได้ตรัสพระพุทฺพจน์ภายหลังว่า)

“ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เรียกนรชนผู้เลี้ยงมารดาบิดา

มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล

กล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ละวาจาส่อเสียด

ประกอบในอันกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์ ช่มความโกรธได้

นั่นแล ว่า “สัตบุรุษ”^๓.”

๓ สหสสุโข แปลว่า ผู้เห็นอรรถตั้งพัน.

๒ หมายความว่า เตรียมหยิบสิ่งของให้ทาน.

๓ ส. ส. ๑๕/๒๒๗.

[ท้าวสักกะบำเพ็ญกุศลเมื่อเป็นมฆมาณพ]

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า “มหาลิ กรรมนี้ ท้าวสักกะทำไว้ในคราวเป็นมฆมาณพ” ดังนี้แล้ว
อันมหาลิฉนวน ใครจะทรงสดับข้อปฏิบัติของท้าวสักกะนั้นโดยพิสดาร จึงทูลถามอีกว่า “มฆมาณพปฏิบัติอย่างไร? พระเจ้าข้า”
จึงตรัสว่า “ถ้ากระนั้น จงฟังเถิด มหาลิ” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

[เรื่องมฆมาณพ]

ในอดีตกาล มาณพชื่อวามะ ในอจลคามในแคว้นมคธ ไปสู่สถานที่ทำงานในบ้าน
คู่ผู้ช่วยปลายเท้าในที่แห่งตนยืนแล้ว ได้ทำให้เป็นรมณีสถาน^๑ แล้วพักอยู่.

อีกคนหนึ่งเอาแขนผลักเขา นำออกจากที่นั้นแล้ว ได้พักอยู่ในที่นั้นเสียเอง.

เขาไม่โกรธต่อคนนั้น ได้กระทำที่อื่นให้เป็นที่รมณีสถานแล้วพักอยู่.

คนอื่นก็เอาแขนผลักเขา นำออกแม้จากที่นั้นแล้ว ได้พักอยู่ในที่นั้นเสียเอง.

เขาไม่โกรธแม้ต่อคนนั้น ได้กระทำที่อื่นให้เป็นที่รมณีสถานแล้วก็พักอยู่.

บุรุษทั้งหลายที่ออกไปแล้วๆ จากเรือน ก็เอาแขนผลักเขา นำออกจากสถานที่เขาชำระแล้วๆ ด้วยประการฉะนี้.

เขาคิดเสียว่า “ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เป็นผู้ได้รับสุขแล้ว, กรรมนี้พึงเป็นกรรม ให้ความสุขแก่เรา” ดังนี้แล้ว
วันรุ่งขึ้น ได้ถือเอาจอบไปทำที่ท่ามณฑลแห่งลานให้เป็นที่รมณีสถานแล้ว.

ปวงชนได้ไปพักอยู่ในที่นั้นนั่นแล.

ครั้งในฤดูหนาว เขาได้ก่อไฟให้คนเหล่านั้น, ในฤดูร้อน ได้ให้น้ำ.

ต่อมา เขาคิดว่า “ชื่อรมณีสถาน เป็นที่รักของคนทั้งปวง, ชื่อว่าไม่เป็นที่รักของใครๆ ไม่มี,
จำเดิมแต่นี้ไป เราควรเที่ยวทำหนทางให้ราบเรียบ” ดังนี้แล้ว จึงออกไป (จากบ้าน) แต่เข้าตรู
ทำหนทางให้ราบเรียบ เทียวรานกิ่งไม้ที่ควรตัดรานเสีย.

[มฆมาณพได้สหาย ๓๓ คน]

ภายหลัง บุรุษอีกคนหนึ่งเห็นเขาแล้ว กล่าวว่า “ทำอะไรเล่า? เพื่อน.”

มฆะ. ฉันทำหนทางเป็นที่ไปสวรรค์ของฉันละซิ, เพื่อน.

บุรุษ. ถ้ากระนั้น แม้อันนี้ก็จะเป็นเพื่อนของท่าน.

มฆะ. จงเป็นเถอะ เพื่อน, ธรรมดา สวรรค์ ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนเป็นอันมาก.

ตั้งแต่นั้นมา ก็ได้เป็น ๒ คนด้วยกัน.

แม้ชายอื่นอีก เห็นเขาทั้ง ๒ แล้ว ถามเหมือนอย่างนั้นนั่นแล พอทราบแล้ว ก็เป็นสหายของคนทั้ง ๒.

แม้คนอื่นอีก ก็ได้ทำอย่างนั้น รวมคนทั้งหมดจึงเป็น ๓๓ คน ด้วยประการฉะนี้.

๑ ที่น้ำยินดี

[สหาย ๓๓ คน ถูกหาว่าเป็นโจร]

ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด มีมือถือวัตถุมีจอบเป็นต้น กระทำหนทางให้ราบเรียบไปถึงที่ประมาณ ๑ โยชน์ และ ๒ โยชน์.

นายบ้าน เห็นชายเหล่านั้นแล้ว คิดว่า “มนุษย์เหล่านี้ประกอบแล้วในฐานะที่ไม่ควรประกอบ, แม้ถ้าชนเหล่านี้ พึงนำวัตถุทั้งหลาย มีปลาและเนื้อเป็นต้นมาจากป่า, หรือทำสุราแล้วดื่ม, หรือทำกรรมเช่นนั้นอย่างอื่น, เราพึงได้ส่วนอะไร บ้าง.”

ลำดับนั้น นายบ้านจึงให้เรียกพวกนั้นมา ถามว่า “พวกแกเที่ยวทำอะไรกัน?”

ชนเหล่านั้น. ทำทางสวรรค์ ครับ.

นายบ้าน. ธรรมดาผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย จะทำอย่างนั้นไม่ควร, ควรนำวัตถุทั้งหลายมีปลาและเนื้อเป็นต้นมาจากป่า, ควรทำสุราแล้วดื่ม, และควรทำการงานทั้งหลายมีประการต่างๆ.

ชนเหล่านั้น. คัดค้านคำของนายบ้านนั้นเสีย.

พวกเขา แม้ถูกเขาว่ากล่าวซ้ำๆ อยู่ ก็คงคัดค้านรำไป.

เขาโกรธแล้ว คิดว่า “เราจักให้พวกมันฉิบหาย,” จึงไปยังสำนักของพระราชา กราบทูลว่า “ข้าพระองค์เห็นพวกโจรเที่ยวไป ด้วยการคุมกันเป็นพวก พระเจ้าข้า”, เมื่อพระราชา ตรัสว่า “เธอจงไป, จงจับพวกมันแล้วนำมา”, ได้ทำตามรับสั่งแล้ว แสดงแก่พระราชา.

พระราชา มีทันได้ทรงพิจารณา ทรงบังคับว่า “พวกท่านจงให้ช่างเหยียบ (พวกมันให้ตาย).”

[ช่างไม่เหยียบ เพราะอานุภาพแห่งเมตตา]

มฆมาณพ ได้ให้โอวาทแก่ชนที่เหลือทั้งหลายว่า “สหายทั้งหลายเอ๋ย, เว้นเมตตาเสีย ที่พึงอย่างอื่นของพวกเรา ไม่มี, ท่านทั้งหลายไม่ทำความโกรธในใครๆ จงเป็นผู้มีจิตเสมอเทียว ด้วยเมตตาจิต ในพระราชา ในนายบ้าน ในช่างที่จะเหยียบ และในตน”

ชนเหล่านั้นก็ได้ทำอย่างนั้น.

ลำดับนั้น ช่างไม่อาจเข้าไปใกล้ได้ เพราะอานุภาพแห่งเมตตาของชนเหล่านั้น.

พระราชา ทรงสดับความนั้นแล้ว ตรัสว่า

“ช่างมันเห็นคนมาก จึงไม่อาจเหยียบได้, ท่านทั้งหลายจงไป, เอาเสื่อลำแพนคลุมเสียแล้วจึงให้มันเหยียบ.”

ช่าง อันเขาเอาเสื่อลำแพนคลุมชนเหล่านั้น ไส้เข้าไปเหยียบ ก็ถอยกลับไปเสียแต่ไกลเทียว.

พระราชา ทรงสดับประพุดการณนั้นแล้ว ทรงดำริว่า “ในเรื่องนี้ ต้องมีเหตุ,” แล้วรับสั่งให้เรียกชนเหล่านั้นมาเฝ้า ตรัสถามว่า “พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าอาศัยเรา ไม่ได้อะไรหรือ?”

พวกมณะ. นี้อะไร? พระเจ้าข้า.

พระราชา. ขาวว่า พวกเจ้าเป็นโจร เที่ยวไปในป่า ด้วยการคุมกันเป็นพวก.

พวกมณะ. ใคร กราบทูลอย่างนั้น พระเจ้าข้า?

พระราชา. นายบ้าน, พ่อ.

พวกมณะ. ขอเดชะ^๑ พวกข้าพระองค์ไม่ได้เป็นโจร,
แต่พวกข้าพระองค์ ชำระหนทางไปสวรรค์ของตนๆ จึงทำกรรมนี้และกรรมนี้,
นายบ้านชักนำพวกข้าพระองค์ในการทำอกุศล
ประสงค์จะให้พวกข้าพระองค์ผู้ไม่ทำตามถ้อยคำของตนให้ฉิบหาย โกรธแล้ว จึงกราบทูลอย่างนั้น.

[ชน ๓๓ คนได้รับพระราชทาน]

ที่นั่น พระราชา ทรงสดับถ้อยคำของชนเหล่านั้น เป็นผู้ถึงความโสมนัส ตรัสว่า
“พ่อทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานนี้ ยังรู้จักคุณของพวกเจ้า, เราเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจรู้จัก, จงอดโทษแก่เราเถิด,”
ก็แล ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว ได้พระราชทานนายบ้านพร้อมทั้งบุตรและภริยาให้เป็นทาส
ช่างตัวนั้นให้เป็นพาหนะสำหรับขี่ และบ้านนั้น ให้เป็นเครื่องใช้สอยตามสบาย แก่ชนเหล่านั้น.

[มฆมาณพกับพวกสร้างศาลา]

พวกเขา พูดกันว่า “พวกเราเห็นอานิสงส์แห่งบุญในปัจจุบันนี้ทีเดียว,” ต่างมีใจผ่องใสโดยประมาณยิ่ง
ผลัดวาระกันขึ้นข้างนั้นไป ปรีชากันว่า “บัดนี้ พวกเราควรทำบุญให้ยิ่งขึ้นไป,”
ต่างได้ถามกันว่า “พวกเราจะทำอะไรกัน?”
ตกลงกันว่า “จักสร้างศาลาเป็นที่พักของมหาชนให้ถาวร ในหนทางใหญ่ ๔ แยก.”

พวกเขาจึงสั่งให้หาช่างไม้มาแล้วเริ่มสร้างศาลา,
แต่เพราะปราศจากความพอใจในมาตุคาม จึงไม่ได้ให้ส่วนบุญในศาลานั้น แก่มาตุคามทั้งหลาย.

[มฆมาณพมีภริยา ๔ คน]

ก็ในเรื่องของมฆมาณพ มีหญิง ๔ คน คือ นางสุนันทา สุจิตรา สุธรรมมา สุขาดา.

บรรดาหญิง ๔ คนนั้น นางสุธรรมมาคบคิดกับนายช่างไม้ กล่าวว่า “พี่ ขอพี่จงทำฉันให้เป็นใหญ่ในศาลานี้เถิดค่ะ” ดังนี้แล้ว
ได้ให้ค่าจ้าง (แก่เขา).

นายช่างไม้รับคำว่า “ได้” แล้วตากไม้สำหรับทำข้อฟ้าให้แห้งเสียก่อนสิ่งอื่น แล้วถาก สลักทำไม้ข้อฟ้าให้สำเร็จ
แล้วสลักอักษรว่า “ศาลานี้ชื่อสุธรรมมา” ดังนี้แล้ว เอาผ้าพันเก็บไว้.

[นางสุธรรมมาได้ร่วมกุศลสร้างศาลาด้วย]

ครั้นช่างไม้สร้างศาลาเสร็จแล้ว ในวันยกข้อฟ้า จึงกล่าวกะชน ๓๓ คนนั้นว่า

“นาย ตายจริง! ข้าพเจ้านึกกิจที่ควรทำอย่างหนึ่งไม่ได้.”

พวกมณะ. ผู้เจริญ กิจชื่ออะไร?

ช่าง. ข้อฟ้า.
พวกมณะ. ช่างเถิด, พวกเรารู้จักนำข้อฟ้าขึ้นมาเอง.
ช่าง. ข้าพเจ้าไม่อาจทำได้ด้วยไม้ที่ตัดเดี๋ยวนี้ได้,
 ต้องได้ไม้ข้อฟ้าที่เขาตัดตากสลักแล้วเก็บไว้ในก่อนนั้นแล จึงจะใช้ได้.
พวกมณะ. เดี๋ยวนี้ พวกเราควรทำอย่างไร?
ช่าง. ถ้าในเรือนของใครๆ มีข้อฟ้าที่ทำไว้ขาย ซึ่งเขาทำเสร็จ แล้วเก็บไว้ไซ้, ควรแสวงหาข้อฟ้าขึ้น.

พวกเขาแสวงหาอยู่ เห็นในเรือนของนางสุธรรมา แล้วให้ทรัพย์พินหนึ่ง ก็ไม่ได้ด้วยทรัพย์ที่เป็นราคา.

เมื่อนางสุธรรมา พูดว่า “ถ้าพวกท่านทำฉันให้มีส่วนบุญในศาลาด้วยไซ้, ฉันจักให้.” ตอบว่า
“พวกข้าพเจ้าไม่ให้ส่วนบุญแก่พวกมาตุคาม.”

ลำดับนั้น ช่างไม้กล่าวกะคนเหล่านั้นว่า
“นาย พวกท่านพูดอะไร? เว้นพรหมโลกเสีย สถานทีอื่น ชื่อว่า เป็นที่เว้นมาตุคาม ย่อมไม่มี,
พวกท่านจงรับเอาข้อฟ้าเถิด, เมื่อเป็นเช่นนั้น การงานของพวกเราจักถึงความสำเร็จ.”

พวกเขา รับว่า “ดีละ” แล้ว รับเอาข้อฟ้าสร้างศาลาให้เสร็จแล้ว แบ่งเป็น ๓ ส่วน (คือ)
ในส่วนหนึ่ง สร้างเป็นที่สำหรับอยู่ของพวกอิสฺรชน, ส่วนหนึ่ง สำหรับคนเขี้ยวใจ, ส่วนหนึ่ง สำหรับคนไข้.

[เรื่องช่างเอราวัณ]

ชน ๓๓ คน ให้ปุกระดาน ๓๓ แผ่น แล้วให้สัญญาแก่ช่างว่า
“ผู้เป็นแขก มานั่งบนแผ่นกระดานอันผู้ใดบูไว้,
เจ้าจงพาแขกนั้นไป ให้พักอยู่ที่เรือนของผู้นั้น ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นกระดานนั้นแหละ,
การนวดเท้า การนวดหลัง ของควรเคี้ยวควรบริโภคนอน ทุกอย่าง
จักเป็นหน้าที่ของผู้นั้น ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นกระดานนั้นแหละ.”

ช่างรับผู้ที่มาแล้วๆ นำไปสู่เรือนของเจ้าของกระดานนั้นเทียว.

ในวันนั้น เจ้าของกระดานนั้น ย่อมทำกิจที่ควรทำแก่ผู้ที่ช่างนำไปนั้น.

นายมณะ ปลุกต้นทองกลางต้นหนึ่งไว้ ไม่ไกลจากศาลา แล้วปูแผ่นศิลาไว้ที่โคนต้นทองกลางนั้น.

พวกที่เข้าไปแล้วๆ สู่ศาลา แลดูข้อฟ้า อ่านหนังสือแล้ว ย่อมพูดกันว่า “ศาลาชื่อสุธรรมา”.

ชื่อของชน ๓๓ คนไม่ปรากฏ.

นางสุนันทา คิดว่า “พวกนี้ เมื่อทำศาลา ทำพวกเราไม่ให้มีส่วนบุญด้วย.

แต่นางสุธรรมา ก็ทำข้อฟ้าเข้าร่วมส่วนจนได้ เพราะความที่ตนเป็นคนฉลาด,
เราก็คควรจะทำอะไรๆ บ้าง, จักทำอะไรหนอ?”

ในทันใดนั้น นางก็ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า “พวกที่มาสู่ศาลา ควรจะได้น้ำกินและน้ำอาบ, เราจะให้เขาชุดสระโบกขรณี.”

นางให้เขาสร้างสระโบกขรณีแล้ว.

นางสุจิตรา คิดว่า “นางสุธรรมา ได้ให้ข้อฟ้า, นางสุนันทาได้สร้างสระโบกขรณี, เราก็ควรสร้างอะไรๆ บ้าง, เราจักทำอะไรหนอแล?”

ทีนั้น นางได้มีความคิดตั้งนี้ว่า “ในเวลาที่พวกชนมาสู่ศาลา ตีมน้ำอาบน้ำแล้วไป ควรจะประดับระเบียบดอกไม้แล้วจึงไป, เราจักสร้างสวนดอกไม้.”

นางได้ให้เขาสร้างสวนดอกไม้อันน่ารื่นรมย์แล้ว.

ผู้ที่ออกปากว่า “โดยมากในสวนนั้น ไม่มีต้นไม้ที่ผลัดดอกออกผล ชื่อโน้น” ดังนี้ มิได้มี.

ฝ่ายนางสุชาดา คิดเสียว่า “เราเป็นทั้งลูกของนายมฆะ เป็นทั้งบาทบริจาริกา^๑, กรรมที่นายมฆะนั้นทำแล้ว ก็เป็นของเราเหมือนกัน, กรรมที่เราทำแล้ว ก็เป็นของนายมฆะนั้นเหมือนกัน” ดังนี้แล้ว ไม่ทำอะไรๆ มัวแต่แต่งตัวของตนเท่านั้น ปล่อยให้ผ่านไป.

[มฆมาณพบำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการ]

ฝ่ายนายมฆะ บำเพ็ญวัตตบท ๗ เหล่านี้ คือ บำรุงมารดาบิดา ๑ ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล ๑ พุดคำสัตย์ ๑ ไม่พุดคำหยาบ ๑ ไม่พุดส่อเสียด ๑ กำจัดความตระหนี่ ๑ ไม่โกรธ ๑ ถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญอย่างนี้ว่า

“ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เรียกนรชนผู้เลี้ยงมารดาบิดา
มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล กล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน
ละวาจาส่อเสียด ประกอบในอันกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์
ข่มความโกรธได้ นั่นแล้ว “สัตบุรุษ.”

ในเวลาสิ้นชีวิต ได้เกิดเป็นท้าวสักกเทวราช ในภพดาวดึงส์.

สหยาของเขามแม่เหล่านั้น ก็เกิดในที่นั้นเหมือนกัน.

ช้างไม้ เกิดเป็นวิศกรรมเทพบุตร.

[เทวดาก็บอสูรทำสงครามกัน]

ในกาลนั้น พวกอสูรอยู่ในภพดาวดึงส์.

อสูรเหล่านั้น คิดว่า “เทพบุตรใหม่ๆ เกิดแล้ว” จึงเตรียม (เลี้ยง) น้ำทิพย์.

ท้าวสักกะ ได้ทรงนัดหมายแก่บริษัทของพระองค์ เพื่อประสงค์มิให้ใครๆ ตี.

พวกอสูรตีมน้ำทิพย์เมาทั่วกันแล้ว.

ท้าวสักกะทรงดำริว่า “เราจะต้องการอะไร ด้วยความเป็นราชาอันทั่วไปด้วยเจ้าพวกนี้?”

ทรงนัดหมายแก่บริษัทของพระองค์แล้ว ให้ช่วยกันจับอสูรเหล่านั้นที่เท่าทั้ง ๒ ให้เหวี่ยงลงไปในมหาสมุทร.

อสูรเหล่านั้น มีศรัทธะปักตงตกลงไปในสมุทรแล้ว.

ขณะนั้น อสูรวิมานได้เกิดที่พื้นภายใต้แห่งเขาสิเนรุ ด้วยอำนาจแห่งบุญของพวกเขา.

ต้นไม้ชื่อจิตตपालิ^๑ ก็เกิดแล้ว.

ก็ในสงครามระหว่างเทวดาและอสูร, ครั้นเมื่อพวกอสูรพ่ายแล้ว, ชื่อเทพนครในชั้นดาวดึงส์ประมาณหมื่นโยชน์เกิดขึ้นแล้ว.

และในระหว่างประตูด้านปราจีนทิศและปัจฉิมทิศแห่งพระนครนั้น มีเนื้อที่ประมาณหมื่นโยชน์, ระหว่างประตูด้านทักษิณทิศและอุดรทิศก็เท่านั้น.

อนึ่ง พระนครนั้นประกอบด้วยประตูพินหนึ่ง ประดับด้วยอุทยานและสระโบกขรณี.

ปราสาทนามว่า เวชยันต์ สูง ๗๐๐ โยชน์ สำเร็จด้วยแก้ว ๗ ประการ^๒ ประดับด้วยธงทั้งหลายสูง ๓๐๐ โยชน์ ผุดขึ้นด้วยผลแห่งศาลา ในท่ามกลางพระนครนั้น.

ที่คั่นเป็นทอง ได้มีธงเป็นแก้วมณี, ที่คั่นเป็นแก้วมณี ได้มีธงเป็นทอง,

ที่คั่นเป็นแก้วประพาฬ ได้มีธงเป็นแก้วมุกดา, ที่คั่นเป็นแก้วมุกดา ได้มีธงเป็นแก้วประพาฬ,

ที่คั่นเป็นแก้ว ๗ ประการ ได้มีธงเป็นแก้ว ๗ ประการ.

ธงที่ตั้งอยู่กลาง ได้มีส่วนสูง ๓๐๐ โยชน์.

ปราสาทสูงพันโยชน์ ล้วนแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ เกิดแล้วด้วยผลแห่งศาลา ด้วยประการฉะนี้.

ต้นปาริฉัตตกะ มีปริมาตร (แผ่ไป) ๓๐๐ โยชน์โดยรอบ เกิดขึ้นด้วยผลแห่งต้นทองหลาง.

บัณฑุกัมพลศิลา มีสีดงดอก^๓ชัยพฤกษ์สีครึ่งและสีบัวโรย^๔ โดยยาว ๖๐ โยชน์ โดยกว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์

ที่กึ่งแห่งพระวรกายยุบลงในเวลาทรงนั่ง พูขึ้นเต็มทีอีกในเวลาเสด็จลุกขึ้น

เกิดขึ้นแล้วที่โคนไม้ปาริฉัตตกะ ด้วยผลแห่งแผ่นศิลา.

[เทพบุตร ๓๓ องค์นั่งบนกระพองข้างเอราวัณ]

ส่วนข้างเกิดเป็นเทพบุตรชื่อเอราวัณ.

แท้จริง สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ย่อมไม่มีในเทวโลก;

เพราะฉะนั้น ในเวลาท้าวสักกะเสด็จออกเพื่อประพาฬพระอุทยาน

เทพบุตรนั้น จึงจำแลงตัวเป็นข้าง ชื่อเอราวัณ สูงประมาณ ๑๕๐ โยชน์.

๑ ไม้แคฝอย

๒ แก้ว ๗ ประการ คือ แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วมุกดา แก้ววิเชียร แก้วผลึก แก้วหุง.

๓ ชยสุมนะ ชื่อต้นไม้มีดอกแดง เช่น ต้นชั่ง และ หงอนไก่ เป็นต้น.

๔ ปาฐลา สีแดงเจือขาว. เสตรตตมิสโส ปาฐโล นาม. อภ. หน้า ๑๖๗.

ข้างเทพบุตรนั้น นิรมิตกระพอง^๑ ๓๓ กระพอง เพื่อประโยชน์แก่ชน ๓๓ คน.

(ในกระพองเหล่านั้น) กระพองหนึ่งๆ โดยกลมประมาณ ๓ คาวุต โดยยาวประมาณกึ่งโยชน์.

ข้างเทพบุตรนั้น นิรมิตกระพองซื่อสุทศนะ ประมาณ ๓๐ โยชน์ ในท่ามกลางกระพองทั้งหมด เพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะ.

เบื้องบนแห่งกระพองนั้น มีมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์.

ธงขลิบด้วยแก้ว ๗ ประการ สูงโยชน์หนึ่ง ตั้งขึ้นในระหว่างๆ (เป็นระยะๆ) ในมณฑปแก้วนั้น.

ช่างแห่งกระดิ่งที่ถูกลมอ่อนๆ พัดแล้ว เปล่งเสียงกังวานปานเสียงทิพยสังคีต ประสานด้วยเสียงดนตรีอันมีองค์ ๕ ห้อยอยู่(ที่ริม)โดยรอบ.

บัลลังก์แก้วมณี ประมาณโยชน์หนึ่ง เป็นพระแท่นที่เขาจัดไว้เรียบร้อยแล้วเพื่อท้าวสักกะ ในท่ามกลางมณฑป, ท้าวสักกะย่อมทรงนั่งเหนือบัลลังก์นั้น.

เทพบุตร ๓๓ องค์นั่งบนรัตนบัลลังก์ ในกระพองของตน.

บรรดากระพอง ๓๓ กระพอง ในกระพองหนึ่งๆ ข้างเทพบุตรนั้น นิรมิตงากระพองละ ๗ งา.

ในงาเหล่านั้น งาหนึ่งๆ ยาวประมาณ ๕๐ โยชน์,

ในงาหนึ่งๆ มีสระโบกขรณี (งาละ) ๗ สระ,

ในสระโบกขรณีแต่ละสระ มีกอบัวสระละ ๗ กอ,

ในกอหนึ่งๆ มีดอกบัวกอละ ๗ ดอก,

ในดอกหนึ่งๆ มีกลีบดอกละ ๗ กลีบ,

ในกลีบหนึ่งๆ (มี) เทพธิดาฟ่องอยู่ ๗ องค์.

มหรสพฟ้อน ย่อมมีบนงาข้าง ในที่ ๕๐ โยชน์โดยรอบ อย่างนี้แล.

ท้าวสักกเทวราช เสวยยศใหญ่เสด็จเที่ยวไป ด้วยประการฉะนี้.

[ภริยาของมขมาณพ ๓ คนก็เกิดในภพดาวดึงส์]

แม่นางสุธรรมา ถึงแก่กรรม^๒ แล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน.

เทวสภาชื่อสุธรรมา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ได้เกิดแล้วแก่นาง.

ได้ยินว่าชื่อว่าสถานที่อื่น อันน่าปลื้มใจกว่านั้น ย่อมไม่มี.

ในวันอัฐมี^๓ แห่งเดือน มีการฟังธรรม ในที่นั้นนั่นเอง.

จนกระทั่งทุกวันนี้ ชนทั้งหลาย เห็นสถานที่อันปลื้มใจแห่งใดแห่งหนึ่งเข้า ก็ยังกล่าวกันอยู่ว่า “เหมือนเทวสภาชื่อสุธรรมา.”

๑ กุมภ หม้อ, ขวด, ตุ่ม. ในที่นี้หมายถึง ที่นั่งบนหลังช้าง? มิได้หมายถึงอวัยวะส่วนที่นูนเป็นปุ่ม ๒ ข้างศีรษะช้าง?

๒ กาลิ กตวา ทำกาลแล้ว.

๓ ดิถีที่ ๘

แม่นางสุนันทา ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน.

สระโบกขรณีชื่อสุนันทา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เกิดแล้วแก่นาง.

แม่นางสุจิตรา ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน.

สวนชื่อจิตตลดา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ที่พวกเทพดาพาเหล่าเทพบุตรผู้มีบุรพนิมิตเกิดแล้ว ให้หลงเที่ยวไปอยู่ เกิดแล้วแม่แก่นาง.

[ท้าวสักกะโอราพนางสุชาดาผู้เป็นนางนกยาง]

ส่วนนางสุชาดา ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดเป็นนางนกยางในชอกเขาแห่งหนึ่ง.

ท้าวสักกะทรงตรวจดูบริวาริกาของพระองค์ ทรงทราบว่

“นางสุธรรมาเกิดแล้วในที่นี้เหมือนกัน. นางสุนันทาและนางสุจิตรา ก็อย่างนั้น,” พนางทรงดำริ (ต่อไป) ว่า

“นางสุชาดาเกิดที่ไหนหนอ?” เห็นนางเกิดในชอกเขานั้นแล้ว ทรงดำริว่า

“นางสุชาดานี้เขลา ไม่ทำบุญอะไรๆ บัดนี้เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน, แม้บัดนี้ ควรที่เราจะให้นางทำบุญแล้วนำมาไว้เสียที่นี่” จึงทรงจำแลงอัตตภาพ เสด็จไปยังสำนักของนางด้วยเพศที่เขาไม่รู้จัก ตรัสถามว่า “เจ้าเที่ยวทำอะไรอยู่ที่นี่?”

นางนกยาง. นาย ก็ท่านคือใคร?

ท้าวสักกะ. เรา คือมฆะ สามิของเจ้า.

นางนกยาง. ท่านเกิดที่ไหน? นาย.

ท้าวสักกะ. เราเกิดในดาวดึงส์เทวโลก. ก็เจ้ารู้สถานที่เกิดแห่งหญิงสหายของเจ้าแล้วหรือ?

นางนกยาง. ยังไม่ทราบ นาย.

ท้าวสักกะ. หญิงแม่เหล่านั้น ก็เกิดในสำนักของเราเหมือนกัน, เจ้าจักเยี่ยมหญิงสหายของเจ้าไหมเล่า?

นางนกยาง. หม่อมฉันจักไปในที่นั้นได้อย่างไร?

ท้าวสักกะ ตรัสว่า “เราจักนำเจ้าไปในที่นั้น” ดังนี้แล้ว นำไปสู่เทวโลก ปลอ่ยไว้ริมฝั่งสระโบกขรณีที่ชื่อนันทา ตรัสบอกแก่พระมเหสีทั้ง ๓ นอกนี้ว่า “พวกหล่อนจะเห็นนางสุชาดาสหายของพวกหล่อนบ้างไหม?”

มเหสี. นางอยู่ที่ไหนเล่า? พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. อยู่ริมฝั่งโบกขรณีชื่อนันทา.

พระมเหสีทั้ง ๓ นั้น เสด็จไปในที่นั้น ทำการเยาะเย้ยว่า

“โอ! รูปของแม่เจ้า, โอ! ผลของกรรมแต่งตัว;

คราวนี้ ท่านทั้งหลาย จงดูจะงอຍปาก, ดูแข็ง ดูเท่า ของแม่เจ้า, อัตตภาพของแม่เจ้าช่างงามแท้” ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ท้าวสักกะ เสด็จไปสำนักของนางอีก ตรัส (ถาม) ว่า “เจ้าพบหญิงสหายแล้วหรือ?”,

เมื่อนางทูลว่า “พระมเหสีทั้ง ๓ นั้น หม่อมฉันได้พบแล้ว (เขาพากัน) เยาะเย้ยหม่อมฉันแล้วก็ไป,

ขอพระองค์โปรดนำหม่อมฉันไปที่ชอกเขานั้นตามเดิมเถิด” ดังนี้แล้ว

ก็ทรงนำนางนั้นไปที่ชอกเขาตามเดิม ปลอ่ยไว้ในน้ำแล้ว ตรัสถามว่า “เจ้าเห็นสมบัติของหญิงทั้ง ๓ นั้นแล้วหรือ?”

นางนงกยาง. หม่อมฉันเห็นแล้ว พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. แม้เจ้าก็ควรทำอุบายอันเป็นเหตุให้เกิดในที่นั้น.

นางนงกยาง. จักทำอะไรเล่า? พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. เจ้าจักรักษาโอราพที่เราให้ไว้ได้ไหม?

นางนงกยาง. รักษาได้ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะ ก็ประทานศีล ๕ แก่นาง แล้วตรัสว่า “เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษาเถิด” ดังนี้แล้ว ก็เสด็จหลีกไป.

จำเดิมแต่นั้นมา นาง (เทียว) หากินแต่ปลาที่ตายเองเท่านั้น.

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ท้าวสักกะ เสด็จไปเพื่อทรงประสงค์จะลองใจนาง

จึงทรงจำแลงเป็นปลาตายนอนหงายอยู่หลังหาดทราย.

นางเห็นปลานั้นแล้ว ได้คาบเอา ด้วยสำคัญว่า “ปลาตาย”.

ในเวลาจะกลืน ปลากระดิกหางแล้ว.

นางรู้ว่า “ปลาเป็น” จึงปล่อยเสียในน้ำ.

ท้าวสักกะ ทรงปล่อยเวลาให้ล่วงไปหน่อยหนึ่งแล้ว จึงทรงทำเป็นนอนหงายข้างหน้านางอีก.

นางก็คาบอีก ด้วยสำคัญว่า “ปลาตาย” ในเวลาจะกลืน เห็นปลาหางยังกระดิกอยู่ จึงปล่อยเสีย ด้วยรู้ว่า “ปลาเป็น.”

ท้าวสักกะทรงทดลองอย่างนี้ (ครบ) ๓ ครั้งแล้ว ตรัสว่า “เจ้ารักษาศีลได้ดี” ให้นางทราบพระองค์แล้ว ตรัสว่า

“เรามาเพื่อประสงค์จะลองใจเจ้า, เจ้ารักษาศีลได้ดี,

เมื่อรักษาได้อย่างนั้น ไม่นานเท่าไร ก็จักเกิดในสำนักของเราเป็นแน่, จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด” ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

[นางสุชาดาท่องเที่ยวอยู่ในภพต่างๆ]

จำเดิมแต่นั้นมา นางได้ปลาที่ตายเองไปบ้าง ไม่ได้บ้าง, เมื่อไม่ได้ โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ซุบผอม

ทำกาละแล้ว เกิดเป็นธิดาของชายช่างหม้อในเมืองพาราณสี ด้วยผลแห่งศีลนั้น.

ต่อมา ในเวลาที่นางมีอายุราว ๑๕-๑๖ ปี ท้าวสักกะทรงคำนึงถึงว่า “นางเกิดที่ไหนหนอ?” (ได้) เห็นแล้ว ทรงดำริว่า

“บัดนี้ ควรที่เราจะไปที่นี่” ดังนี้แล้ว จึงทรงเอาแก้ว ๗ ประการ ซึ่งปรากฏโดยพรรณคล้ายฟักเหลือง

บรรทุกยานน้อย ขับเข้าไปในเมืองพาราณสี เสด็จไปยังถนนป่าวร้องว่า “ท่านทั้งหลาย (มา) เอาฟักเหลืองกันเถิด,”

แต่ตรัสกะผู้เอาแก้วเขียวและแก้วราขมาสเป็นต้นมาว่า “ข้าพเจ้าไม่ไหวด้วยราคา,”

เมื่อเขาทูลถามว่า “ท่านจะให้อย่างไร?” ตรัสว่า “ข้าพเจ้าจะให้แก่สตรีผู้รักษาศีล.”

ชาวบ้าน. นาย ชื่อว่าศีลเป็นเช่นไร? สีดำหรือสีเขียวเป็นต้น.

ท้าวสักกะ. พวกท่านไม่รู้จักศีลว่า ‘เป็นเช่นไร’, จักรักษาศีลนั้นอย่างไรได้เล่า? แต่เราจักให้แก่สตรีผู้รักษาศีล.

ชาวบ้าน. นาย ธิดาของช่างหม้อนั้น เทียวพูดอยู่ว่า ‘ข้าพเจ้ารักษาศีล,’ จงให้แก่สตรีนั้นเถิด.

แม้ธิดาของช่างหม้อนั้น ก็ทูลพระองค์ว่า “ถ้ากระนั้น ก็ให้แก่ฉันเถิด นาย.”

ท้าวสักกะ. เธอ คือใคร?

ธิดาช่างหม้อ. ฉันคือสตรีผู้ไม่ละศีล ๕.

ท้าวสักกะ. ฟักเหล่านั้น ฉันก็นำมาให้จำเพาะเธอ.

ท้าวสักกะ ทรงขับยานน้อยไปเรือนของนางแล้ว ประทานทรัพย์ที่เทวดาพึงให้โดยพรรณอย่างฟักเหลือง ทำให้คนพวกอื่น ลักเอาไปได้ ให้รู้จักพระองค์แล้ว ตรัสว่า “นี้ทรัพย์สำหรับเลี้ยงชีวิตของเธอ, เธอจงรักษาศีล ๕ อย่าให้ขาด” แล้วเสด็จหลีกไป.

[นางสุชาดา ธิดาของอสูร]

ฝ่ายธิดาของช่างหม้อนั้น จุดจากอดีตภพนั้นแล้ว เกิดในเรือนของผู้มีเวรต่อท้าวสักกะ เป็นธิดาของอสูรผู้หัวหน้าในภพอสูร. แลเพราะความที่นางรักษาศีลดีแล้วใน ๒ อดีตภพ นางจึงได้เป็นผู้มีรูปสวย มีพรรณดุจทองคำ ประกอบด้วยรูปสิริอันไม่สาธารณ^๑.

จอมอสูรนามว่าเวปจิตติ พุดแก่ผู้มาต่างๆ ว่า “พวกท่านไม่สมควรแก่ธิดาของข้าพเจ้า” แล้วก็มิให้ธิดานั้นแก่ใครๆ คิดว่า “ธิดาของเรา จักเลือกสามีที่สมควรแก่ตนด้วยตนเอง” ดังนี้ แล้ว จึงให้หม่อสูรประชุมกัน แล้วได้ให้พวงดอกไม้ในมือของธิดานั้น ด้วยสั่งการว่า “เจ้าจงรับสามีผู้สมควรแก่เจ้า.”

[ท้าวสักกะปลอมเป็นอสูร ชิงนางสุชาดา]

ในขณะนั้น ท้าวสักกะ ทรงตรวจดูสถานที่นางเกิด ทราบประพตฺติเหตุนั้นแล้ว ทรงดำริว่า “บัดนี้ สมควรที่เราจะพำนักนางมา” ดังนี้แล้ว ได้ทรงนิรมิตเพศเป็นอสูรแก่ ไปยืนอยู่ที่ท้ายบริษัท.

แม้นางอสูรภักญ์นั้น เมื่อตรวจดูข้างโน้นและข้างนี้ พบท้าวสักกะนั้น ก็เป็นผู้มีหทัยอันความรักซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจบุพเพสันนิวาสท่วมทับแล้ว ดุจห้วงน้ำใหญ่ ก็ปลงใจว่า “นั่น สามีของเรา” จึงโยนพวงดอกไม้ไปเบื้องบนท้าวสักกะนั้น.

พวกอสูรนี้กละอายว่า “พระราชาของพวกเรา ไม่ได้ผู้ที่สมควรแก่พระธิดาตลอดกาลประมาณเท่านี้ บัดนี้ได้แล้ว, ผู้ที่แก่กว่าปุนีแล สมควรแก่พระธิดาของท้าวเธอ” ดังนี้แล้ว จึงหลีกไป.

ฝ่ายท้าวสักกะ ทรงจับอสูรภักญ์นั้นที่มือแล้ว ทรงประกาศว่า “เรา คือท้าวสักกะ” แล้วทรงเหาะไปในอากาศ.

พวกอสูรรู้ว่า “พวกเราถูกสักกะแก่ลงเสียแล้ว” จึงพากันติดตามท้าวสักกะนั้นไป.

เทพบุตรผู้เป็นสารสินามว่ามาตลี นำเวชยันตรมาปักไว้ในระหว่างทาง.

ท้าวสักกะทรงอุ้มนางขึ้นในรถนั้นแล้ว บ่ายพระพักตร์สู่เทพนคร เสด็จไปแล้ว.

ครั้นในเวลาทีท้าวสักกะนั้น เสด็จถึงสิมพลวัน^๒ ลูกนกครุฑได้ยินเสียงรถ (ตกใจ) กลัวร้องแล้ว.

ท้าวสักกะได้ทรงสดับเสียงลูกนกครุฑเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามมาตลีว่า “นั่นนกอะไรร้อง?”

๑ ไม่ทั่วไป ไม่ธรรมดา

๒ ปาไม้จิว.

มาตลี. ลูกนกครุฑ พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. เพราะเหตุไร มันจึงร้อง?

มาตลี. เพราะได้ยินเสียงรถแล้ว กลัวตาย.

ท้าวสักกะ ตรัสว่า “อาศัยเราผู้เดียว นกประมาณเท่านี้ ถูกความเร็วของรถให้ย่อยยับไปแล้ว, มันอย่าฉิบหายเสียเลย, เธอจงกลับรถเสียเถิด.”

มาตลีเทพบุตรนั้น ให้สัญญาณแก่ม้าสินธพพันหนึ่งด้วยแส้ กลับรถแล้ว.

พวกอสูรเห็นกริยานั้น คิดว่า “ท้าวสักกะแก่ หนีไปตั้งแต่ต่อสู้บรี บัดนี้ กลับรถแล้ว, เธอจักได้ผู้ช่วยเหลือเป็นแน่” จึงกลับเข้าไปสู่อสูรบริตามทางที่มาแล้วนั้นแล ไม่ยกศีรษะขึ้นอีก.

ฝ่ายท้าวสักกะ ทรงนำนางสาวอสูรชื่อสุชาดาไปเพนนครแล้ว ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งหัวหน้านางอัปสร ๒ โภภิกะ.

นางทูลขอพระท้าวสักกะว่า “ขอเดชะพระมหาราชเจ้า มารดาบิดาหรือพี่ชายพี่หญิงของหม่อมฉัน ในเทวโลกนี้ ไม่มี; พระองค์จะเสด็จไปในที่ใดๆ พึง ทรงพาหม่อมฉันไปในที่นั้นๆ (ด้วย).

ท้าวเธอได้ประทานปฏิญญาแก่นางว่า “ได้.”

[พวกอสูรกลัวท้าวสักกะ]

ก็จำเดิมแต่นั้นมา เมื่อดอกจิตตปาตลีบาน พวกอสูรประสงค์จะรบกะท้าวสักกะ ขึ้นมาเพื่อหมายจะต่อยุทธ์ ด้วยสำคัญว่า “เป็นเวลาที่ดีที่ดอกริษิตตกทิพย์ของพวกเราบาน”.

ท้าวสักกะได้ประทานการรักษาแก่พวกนาคในภายใต้สมุทร.

ถัดนั้น พวกครุฑ, ถัดนั้นพวกกุมภภัณฑ์, ถัดนั้น พวกยักษ์, ถัดนั้น ท้าวจตุมหาราช.

ส่วนชั้นบนกว่าทุกๆ ชั้น ประดิษฐานรูปจำลองพระอินทร์ ซึ่งมีวชิราวุธในพระหัตถ์ไว้ที่ทวารแห่งเพนนคร.

พวกอสูรแม้ชนะพวกนาคเป็นต้นมาแล้ว เห็นรูปจำลองพระอินทร์มาแต่ไกล ก็ยอมหนีไป ด้วยเข้าใจว่า

“ท้าวสักกะเสด็จออกมาแล้ว.”

[อานิสงส์ความไม่ประมาท]

พระศาสดา ตรัสว่า “มหาภิ มขมาณพปฏิบัติอัปมาทปฏิบัติทาทอย่างนี้;

ก็แล มขมาณพนั้น ไม่ประมาทอย่างนี้ จึงถึงความเป็นใหญ่เห็นปานนี้ ทรงเสวยราชย์ในเทวโลกทั้ง ๒,

ชื่อว่าความไม่ประมาทนั้น บันดาลให้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว,

เพราะว่า การบรรลุคุณวิเศษซึ่งเป็นโลกิยะและโลกุตระแม้ทั้งหมดย่อมมีได้ เพราะอาศัยความไม่ประมาท” ดังนี้แล้ว

ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ท้าวมฆะ ถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพดาทั้งหลาย

เพราะความไม่ประมาท;

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท,
ความประมาท อันท่านติเตียนทุกเมื่อ.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมาเทน** คือ เพราะความไม่ประมาทที่ทำไว้ ตั้งต้นแต่แผ้วถางภูมิประเทศในอจลคาม.

บทว่า **มขวา** เป็นต้น ความว่า มขมาณพ ซึ่งปรากฏว่า “มขวะ” ในบัดนี้
ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เสรีกว่าเทพดาทั้งหลาย เพราะความเป็นราชาแห่งเทวโลกทั้ง ๒.

บทว่า **ปลฺสนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมชมเชย สรรเสริญความไม่ประมาทอย่างเดียว.

ถามว่า “เพราะเหตุไร?”

วิสัชนาว่า “เพราะความไม่ประมาท เป็นเหตุให้ได้คุณวิเศษที่เป็นโลกียะและโลกุตระทั้งหมด.”

บาทพระคาถาว่า **ปมาโท ครหิตो สทา** ความว่า ส่วนความประมาท อันพระอริยะเหล่านั้นติเตียน คือนินทาแล้ว เป็นนินท.

ถามว่า “เพราะเหตุไร?”

วิสัชนาว่า “เพราะความประมาทเป็นต้นเค้าของความวิบัติทุกอย่าง.”

จริงอยู่ ความเป็นผู้ใจร้ายในมนุษย์ก็ดี การเข้าถึงอบายก็ดี ล้วนมีความประมาทเป็นมูลทั้งนั้น ดังนี้.

ในเวลาจบคาถา เจ้าลิจฉวีนามว่ามหาลี ทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.

แม้บริษัทผู้ประชุมกันเป็นอันมาก ก็ได้เป็นพระอริยะบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องท้าวสักกะ จบ.

๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อุปมาทรโต ภิกษุ” เป็นต้น.

[ภิกษุนั่งพิจารณาไฟไหม้ป่าเป็นอารมณ์]

ดังได้สดับมา ภิกษุผู้นั้นเรียนกัมมัญฐาน ตราบเท่าถึงพระอรหันต์ ในสำนักพระศาสดาแล้ว เข้าป่าเพียรพยายามอยู่ ก็ไม่อาจบรรลุพระอรหันต์ได้.

ท่านนี้ว่า “เราจักไปทูลพระศาสดาให้ตรัสบอกกัมมัญฐานให้พิเศษ (ขึ้นไป)” ดังนี้แล้ว ออกจากป่านั้น กำลังเดินมายังสำนักพระศาสดา เห็นไฟป่าตั้งขึ้น (ลุกลาม) มากมาย ในระหว่างหนทาง รีบขึ้นยอดเขาโล้นลูกหนึ่ง นั่งดูไฟซึ่งกำลังไหม้ป่า ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า “ไฟนี้ เเผาเชื้อทั้งหลายมากและน้อยไป ฉนใด; แม้ไฟคืออริยมรรคญาณ ก็จักพึงเผาสังโยชน์ทั้งหลายมากและน้อยไป ฉนนัน.”

[ปฏิบัติทาสังโยชน์]

พระศาสดา ทรงนั่งในพระคันธกุณินั้นแล ทรงทราบวาระจิตของเธอแล้ว ตรัสว่า “อย่างนั้นแล ภิกษุ สังโยชน์ทั้งหลาย ละเอียดและหยاب ซึ่งเกิดอยู่ในภายในของสัตว์เหล่านี้ ดุจเชื้อมากบ้าง น้อยบ้างฉนนั้น; ควรเผาสังโยชน์เหล่านั้นด้วยไฟคือญาณเสียแล้ว ทำให้เป็นของไม่ควรเกิดขึ้นอีก” ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งพระรัศมีปรากฏประหนึ่งว่า ทรงนั่ง ณ ที่จำเพาะหน้าของภิกษุนั้น ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท
ยอมเผาสังโยชน์ ทั้งละเอียดและหยابไป
ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยไป ฉนนั้น.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปมาทรโต** ความว่า ยินดี คืออภิมมแล้ว ในความไม่ประมาท ได้แก่ ยังกาลให้ล่วงไปด้วยความไม่ประมาท

บาทพระคาถาว่า **ปมาเท ภัยทสลิ วา** ความว่า ผู้เห็นภัยในความประมาท มีการเข้าถึงนรก เป็นต้น, อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า ผู้เห็นความประมาทโดยความเป็นภัย เพราะความประมาทนั้นเป็นรากเง้าแห่งความอุบัติเหล่านั้น.

บทว่า **สณโยชนิ** ความว่า สังโยชน์ ๑๐ อย่าง^๑ เป็นเครื่องประกอบ เครื่องผูก (หมู่สัตว์) ไว้กับทุกขในวิภวณะ สามารถยังสัตว์ให้จมลงในวิภวณะได้.

๑ สักกายวิภวณะ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน. วิจิกิจฉา ความลังเล ไม่แน่ใจ สีสัพพตปริมาส ความลุ่มลุ่มคล้ำคล้ำและพรต. กามราคะ ความกำหนดด้วยอำนาจกิเลสสาม ประการ ความกระตือรือร้นแห่งจิต. รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม. อรูปราคะ ความติดใจในอรูป. มานะ ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่. อุทธัจจะ ความคิดฟุ้ง. อวิชชา ความหลงเป็นเหตุไม่รู้จริง.

บทว่า **อณฺเฏ ญลฺ** คือมากและน้อย.

บาทพระคาถาว่า **ทหิ อคฺคิวิ คจฺจติ** ความว่า ภิกษุนั้น ยินดีแล้วในความไม่ประมาท ย่อมเผาสังโยชนันด้วยไฟคือญาณ ซึ่งตนบรรลุแล้วด้วยความไม่ประมาท คือทำให้เป็นของไม่ควรเกิดขึ้นอีกไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยนั้นแลไปฉะนั้น.

ในกาลจบคาถา ภิกษุนั้น นั่งอย่างเดิมเทียว เเผาสังโยชนทั้งหมดแล้ว บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย มาทางอากาศ (เหาะมา) ชมเชยสรรเสริญพระสรีระของพระตถาคต ซึ่งมีวรรณะดุจทองคำแล้ว ถวายบังคม หลีกไป ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จบ.

๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อุปมาทรโต” เป็นต้น.

[พระเถระเที่ยวรับบิณฑบาตแต่ในบ้านญาติ]

ความพิสดารว่า กุลบุตรคนหนึ่ง เกิดเติบโตในบ้านที่ตั้งอยู่ในนิคมแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ไกลแต่กรุงสาวัตถี บรรพชาแล้วได้อุปสมบทในศาสนาของพระศาสดาแล้ว ปรากฏว่า “ชื่อว่า พระนิคมติสสเถระ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ปรารภความเพียร.”

ท่านเที่ยวบิณฑบาตเฉพาะในบ้านของญาติเป็นนิตย์.

เมื่อคนทั้งหลายมีอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น ทำมาหาทานอยู่ก็ดี, เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงบำเพ็ญอุสทิสทาน^๑ อยู่ก็ดี, ท่านก็ไม่มากรุงสาวัตถี.

พวกภิกษุจึงสนทนากันว่า “พระนิคมติสสเถระนี้ ลูกขึ้นเสด็จสรรพแล้ว ก็คลุกคลีด้วยญาติอยู่ เมื่อชนทั้งหลายมีอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น ทำมาหาทานอยู่ก็ดี, เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงบำเพ็ญอุสทิสทานอยู่ก็ดี, เธอไม่มาเลย” ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลแต่พระศาสดา.

[พระเถระได้รับสาธุการจากพระศาสดา]

พระศาสดา รับสั่งให้เรียกท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุ ข้าว่า เธอทำอย่างนั้น จริงหรือ?”

เมื่อท่านกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความคลุกคลีด้วยญาติ, ข้าพระองค์อาศัยพวกมนุษย์ที่เป็นญาติเหล่านั้น ย่อมได้อาหารที่พอจะกลืนกินได้, ข้าพระองค์คิดว่า ‘เมื่อเราได้อาหารที่เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม ซึ่งพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้แล้ว, ประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาอาหารอีกเล่า?’” ดังนี้แล้ว จึงไม่มา, ก็ชื่อว่า ความคลุกคลีด้วยหมู่ญาติไม่มีแก่ข้าพระองค์ พระเจ้าข้า”.

แม้ตามปกติ (พระองค์) ก็ทรงทราบอัธยาศัยของท่านอยู่ จึงประทานสาธุการว่า “ดีละๆ ภิกษุ” ดังนี้แล้ว ตรัสว่า “ภิกษุ ก็ข้อที่เธอได้อาจารย์ผู้เช่นเราแล้ว ได้เป็นผู้มักน้อย ไม่อศจรรย์นัก, เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อยนี้เป็นแบบแผนของเรา เป็นประเพณีของเรา” ดังนี้แล้ว อันภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนาแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาว่า

[เรื่องนกแขกเต้า]

ในอดีตกาล นกแขกเต้าหลายพันตัว อยู่ในป่าไม้มะเดื่อแห่งหนึ่งใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาในป่าหิมพานต์.

บรรดานกแขกเต้าเหล่านั้น พยานกแขกเต้าตัวหนึ่ง เมื่อผลแห่งต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่สิ้นแล้ว, จึงกินหน่อใบหรือเปลือกซึ่งยังเหลืออยู่ ตีมน้ำในแม่น้ำคงคา เป็นสัตว์ที่มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง สันโดษ ไม่ไปในที่อื่น.

๑ ทานอันมีทานอื่นเช่นกับไม่มี.

ด้วยคุณคือความปรารถนาน้อยและสันโดษของพญานกแขกเต้านั้น ภาพของท้าวสักกะไหวแล้ว.

[ท้าวสักกะทรงทดลองพญานกแขกเต้า]

ท้าวสักกะทรงรำพึงอยู่ ทรงเห็นเหตุนั้นแล้ว ทรง (บันดาล) ให้ต้นไม้ขึ้นเขียวแห้งด้วยอำนาจของตน เพื่อจะทดลองพญานกแขกเต้านั้น.

ต้นไม้หักแล้ว เหลืออยู่สักว่าต่อเท่านั้น เป็นช่องน้อยและช่องใหญ่^๑, เมื่อลมโกรกมา (กระทบ), ได้เปล่งเสียงดังกุกกุกคละเคาะ ตั้งอยู่แล้ว.

ขลุ่ยทั้งหลายปลิวออกจากช่องของต้นไม้.

พญานกแขกเต้าจิกกินขลุ่ยเหล่านั้น แล้วตีมน้ำในแม่น้ำคงคา ไม่ไปในที่อื่น ไม่พริ้นพริ้งลมและแดด จับอยู่ที่ปลายตอมะเตือ.

ท้าวสักกะทรงทราบความที่พญานกแขกเต้านั้น มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง ทรงดำริว่า

“เราจักให้พญานกแขกเต้านั้น กล่าวคุณแห่งมิตรธรรม แล้วให้พรแก่นกนั้น ท้า (บันดาล) ต้นมะเตือให้ล้มผลไม่วายแล้ว”
ดังนี้แล้ว (นิรมิตพระองค์) เป็นพญาหงส์ตัวหนึ่ง ทำนางอสุภิกษุญานามว่าสุชาดาไว้ข้างหน้า เสด็จไปปามะเตือนั้น
จับที่กิ่งแห่งต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล เมื่อจะตรัสสนทนากับพญานกแขกเต้านั้น ตรัสคาถานี้ว่า

“พฤษภามีใบสดเขียวที่อยู่, หมูไม่มีผลหลากหลาย ก็มีมาก,
เหตุไรหนอ ใจของนกแขกเต้าจึงยินดีแล้วในไม้แห้งที่ผู้?”

สุชาดาตกทั้งหมด บัณฑิตพึงให้พิสดาร ตามนัยที่มาแล้วในนวนกนิบาต^๒ นั้นแล;
แต่ความเกิดขึ้นแห่งเรื่องเท่านั้น ในนวนกนิบาตและในที่นี้ต่างกัน ที่เหลือเหมือนกันทั้งนั้น.

[ภิกษุควรปรารถนาน้อยและมีสันโดษ]

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า

“ท้าวสักกะ ในกาลนั้น ได้เป็นอานนท์, พญานกแขกเต้าได้เป็นเราเอง” ดังนี้แล้ว ตรัสว่า

“อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยนี้ เป็นแบบแผน เป็นประเพณีของเรา

ชื่อที่ติสสเถระผู้มีปกตติอยู่ในนิคม บุตรของเรา ได้อาจารย์เช่นเราแล้วเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่น่าอัศจรรย์;

ธรรมดาภิกษุ พึงเป็นผู้มีความมกน้อยเหมือนติสสเถระผู้มีปกตติอยู่ในนิคม;

เพราะว่า ภิกษุเห็นปานนั้น เป็นผู้ไม่ควรเสื่อมเสียจากมรรคและผล,

ย่อมอยู่ในที่ไกลแห่งพระนิพพานโดยแท้ทีเดียว” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท ไม่ควรเพื่อ
อันเสื่อม (จากมรรคและผล) ตั้งอยู่แล้วในที่ไกลแห่งพระนิพพานทีเดียว.”

๑ ปรุหมด

๒ ขุ. ขา. นวก. ๒๗/๒๕๗. ตพภูฏกถา. ๕/๓๕๕.

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า **อภัพโพ ปริหานาย** ความว่า ภิกษุผู้เป็นปานั้นๆ ไม่ควรเพื่ออันเสื่อมจากธรรมคือ สมณะและวิปัสสนา หรือจากมรรคและผล คือจะเสื่อมเสียจากคุณธรรมที่ตนบรรลุแล้ว แม้หาไม่ได้ จะไม่บรรลุคุณธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุก็หาไม่ได้.

บทพระคาถาว่า **นิพพานสเสว สนฺติเก** ความว่า ตั้งอยู่ในที่ใกล้ทีเดียวแห่งกิเลสปรินิพพาน (การดับกิเลส) บ้าง อนุपाทาปรินิพพาน (การดับด้วยหาซื้อไม่ได้) บ้าง.

ในกาลจบพระคาถา พระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว.

ชนแม่เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น.

เทศนามีผลมากแก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม จบ.

อัปมาทวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๒ จบ.

๓. จิตตวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระเมฆิยะเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภท่านพระเมฆิยะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ผนทน์ จปลิ จิตติ” เป็นต้น.

[พระเมฆิยะถูกวิตกครอบงำ]

เมฆิยะสูตร^๑ ทั้งหมด บัณฑิตพึง (แสดง) ให้พิสดาร เพื่อให้เรื่องแห่งพระเมฆิยะนั้นแจ่มแจ้ง.

ก็พระศาสดาตรัสเรียกพระเมฆิยะเถระ

ผู้ไม่สามารถเพื่อประกอบความเพียรในอัมพวัน^๒ นั้นได้ เพราะความที่ท่านถูกวิตก ๓^๓ อย่างครอบงำ มาแล้ว ตรัสว่า “เมฆิยะ เธอละทิ้งเราผู้อ่อนวอนอยู่ว่า

‘เมฆิยะ เราเป็นผู้ๆ เดียว, เธอจงรอคอย จนกว่าภิกษุบางรูปแม้อื่นจะปรากฏ’ ดังนี้ (ไว้ให้อยู่แต่) ผู้เดียว ไปอยู่ (ชื่อว่า) ทำกรรมอันหนักยิ่ง,

ขึ้นชื่อว่าภิกษุ ไม่ควรเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิตอย่างนี้; (เพราะ) ธรรมดาจิตนี้เป็นธรรมชาติ (แล่นไป) เร็ว, การยังจิตนั้นให้เป็นไปในอำนาจของตน ย่อมควร” ดังนี้แล้ว จึงได้ทรงภาษิตพระคาถา ๒ พระคาถาเหล่านี้ว่า

“ชนผู้มีปัญญา ย่อมทำจิตที่ดิ้นรน กลับกลอก
อันบุคคลรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรง
ดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น
จิตนี้ (อันพระโยคาวจรยกขึ้นจากอาลัย คือกามคุณ ๕ แล้ว
ชดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน) เพื่อละบ่วงมาร ย่อมดิ้นรน
ดุจปลา อันพรานเบ็ด ยกขึ้นจาก (ที่อยู่) คือน้ำ
แล้วโยนไปบนบก ดิ้นรนอยู่ ฉะนั้น.”

[แก้อรุณ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผนทน์** คือ ดิ้นรนอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูป เป็นต้น.

บทว่า **จปลิ** ความว่า

ไม่ดำรงอยู่ในอารมณ์เดียวได้ เหมือนทารกในบ้านผู้ไม่นั่งอยู่ด้วยอริยาบถหนึ่งฉะนั้น จึงชื่อว่า กลับกลอก.

บทว่า **จิตติ** ได้แก่ วิญญาณ.

ก็วิญญาณนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “จิต”

เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยภูมิ วัตถุ อารมณ์ และวิถีจิตมีกิริยาจิต เป็นต้น.

๑ พุ. อุ. ๒๕/๑๒๓.

๒ อัมพวัน สวนมะม่วง ที่ถวายเป็นวิหารแห่งสงฆ์

๓ วิตก ๓ อย่าง คือ กามวิตก ความตรึงในทางกาม พยาบาทวิตก ความตรึงในทางพยาบาท วิหิงสาวิตก ความตรึงในทางเบียดเบียน

บทว่า **ทุรกข์** ความว่า ชื่อว่า อันบุคคลรักษาได้ยาก เพราะตั้งไว้ได้ยากในอารมณ์อันเป็นที่สบายอารมณ์หนึ่งนั้นแล เหมือนโคที่คอยเคี้ยวกินข้าวกล้าในนา อันคับคั่งไปด้วยข้าวกล้าฉะนั้น.

บทว่า **ทุนนิวารย** ความว่า

ชื่อว่า อันบุคคลห้ามได้ยาก เพราะเป็นธรรมชาติที่รักษาได้ยาก เพื่อจะห้าม (กัน) จิตอันไปอยู่ สู่วิสภาคามณ.

สองบทว่า **อุสุกาโรว เตชน** ความว่า นายช่างศร นำเอาท่อนไม้ท่อนหนึ่งมาจากป่าแล้ว ทำไม้ให้มีเปลือก (ปอกเปลือกออก) แล้วทาด้วยน้ำข้าวและน้ำมัน ลนที่กระเบื้องถ่านเพลิง ดัดที่ง่าไม้ทำให้หายคดคือให้ตรง ให้เป็นของควรที่จะยิงชนทรายได้, ก็แล ครั้นทำแล้วจึงแสดงศิลปะแด่พระราชและราชมหามายย ย่อมได้สักการะและความนับถือเป็นอันมาก ชื่อ**ฉันไต**, บุรุษผู้มีปัญญา คือผู้ฉลาด ได้แก่ผู้รู้แจ้ง ก็**ฉันนั้น**เหมือนกัน (คือ) ทำจิตนี้ อันมีสภาพตั้งมั่นเป็นต้นให้หมดเปลือก คือให้ปราศจากกิเลสที่หยาบด้วยอำนาจจรุจรงค์ และการอยู่ในป่า แล้วขลุ้มด้วยยางคือศรัทธา ลนด้วยความเพียรอันเป็นไป ทางกายและเป็นไปทางจิต ดัดที่ง่าไม้คือสมณะและวิปัสสนา ทำให้ตรงคือมิให้คด ได้แก่ให้สิ้นพยศ, ก็แล ครั้นทำแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลาย ทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้แล้ว ทำคุณวิเศษนี้ คือ วิชชา^๑ ๓ อภิญญา^๒ ๖ โลกุตตรธรรม^๓ ๙ ให้อยู่ในเงื้อมมือที่เดียว ย่อมได้ความเป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศ.

บทว่า **วาริโชว** แปลว่า ดุจปลา.

สองบทว่า **ถเล ชิตโต** ได้แก่ อันพรานเบ็ดขัดไปบนบก ด้วยมือ เท้า หรือด้วยเครื่องดัก มีตาข่ายเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง.

พึงทราบวินิจฉัยในบาทพระคาถาว่า **โอกโมกตอุพุกโต** (ดังต่อไปนี้)

น้ำ ชื่อว่า **โอกะ** (ได้) ในคำนี้ว่า “ภิกษุชาวเมืองปาฐา มีจิวรชุ่มด้วยน้ำ ได้มาสู่เมื่อสาวตถิ เพื่อประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา.”

อาลัย ชื่อว่า **โอกะ** (ได้) ในคำนี้ว่า “มนิละอาลัยแล้ว ไม่ติดที่อยู่.”

แม้คำทั้ง ๒ ก็ย่อมได้ในบาทพระคาถานี้.

ในบทว่า **โอกโมกโต** นี้ มีเนื้อความ (อย่าง) นี้ว่า “จากที่อยู่คือน้ำ คือจากอาลัยกล่าวคือน้ำ.”

บทว่า **อุพุกโต** แปลว่า อันพรานเบ็ดยกขึ้นแล้ว.

บาทพระคาถาว่า **ปริณทตตี จิตตี** ความว่า

จิตนี้ คือ ที่ยินดีแล้วในอาลัยคือกามคุณ ๕ อันพระโยคาวจรยกขึ้นแล้วจากอาลัยคือกามคุณ ๕ นั้น ชัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน เฝ้าด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกายและเป็นไปทางจิต เพื่อละวัฏฏะ

๑ วิชชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้จักระลึกชาติได้ ๑ จุตูปปาตญาณ รู้จักกำหนดจุดเกิดและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ๑ อาสวกขยญาณ รู้จักทำอัสวะให้สิ้นไป ๑.

๒ อภิญญา ๖ คือ อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ๑ ทิพโสต หูทิพย์ ๑ เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ ๑ ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้ ๑ ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๑ อาสวกขยญาณ รู้จักทำอัสวะให้สิ้นไป ๑.

๓ โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑.

๔ วิ. มหาวคค. พุติย. ๕/๑๓๕-๖.

๕ ส. ขนธ. ๑๗/๑๒.

กล่าวคือ บ่วงมาร ย่อมดีนรณ คือยอมไม่อาจตั้งอยู่ในวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นได้,
เหมือนอย่าง ปลานั้นอันพรานเบ็ดยกขึ้นจากอาลัยคือน้ำแล้วโยนไปบนบก เมื่อไม่ได้น้ำ ย่อมดีนรณฉะนั้น.

แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลผู้มีปัญญา ไม่ทอดธุระ ย่อมทำจิตนั้นให้ตรง คือให้ควรแก่การงาน โดยนัยที่กล่าวแล้ว นั้นแล.

อีกนัยหนึ่ง จิตนี้ คือที่ยังละบ่วงมารคือกิเลสวัฏฏ์ไม่ได้ ตั้งอยู่ยอมดีนรณ ดุจปลานั้นฉะนั้น,
เพราะฉะนั้น, โยคาวจร ควรละบ่วงมารเสีย คือควรละบ่วงมารกล่าวคือกิเลสวัฏฏ์อันเป็นเหตุดีนรณแห่งจิตนั้น ดังนี้แล.

ในกาลจบคาถา พระเมฆิยะเถระ ได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล.

ชนแม้พวกอื่นเป็นอันมาก ก็ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระเมฆิยะเถระ จบ.

๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ทุนนิกคหสฺส สหุโน” เป็นต้น.

[อุบาสิกาจัดที่อยู่ถวายภิกษุ ๖๐ รูป]

ได้ยินว่า ได้มีบ้านตำบลหนึ่ง ชื่อมาติกคาม ใกล้เชิงเขา ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าโกศล.

ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ทูลอาราธนาให้ตรัสบอกพระกัมมัฏฐานจนถึงพระอรหัต ในสำนักของพระศาสดาแล้ว ไปสู่บ้านนั้น เข้าไปเพื่อบิณฑบาต.

ลำดับนั้น เจ้าของบ้านนั้นชื่อมาติกะโค มารดาของเจ้าของบ้านนั้น เห็นภิกษุ เหล่านั้นแล้ว นิมนต์ให้นั่งในเรือน จึงอังกาสด้วยข้าวยาคุและภัต อันมีรสเลิศต่างๆ ถามว่า “พวกท่านประสงค์จะไป ณ ที่ไหน? เจ้าข้า.”

ภิกษุเหล่านั้นบอกว่า “พวกฉันมีความประสงค์จะไปสู่ที่ตามความผาสุก มหาอุบาสิกา.”

นางทราบว่ “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ชะรอยจะแสวงหาสถานที่สำหรับจำพรรษา (เป็นแน่),” จึงหมอบลงที่ใกล้เท้า แล้วกล่าวว่า “ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักอยู่ในที่นี้ตลอด ๓ เดือนนี้ไซ้, ดิฉันจักรับสรง ๓ ศีล ๕ (และ) ทำอุโบสถกรรม.”

ภิกษุทั้งหลายปรึกษากันว่า

“เราทั้งหลายเมื่ออาศัยอุบาสิกา นี้ ไม่มีความลำบากด้วยภิกษา จักสามารถทำการสลัดออกจากภพได้” ดังนี้ แล้วจึงรับคำ.

นางได้ชำระวิหารอันเป็นที่อยู่ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น.

[ภิกษุ ๖๐ รูปทำตีกากัน]

ภิกษุเหล่านั้นเมื่ออยู่ในที่นั้น วันหนึ่งได้ประชุมกันแล้วตีกเตือนกันและกันว่า

“ผู้มีอายุ พวกเราไม่ควรประพลติโดยความประมาท

เพราะว่ามหานรค^๑ ๘ ขุม มีประตูเปิดระ^๒ (คอยท่า) พวกเราเหมือน อย่างเรือนของตนทีเดียว.

ก็แล พวกเราได้เรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระชนมอยู่ แล้วจึงมา.

ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันใครๆ ผู้โง่โง่ แม้เที่ยวไปตามรอยพระบาท ก็ไม่สามารถให้ทรงโปรดปรานได้.

(แต่) บุคคลผู้มีอริยาศัยเป็นปกติ^๓เท่านั้น สามารถให้ทรงโปรดปรานได้, ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.

พวกเราไม่ควรยืนไม่ควรนั่ง ในที่ที่แห่งเดียวกัน ๒ รูป

แต่ว่าในกาลเป็นที่บำรุงพระเถระในเวลาเย็นแล และในกาลเป็นที่ภิกษุจารในเวลาเช้าเท่านั้น พวกเราจักรวมกัน,

(แต่) ในกาลที่เหลือ จักไม่อยู่รวมกัน ๒ รูป.

๑ มหานรค ๘ ขุม คือ ๑. สัตยสีพ. ๒. กาลสุต. ๓. สังฆาฏ. ๔. โรรว. ๕. มหาโรรว. ๖. ตาป. ๗. มหาตาป. ๘. อเวจี.

๒ เปิดเต็มที

๓ ยถาชมาสเยเนว

ก็อีกอย่างหนึ่งแล เมื่อภิกษุผู้ไม่มีความผาสุก มาตีระฆังในท่ามกลางวิหารขึ้นแล้ว พวกเราจึงจักมาตามสัญญาแห่งระฆังแล้ว ทำยาให้แก่ภิกษุนั้น.”

[ภิกษุมาประชุมกันด้วยเสียงระฆัง]

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำกติกากันอย่างนี้อยู่,

วันหนึ่ง อุบาสิกานั้น ให้บุคคลถือเภสัชทั้งหลาย มีเนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น

อันชนทั้งหลายมีทาสและกรรมกรเป็นต้น แวดล้อม เดินไปสู่วิหารนั้นในเวลาเย็น ไม่เห็นภิกษุทั้งหลายในท่ามกลางวิหารแล้ว

จึงถามพวกบุรุษว่า “พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย ไปเสีย ณ ที่ไหนหนอแล?”

เมื่อพวกเขาบอกว่า “แม่คุณ พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย จักเป็นผู้นั่งอยู่ในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตนๆ (เท่านั้น)”

จึงกล่าว (ต่อไป) ว่า “ฉันทำอะไรเล่าหนอ จึงจักสามารถพบ (พวกพระผู้เป็นเจ้าของ) ได้.”

ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายที่รู้จักวัตรของภิกษุสงฆ์ จึงบอกกะอุบาสิกานั้นว่า

“แม่คุณ พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลายจักประชุมกัน ในเมื่อบุคคลมาตีระฆัง.”

นางจึงให้ตีระฆัง.

ภิกษุทั้งหลายได้ยินเสียงระฆังแล้วออกจากที่ของตนๆ ด้วยสำคัญว่า “ภิกษุบางรูปจักไม่มีความผาสุก,”

จึงประชุมกันในท่ามกลางวิหาร.

ภิกษุชื่อว่า เดินมาโดยทางเดียวกันแม้ ๒ รูป ย่อมไม่มี.

[อุบาสิกาเจริญสมณธรรมตามที่ภิกษุบอก]

อุบาสิกาเห็นภิกษุรูปหนึ่งๆ เท่านั้น เดินมาจากที่แห่งหนึ่งๆ จึงคิดว่า

“(ชะรอย) พระผู้เป็นเจ้าของผู้เป็นบุตรของเราจักทำความทะเลาะวิวาทแก่กันและกัน” ดังนี้แล้ว ใฝ่ภิกษุสงฆ์กล่าวว่า

“ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายได้ทำความทะเลาะกันหรือ?”

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “พวกฉันหาได้ทำความทะเลาะวิวาทกันไม่ มหาอุบาสิกา.”

อุบาสิกา. ท่านผู้เจริญ ถ้าพวกท่านไม่มีความทะเลาะวิวาทกัน ไชรั,

เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพวกท่านจึงไม่มา เหมือนเมื่อมาสู่เรือนของดิฉัน มาโดยรวมกันทั้งหมด, (นี่กลับ) มาทีละองค์ๆ จากที่แห่งหนึ่งๆ.

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา พวกฉันนั่งทำสมณธรรมในที่แห่งหนึ่งๆ.

อุบาสิกา. พ่อคุณทั้งหลาย ชื่อว่าสมณธรรมนั้นคืออะไร?

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา พวกฉันทำการสาธยายอาการ ๓๒ เริ่มตั้งซึ่งความสิ้นและความเสื่อมในอัตตภาพอยู่.

อุบาสิกา. ท่านเจ้าข้า การทำการสาธยายอาการ ๓๒^๑ และการเริ่มตั้งซึ่งความสิ้นและความเสื่อมในอัตตภาพ

ย่อมสมควรแก่พวกท่านเท่านั้น หรือย่อมสมควรแก่พวกดิฉันด้วยเล่า?

๑ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสมหะ/เสลขม์ (เสลด) หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลตร ถ้าเต็ม มัดถูคัง (มันสมอง) เข้าด้วย เป็น ๓๒ ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา ธรรมนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงห้ามแก่ใครๆ.

อุบาสิกา. ถ้าอย่างนั้น ขอพวกท่านจงให้อาการ ๓๒

และขอจงบอกการเริ่มตั้งซึ่งความสิ้นและความเสื่อมในอรรถภาพ แก่ดิฉันบ้าง.

ภิกษุ กล่าวว่ “มหาอุบาสิกา ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเรียนเอา” แล้วให้เรียนเอาทั้งหมด.

[อุบาสิกาบรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ก่อนภิกษุ]

จำเดิมแต่นั้น อุบาสิกานั้นก็ได้ทำการสาธยายซึ่งอาการ ๓๒ (และ) เริ่มตั้งไว้ซึ่งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในตน ได้บรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ก่อนกว่าภิกษุเหล่านั้นทีเดียว.

ปฏิสัมภิทา ๔ และโลกียอภิญา ได้มาถึงแก่อุบาสิกานั้นโดยมรรคนั้นแล.

นางออกจากสุขอันเกิดแต่มรรคและผลแล้ว ตรวจดูด้วยทิพพจักขุใคร่ครวญอยู่ว่า

“เมื่อไรหนอแล? พระผู้เป็นเจ้าของเราจึงจักบรรลุมรรคนี้” แล้วรำพึง (ต่อไป) ว่า

“พระผู้เป็นเจ้าของเราแม่ทั้งหมด ยังมีราคะยังมีโทสะ ยังมีโมหะ

พระผู้เป็นเจ้าของเรานั้นมิได้มีคุณธรรมแม้สักว่า ฌานและวิปัสสนาเลย

อุบนิสัยแห่งพระอรหันต์ของพระผู้เป็นเจ้าของเรา มีอยู่หรือไม่มีหนอ?” เห็นว่า “มี” ดังนี้แล้ว จึงรำพึง (ต่อไป) ว่า

“เสนาสนะเป็นที่สบาย จะมีหรือไม่มีหนอ?” เห็นแม่เสนาสนะเป็นที่สบายแล้ว จึงรำพึง (ต่อไปอีก) ว่า

“พระผู้เป็นเจ้าของเรายังมิได้บุคคลเป็นที่สบายหรือหนอ?” เห็นแม่บุคคลเป็นที่สบายแล้ว จึงใคร่ครวญอยู่ว่า

“พระผู้เป็นเจ้าของเรายังมิได้อาหารเป็นที่สบายหรือหนอ?” ก็ได้เห็นว่า “อาหารเป็นที่สบายยังไม่มีแก่พวกเธอ.”

จำเดิมแต่นั้นมา ก็จัดแจงข้าวยาคุ^๑ อันมีอย่างต่างๆ และของขบเคี้ยวเป็นอนุเคราะห์ และโภชนะมีรสต่างๆ อันเลิศแล้ว

นิมนต์ภิกษุทั้งหลายให้นั่งแล้ว จึงถวายน้ำทักษิณาท^๒ แล้ว มอบถวายด้วยคำว่า

“ท่านผู้เจริญ พวกท่านชอบใจสิ่งใดๆ ขอจงถือเอาสิ่งนั้นๆ ฉันทเถิด.”

ภิกษุเหล่านั้น รับเอาวัตถุทั้งหลายมีข้าวยาคุเป็นต้นแล้ว บริโภคตามความพอใจ.

[ภิกษุ ๖๐ รูปบรรลุมรรค]

เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้อาหารอันเป็นที่สบาย จิตก็เป็นธรรมชาติมีอารมณ์เดียว (แน่แน่ว).

พวกเธอมีจิตแน่แน่วเจริญวิปัสสนา ต่อกาลไม่นานนัก ก็ได้บรรลุมรรคพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย แล้วคิดว่า

“น่าขอบคุณ! มหาอุบาสิกาเป็นที่พึ่งของพวกเรา;

ถ้าพวกเราไม่ได้อาหารอันเป็นที่สบายแล้วไซ้, การแทงตลอดมรรคและผล คงจักไม่ได้มีแก่พวกเรา (เป็นแน่);

บัดนี้ พวกเราอยู่จำพรรษาปวารณาแล้ว จักไปสู่สำนักของพระศาสดา.”

พวกเธออำลामหาอุบาสิกาว่ “พวกฉันใครจะเฝ้าพระศาสดา.”

๑ แปลตามพยัญชนะว่า ... ยังข้าวยาคุมีอย่างต่างๆ ด้วย ยังของขบเคี้ยวมีประการมีไข่น้อยด้วย ยังโภชนะมีรสอันเลิศต่างๆ ด้วย ให้ถึงพร้อมแล้ว.

๒ น้ำเพื่อทักษิณา.

มหาอุบาสิกากล่าวว่า “ดีแล้วพระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย” แล้วตามไปส่งภิกษุเหล่านั้น,
กล่าวคำอันเป็นที่รักเป็นอันมากกว่า “ขอท่านทั้งหลาย พึง (มา) เยี่ยมดิฉันแม่อีก” ดังนี้เป็นต้น แล้วจึงกลับ.

[พระศาสดาตรัสถามสุขทุกข์กะภิกษุเหล่านั้น]

ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นแล ถึงเมืองสาวัตถีแล้ว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง อันพระศาสดาตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย (สรีรียนต์ มีจักร ๔ มีทวาร ๙) พวกเธอพอดทนได้หรือหรือ?
พวกเธอพอยังอดทนภาพให้เป็นไปได้หรือหรือ? อนึ่ง พวกเธอไม่ลำบากด้วยบิดนขาหรือ?” จึงกราบทูลว่า
“พอดทนได้ พระเจ้าข้า พอยังอดทนภาพให้เป็นไปได้ พระเจ้าข้า, อนึ่ง ข้าพระองค์ทั้งหลาย มิได้ลำบากด้วยบิดนขาเลย,
เพราะว่าอุบาสิกคนหนึ่ง ชื่อมาติกมาตา ทราบวาระจิตของพวกข้าพระองค์,
เมื่อพวกข้าพระองค์คิดว่า “ไฉนหนอ มหาอุบาสิกาจะพึงจัดแจงอาหารชื่อเห็นปานนี้เพื่อพวกเรา.’,
(นาง) ก็ได้จัดแจงอาหารถวายตามที่พวกข้าพระองค์คิดแล้ว” ดังนี้แล้ว ก็กล่าวสรรเสริญคุณของมหาอุบาสิกานั้น.

[อุบาสิกาก็จักของถวายตามที่ภิกษุต้องการ]

ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง สดับถ้อยคำสรรเสริญคุณของมหาอุบาสิกานั้นแล้ว เป็นผู้ใคร่จะไปในที่นั้น
เรียนกัมมัญฐานในสำนักของพระศาสดาแล้ว ทูลลาพระศาสดาว่า
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักไปยังบ้านนั้น” แล้วออกจากพระเชตวัน ถึงบ้านนั้นโดยลำดับ
ในวันทันตเข้าไปสู่วิหาร คิดว่า “เขาเล่าลือว่า อุบาสิกานี้ย่อมรู้ถึงเหตุอันบุคคลอื่นคิดแล้วๆ.
ก็เราเหน็ดเหนื่อยแล้วในหนทาง จักไม่สามารถกวาดวิหารได้, ไฉนหนอ อุบาสิกานี้จะพึงส่งคนผู้ชำระวิหารมาเพื่อเรา.”
อุบาสิกานั่งในเรือนนั่นเอง รำพึงอยู่ ทราบความนั้นแล้ว จึงส่งคนไป ด้วยคำว่า “เจ้าจงไป, ชำระวิหารแล้วจึงมา.”
ฝ่ายภิกษุนอกนี้อยากดื่มน้ำ จึงคิดว่า “ไฉนหนอ อุบาสิกานี้ จะพึงทำน้ำดื่มละลายน้ำตาลกรวด ส่งมาให้แก่เรา.”
อุบาสิกาก็ได้ส่งน้ำนั้นไปให้.
เธอคิด (อีก) ว่า “ขออุบาสิกา จงส่งข้าวยาคุมีรสสนิทและแกงอ่อมมาเพื่อเรา ในวันพรุ่งนี้แต่เช้าตรู่เถิด.”
อุบาสิกาก็ได้ทำอย่างนั้น.
ภิกษุนั้นดื่มข้าวยาคุแล้ว คิดว่า “ไฉนหนอ อุบาสิกา พึงส่งของขบเคี้ยวเห็นปานนี้มาเพื่อเรา.”
อุบาสิกาก็ได้ส่งของเคี้ยวเมื่อนั้นไปแล้ว.
เธอคิดว่า “อุบาสิกานี้ส่งวัตถุที่เราคิดแล้วๆ ทุกๆ สิ่งมา; เราอยากจะพบอุบาสิกานั้น,
ไฉนหนอ นางพึงให้คนถือโภชนะมีรสเลิศต่างๆ เพื่อเรา มาด้วยตนเองทีเดียว.”
อุบาสิกาคิดว่า “ภิกษุผู้บุตรของเรา ประสงค์จะเห็นเรา หวังการไปของเราอยู่” ดังนี้แล้ว จึงให้คนถือโภชนะไปสู่วิหารแล้ว
ได้ถวายแก่ภิกษุนั้น.
ภิกษุนั้นทำภัตกิจแล้ว ถามว่า “มหาอุบาสิกา ท่านหรือชื่อว่า มาติกมาตา.”
อุบาสิกา. ถูกแล้ว พ่อ.

ภิกษุ. อุบาสิกา ท่านทราบจิตของคนอื่นหรือ?

อุบาสิกา. ถ้ามืดฉันทำไม? พ่อ.

ภิกษุ. ท่านได้ทำวัตถุทุกๆ สิ่งที่คุณคิดแล้วๆ, เพราะฉะนั้น ฉันจึงถามท่าน.

อุบาสิกา. พ่อ ภิกษุที่รู้จักจิตของคนอื่น ก็มีมาก.

ภิกษุ. ฉันไม่ได้ถามถึงคนอื่น, ถ้ามืด (เฉพาะตัว) ท่านอุบาสิกา.

แม้เป็นอย่างนั้น อุบาสิกาก็มิได้บอก (ตรงๆ) ว่า “ดิฉันรู้จักจิตของคนอื่น” (กลับ) กล่าวว่า “ลูกเอ๋ย ธรรมดาคนทั้งหลาย ผู้รู้จักของคนอื่น ย่อมทำอย่างนั้นได้.”

[ภิกษูลาอุบาสิกา กลับไปเฝ้าพระศาสดา]

ภิกษุนั้นคิดว่า “กรรมนี้หนักหนอ. ธรรมดาปุถุชน ย่อมคิดถึงอารมณ์อันงามบ้าง ไม่งามบ้าง;

ถ้าเราจักคิดสิ่งอันไม่สมควรแล้วไซ้,

อุบาสิกานี้ ก็พึงยังเราให้พึงซึ่งประการอันแปลก เหมือนจับโจรที่มวยผมพร้อมด้วยของกลางฉะนั้น;

เราควรหนีไปเสียจากที่นี่” แล้วกล่าวว่า “อุบาสิกา ฉันจักลาไปละ.”

อุบาสิกา. ท่านจักไปที่ไหน? พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.

ภิกษุ. ฉันจักไปสู่สำนักพระศาสดา อุบาสิกา.

อุบาสิกา. ขอท่านจงอยู่ในที่นี้ก่อนเถิด เจ้าข้า.

ภิกษุนั้นกล่าวว่า “ฉันจักไม่อยู่ อุบาสิกา จักต้องไปอย่างแน่นอน” แล้วได้เดินออก (จากที่นั่น) ไปสู่สำนักของพระศาสดา.

[พระศาสดาแนะให้รักษาจิตอย่างเดียว]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเธอว่า “ภิกษุ เธออยู่ในที่นั้นไม่ได้หรือ?”

ภิกษุ. เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่สามารถอยู่ในที่นั้นได้.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร? ภิกษุ.

ภิกษุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (เพราะว่า) อุบาสิกานั้น ย่อมรู้ถึงเรื่องอันคนอื่นคิดแล้วๆ ทุกประการ,

ข้าพระองค์คิดว่า “ก็ธรรมดาปุถุชน ย่อมคิดอารมณ์อันงามบ้าง ไม่งามบ้าง;

ถ้าเราจักคิดสิ่งบางอย่างอันไม่สมควรแล้วไซ้,

อุบาสิกานั้น ก็จักยังเราให้ถึงซึ่งประการอันแปลก เหมือนจับโจรที่มวยผมพร้อมทั้งของกลาง ฉะนั้น” ดังนี้ แล้วจึงได้มา.

พระศาสดา. ภิกษุ เธอควรอยู่ในที่นั้นแหละ.

ภิกษุ. ข้าพระองค์ไม่สามารถ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักอยู่ในที่นั้นไม่ได้.

พระศาสดา. ภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจักอาจรักษาสิ่งหนึ่งเท่านั้นได้ไหม?

ภิกษุ. รักษาอะไร? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า “เธอจงรักษาจิตของเธอนั้นแหละ,
ธรรมตา จิตนี้บุคคลรักษาได้ยาก, เธอจงข่มจิตของเธอไว้ให้ได้, อย่าคิดถึงอารมณ์อะไรๆ อย่างอื่น,
ธรรมตา จิตอันบุคคลข่มได้ยาก” ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“การฝึกจิตอันข่มได้ยาก เป็นธรรมชาติเร็ว มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่
เป็นการดี, (เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้.”

[แก้อรรถ]

บัณฑิตพึงทราบวิเคราะห์ในพระคาถานั้น (ดังต่อไปนี้)

ธรรมตา จิตนี้ อันบุคคลข่มได้โดยยาก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ทุนนิกคหิ**.

จิตนี้ ย่อมเกิดและดับเร็ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ลหุ** ซึ่งจิตอันข่มได้ยาก อันเกิดและดับเร็วนี้.

บาทพระคาถาว่า **ยตถ กามนิปาติโน** ความว่า มักตกไปในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนั้นแล.

จริงอยู่ จิตนี้ ย่อมไม่รู้จักฐานะอันตนควรได้ หรือฐานะอันไม่ควรได้, ฐานะอันสมควรหรือฐานะอันไม่สมควร
ย่อมไม่พิจารณาดูชาติ ไม่พิจารณาดูโคตร ไม่พิจารณาดูวัย; ย่อมตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนาอย่างเดียว.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่.”

การฝึกจิตเห็นปานนี้ เป็นการดี คือความที่จิตอันบุคคลฝึกฝน ด้วยอริยมรรค ๔^๑
ได้แก่ ความที่จิตอันบุคคลทำแล้วโดยประการที่จิตสิ้นพยศได้ เป็นการดี.

ถามว่า “เพราะเหตุไร?”

แก้ว่า “เพราะว่า จิตนี้บุคคลฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้ คือว่า จิตที่บุคคลฝึกแล้ว ได้แก่ทำให้สิ้นพยศ
ย่อมนำมาซึ่งความสุขอันเกิดแต่มรรคผล และสุขคือพระนิพพานอันเป็นปรมัตถ์.”

ในกาลจบเทศนา บริษัทที่มาประชุมกันเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น.

เทศนาสำเร็จประโยชน์แก่มหาชนแล้ว,

[ภิกษุนั้นกลับไปสู่มาติกาอีก]

พระศาสดา ครั้นประทานโอวาทนี้แก่ภิกษุนั้นแล้ว จึงทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า

“ไปเถิด ภิกษุ เธออย่างคิดอะไรๆ อย่างอื่น จงอยู่ในที่นั้นนั่นแหละ.”

ภิกษุนั้น ได้พระโอวาทจากสำนักของพระศาสดาแล้ว จึงได้ไป (อยู่) ในที่นั้น, ไม่ได้คิดอะไรๆ ที่ชวนให้คิดภายนอกเลย.

ฝ่ายมหาอุบาสิกา เมื่อตรวจด้วยทิพพจักขุ ก็เห็นพระเถระ แล้วกำหนด (รู้) ด้วยญาณของตนนั้นแล้วว่า

“บัดนี้ ภิกษุผู้บุตรของเรา ได้อาจารย์ให้โอวาทแล้ว จึงกลับมาอีก” แล้วได้จัดแจงอาหารอันเป็นที่สบายถวายแก่พระเถระนั้น.

๑ อริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตมรรค ๑.

[พระเถระบรรลุประอรหัตและระลึกชาติได้]

พระเถระนั้นได้โภชนะอันเป็นที่สบายแล้ว โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุประอรหัต ยับยั้งอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่มรรคและผล คิดว่า

“น่าขอบใจ มหาอุบาสิกานี้ได้เป็นที่พึ่งของเราแล้ว, เราอาศัยมหาอุบาสิกานี้ จึงถึงซึ่งการแล่นออกจากภพได้,” แล้วใคร่ครวญอยู่ว่า “มหาอุบาสิกานี้ได้เป็นที่พึ่งของเราในอดีตภพนี้ก่อน, ก็เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร มหาอุบาสิกานี้เคยเป็นที่พึ่งในอดีตภพแม้อื่นๆ หรือไม่?” แล้วจึงตามระลึกไปตลอด ๘๘ อดีตภพ.

แม้มหาอุบาสิกานั้น ก็เป็นนางบาทบริจาริกา^๑ ของพระเถระนั้นใน ๘๘ อดีตภพ เป็นผู้มีจิตปฏิบัติในชายเหล่าอื่น จึงให้ปลงพระเถระนั้นเสียจากชีวิต.

พระเถระครั้งเห็นโทษของมหาอุบาสิกานั้นเพียงเท่านั้นแล้ว จึงคิดว่า “น่าสังเวช! มหาอุบาสิกานี้ได้ทำกรรมมาหนักแล้ว.”

[อุบาสิกาคือใครครวญดูบรรพชิตกิจของพระเถระ]

ฝ่ายมหาอุบาสิกานั่งในเรือนนั่นเอง พลังใคร่ครวญว่า “กิจแห่งบรรพชิตของภิกษุผู้บุตรของเรา ถึงที่สุดแล้ว หรือยังหนอ?”

ทราบว่าเป็นพระเถระนั้นบรรลุประอรหัตแล้ว จึงใคร่ครวญยิ่งขึ้นไป ก็ทราบว่าเป็น

“ภิกษุผู้บุตรของเราบรรลุประอรหัตแล้ว คิดว่า ‘น่าปลื้มใจจริง อุบาสิกานี้ได้เป็นที่พึ่งของเราอย่างสำคัญ’ ดังนี้แล้ว

ใคร่ครวญ (ต่อไปอีก) ว่า “แม้ในกาลล่วงแล้ว อุบาสิกานี้ได้เคยเป็นที่พึ่งของเราหรือเปล่าหนอ?”

ตามระลึกไปตลอด ๘๘ อดีตภพ; แต่เราแลได้คบคิด^๒ กับชายเหล่าอื่น ปลงพระเถระนั้นเสียจากชีวิตใน ๘๘ อดีตภพ,

พระเถระนี้แลเห็นโทษมีประมาณเท่านั้นของเราแล้ว คิดว่า ‘น่าสังเวช อุบาสิกานี้ได้ทำกรรมมาหนักแล้ว’.”

นางใคร่ครวญ (ต่อไป) ว่า “เราเมื่อท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร เรามิได้เคยทำอุปการะแก่ภิกษุผู้เป็นบุตรเลยหรือหนอ?”

ได้ระลึกถึงอดีตภพที่ครบ ๑๐๐ อันยิ่งกว่า ๘๘ อดีตภพนั้น ก็ทราบว่าเป็น

“ในอดีตภพที่ครบ ๑๐๐ เราเป็นบาทบริจาริกาแห่งพระเถระนั้น ได้ให้ชีวิตทานในสถานเป็นที่ปลงจากชีวิตแห่งหนึ่ง.

น่าดีใจ! เรากระทำอุปการะมากแก่ภิกษุผู้บุตรของเรา” นั่งอยู่ในเรือนนั่นเองกล่าวว่า “ขอท่านจงใคร่ครวญดูให้วิเศษยิ่งขึ้น.”

[พระเถระนิพพาน]

พระเถระนั้น ได้ดับเสียง (ของอุบาสิกานั้น) ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์แล้ว ระลึกถึงอดีตภพที่ครบ ๑๐๐ ให้วิเศษขึ้น

แล้วเห็นความที่อุบาสิกานี้ได้ให้ชีวิตแก่ตนในอดีตภพนั้น จึงคิดว่า “น่าดีใจ! อุบาสิกานี้ได้เคยทำอุปการะแก่เรา” ดังนี้แล้ว

มีใจเบิกบาน กล่าวปัญหาในมรรค ๔ ผล ๔ แก่อุบาสิกานี้ในที่นั้นนั่นเอง

ได้ปรินิพพานแล้วด้วยนิพพานธาตุอันเป็นอนุปาทิสเสส^๓.

เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จบ.

๑ ภริยา

๒ อณฺเฐหิ สหฺธิ เอกโต หุตฺวา แปลตามพยัญชนะว่า เป็นโดยความเป็นอันเดียวกันกับบุรุษทั้งหลายเหล่าอื่น.

๓ มีกรรมชรูปและวิบากชั้นธัมมกิลเลสเข้าไปยึดถือเหลืออยู่ไม่มี

๓. เรื่องอุกัณฐิตภิกษุ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุผู้กระสัน (จะสึก) รูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สุทฺถุทสั” เป็นต้น.

[พระเถระแนะนำอุบายพ้นทุกข์แก่เศรษฐีบุตร]

ดังได้สดับมา เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีผู้หนึ่ง เข้าไปหาเถระผู้เข้าถึงตระกูล^๑ ของตน เรียนว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมใคร่จะพ้นจากทุกข์, ขอท่านโปรดบอกอาการสำหรับพ้นจากทุกข์แก่กระผมสักอย่างหนึ่ง.”

พระเถระ กล่าวว่า “ดีละ ผู้มีอายุ ถ้าเธอใคร่จะพ้นจากทุกข์ไซ้, เธอจงถวายสลากภัต^๒ ถวายปักษิณภัต^๓ ถวายวัสสาวาสิกภัต^๔ ถวายปัจจัยทั้งหลายมีจิวร เป็นต้น,

แบ่งทรัพย์สมบัติของตนให้เป็น ๓ ส่วน ประกอบการงานด้วยทรัพย์ส่วน ๑ เลี้ยงบุตรและภริยาด้วยทรัพย์ส่วน ๑ ถวายทรัพย์ส่วน ๑ ไว้ในพระพุทธศาสนา.”

เขารับว่า “ดีละ ครับ” แล้วทำกิจทุกอย่าง ตามลำดับแห่งกิจที่พระเถระบอก แล้วเรียนถามพระเถระอีกว่า “กระผมจะทำบุญอะไรอย่างอื่น ที่ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกเล่า? ครับ.”

พระเถระ ตอบว่า “ผู้มีอายุ เธอจงรับไตรสรณะ (และ) ศีล ๕.”

เขารับไตรสรณะและศีล ๕ แม้เหล่านั้นแล้ว จึงเรียนถามบุญกรรมที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น.

พระเถระก็แนะนำว่า “ถ้ากระนั้น เธอจงรับศีล ๑๐.”

เขากล่าวว่า “ดีละ ครับ” แล้วก็รับ (ศีล ๑๐).

เพราะเหตุที่เขาทำบุญกรรมอย่างนั้นโดยลำดับ เขาจึงมีนามว่า อนุปปพเศรษฐีบุตร.

เขาเรียนถามอีกว่า “บุญอันกระผมพึงทำ แม้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ยังมีอยู่หรือ? ครับ”,

เมื่อพระเถระกล่าวว่า “ถ้ากระนั้น เธอจงบวช,” จึงออกบวชแล้ว.

ภิกษุผู้ทรงพระอธิธรรมรูปหนึ่ง ได้เป็นอาจารย์ของเธอ.

ภิกษุผู้ทรงพระวินัยรูปหนึ่ง เป็นพระอุปัชฌาย์.

ในเวลาทีภิกษุนั้นได้อุปสมบทแล้วมาสู่สำนักของตน อาจารย์กล่าวปัญหาในพระอธิธรรมว่า

“ชื่อว่า ในพระพุทธศาสนา ภิกษุทำกิจนี้จึงควร, ทำกิจนี้ไม่ควร.”

๑ กุลปก ผู้เข้าไปสู่ตระกูล, ชีตัน

๒ ภัตที่ทายกถวายตามสลาก.

๓ ภัตที่ทายกถวายในวันปักษิณ.

๔ ภัตที่ทายกถวายแก่ภิกษุผู้จำพรรษา.

ฝ่ายพระอุปัชฌาย์ ก็กล่าวปัญหาในพระวินัย ในเวลาที่ภิกษุนั้นมาสู่สำนักของตนว่า
“ชื่อว่า ในพระพุทธศาสนา ภิกษุทำสิ่งนี้ จึงควร, ทำสิ่งนี้จึงไม่ควร; สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร.”

[อุบายลี้กจนชูปหอม]

ท่านคิดว่า “โอ! กรรมนี้หนัก; เราใคร่จะพ้นจากทุกข์ จึงบวช,
แต่ในพระพุทธศาสนานี้ สถานเป็นที่เหยียดมือของเรา ไม่ปรากฏ,
เราดำรงอยู่ในเรือน ก็อาจพ้นจากทุกข์ในวิภวภูมิต่างได้ เราควรเป็นคฤหัสถ์ (ดีกว่า).”

ตั้งแต่นั้น ท่านกระสัน (จะสึก) หมดยินดี (ในพรหมจรรย์) ไม่ทำการสาธยายในอาการ ๓๒ ไม่เรียนอุทเทส
หอม ชูปชิต มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ถูกความเกียจคร้านครอบงำ เคลื่อนกล่นแล้วด้วยหิตเปื่อย.

ลำดับนั้น พวกภิกษุหนุ่มและสามเณร ถามท่านว่า

“ผู้มีอายุ ทำไม? ท่านจึงยั้งและอยู่ในที่ยั้งแล้ว นั่งและในที่นั่ง และถูกโรคหอมเหลืองครอบงำ

หอม ชูปชิต มีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น ถูกความเกียจคร้านครอบงำ เคลื่อนกล่นแล้วด้วยหิตเปื่อย, ท่านทำกรรมอะไรเล่า?”

ภิกษุนั้น. ผู้มีอายุ ผมเป็นผู้กระสัน.

ภิกษุสามเณร. เพราะเหตุไร?

ภิกษุนั้น บอกพฤติการณ์นั้นแล้ว.

ภิกษุหนุ่มและสามเณรเหล่านั้น บอกแก่พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ของท่านแล้ว.

พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ได้พาท่านไปยังสำนักพระศาสดา.

[รักษาคืออย่างเดียว อาจพ้นทุกข์ได้]

พระศาสดา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาทำไมกัน?”

อาจารย์และอุปัชฌาย์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปนี้กระสันในศาสนาของพระองค์.

พระศาสดา. ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ? ภิกษุ.

ภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร?

ภิกษุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (เพราะ) ข้าพระองค์ใคร่จะพ้นจากทุกข์ จึงได้บวช,
พระอาจารย์ของข้าพระองค์นั้น กล่าวอภิธรรมกถา, พระอุปัชฌาย์กล่าววินัยกถา.

ข้าพระองค์นั้นได้ทำความตกลงใจว่า “ในพระพุทธศาสนานี้ สถานเป็นที่เหยียดมือของเราไม่มีเลย,
เราเป็นคฤหัสถ์ก็อาจพ้นจากทุกข์ได้, เราจักเป็นคฤหัสถ์’ ดังนี้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุ ถ้าเธอจักสามารถรักษาได้เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น, กิจคือการรักษาสิ่งทั้งหลายที่เหลือ ย่อมไม่มี.

ภิกษุ. อะไร? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอจักอาจรักษาเฉพาะจิตของเธอ ได้ไหม?

ภิกษุ. อาจรักษาได้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ประทานพระโอวาทนี้ว่า “ถ้ากระนั้น เธอจงรักษาเฉพาะจิตของตนไว้, เธออาจพ้นจากทุกข์ได้” ดังนี้แล้ว
จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต ที่เห็นได้แสนยาก ละเอียดยิ่งนัก
มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่,
(เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองไว้ได้ เป็นเหตุนำสุขมาให้.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุทฺถุทฺถสฺส** ได้แก่ ยากที่จะเห็นได้ด้วยดี.

บทว่า **สุนิปฺปณฺ** (ละเอียดที่สุด) ได้แก่ ละเอียดอย่างยิ่ง.

บทพระคาถาว่า **ยตฺถ กามนิปาทินิ** ความว่า มักไม่พิจารณาดูฐานะทั้งหลายมีชาติเป็นต้น ตกไปในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
ในฐานที่ควรได้หรือไม่ควรได้ สมควรหรือไม่สมควร.

บทพระคาถาว่า **จิตฺตํ รุกฺเขถ เมธาวิ** ความว่า

คนอันธพาล มีปัญญาทรมาน ชื่อว่า สามารถรักษาคิดของตนไว้ได้ ย่อมไม่มี.

เขาเป็นผู้เป็นไปในอำนาจจิต ย่อมถึงความพินาศฉิบหาย: ส่วนผู้มีปัญญา คือเป็นบัณฑิตเที่ยว ย่อมอาจรักษาคิดไว้ได้.

เพราะเหตุนี้ แม้เธอจงคุ้มครองจิตไว้ให้ได้;

เพราะว่า จิตที่คุ้มครองไว้ได้ เป็นเหตุนำสุขมาให้ คือย่อมนำมาซึ่งสุขอันเกิดแต่มรรคผลและนิพพาน ดังนี้.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุนี้ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว.

ชนแม่เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น.

เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องอุกฤษฏีภิกษุ จบ.

๔. เรื่องพระภาคินยสังฆรักขิตเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุชื่อว่า สังฆรักขิต ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “**ทูลรณฺโณ เอกจรี**” เป็นต้น.

[พระเถระไม่รับผ้าสาฎกที่พระหลานชายถวาย]

ดังได้สดับมา กุลบุตรผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วออกบวช ได้อุปสมบทแล้ว มีนามว่า สังฆรักขิตเถระ โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัตผล.

น้องชายของท่าน ได้บุตรแล้ว ก็ได้ตั้งชื่อของพระเถระ (แก่บุตรนั้น).

เขามีนามว่า ภาคินยสังฆรักขิต เจริญวัยแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระเถระ

เข้าไปจำพรรษาในวัดใกล้บ้านแห่งใดแห่งหนึ่ง ได้ผ้าวัสสาวาสีกสาฎก ๒ ผืน คือยาว ๗ ศอกผืนหนึ่ง ยาว ๘ ศอกผืนหนึ่ง กำหนดไว้ว่า “ผ้าผืนยาว ๘ ศอกจักเป็นของพระอุปัชฌาย์ของเรา” คิดว่า “ผ้าผืนยาว ๗ ศอกจักเป็นของเรา”

ออกพรรษาแล้ว ประสงค์ว่า “จักเยี่ยมพระอุปัชฌาย์” เดินมาพลางเที่ยวบิณฑบาตในระหว่างทาง

ครั้งมา (ถึง) แล้ว, เมื่อพระเถระยังไม่กลับมาสู่วิหารนั้นแล, เข้าไปสู่วิหารแล้ว ปิดกวางสำหรับพักกลางวันของพระเถระ จัดตั้งน้ำล้างเท้าไว้ ปูอาสนะแล้วนั่งแลดูหนทางเป็นที่มา (แห่งพระเถระ) อยู่.

ครั้นทราบความที่พระเถระมาถึงแล้ว กระทำการต้อนรับ รับบาตรจีวร อารธนาพระเถระให้นั่ง ด้วยคำว่า

“ขอท่านนั่งเถิด คุบริ” ถือพัดก้านตาล พัดแล้ว ถวายน้ำดื่ม ล้างเท้าทั้ง ๒ แล้ว นำผ้าสาฎกนั้นมาวางไว้ ณ ที่ใกล้เท้า เรียนว่า “ท่านครึบ ขอท่านจงใช้สอยผ้าสาฎกผืนนี้” ดังนี้แล้ว ได้ยืนพัดอยู่.

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเธอว่า “สังฆรักขิต จีวรของฉันทบิรุณฺณ, เธอนั้นแล จงใช้สอย.”

พระสังฆรักขิต. ท่านครึบ ผ้าสาฎกนี้ กระผมกำหนดไว้เพื่อท่านทีเดียว จำเดิมแต่เวลาที่กระผมได้แล้ว, ขอท่านจงทำการใช้สอยเถิด.

พระเถระ. ช่างเถะ สังฆรักขิต, จีวรของฉันทบิรุณฺณ, เธอนั้นแล จงใช้สอยเถิด.

พระสังฆรักขิต. ท่านครึบ ขอท่านอย่าทำอย่างนั้นเลย (เพราะ) เมื่อท่านใช้สอยผ้าสาฎกนี้ ผลมากจักมีแก่กระผม.

[พระหลานชายนึกถึงขรวัสวีสัย]

ลำดับนั้น เมื่อพระสังฆรักขิตนั้น แม้ก่าว (วิงวอน) อยู่แล้วๆ เล่าๆ, พระเถระก็ไม่ปรารถนาผ้าสาฎกผืนนั้น.

เธอยืนพัดอยู่พลางคิดอย่างนี้ว่า

“ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ เราเป็นหลานของพระเถระ; ในเวลาบวชแล้ว เราก็เป็นสัทธีริหาริก (ของท่าน),

แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระอุปัชฌาย์ ก็ไม่ประสงค์ทำการใช้สอยร่วมกับเรา,

เมื่อพระอุปัชฌาย์นี้ ไม่ทำการใช้สอยร่วมกับเรา, เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นสมณะ, เราจักเป็นคฤหัสถ์ (ดีกว่า).”

ขณะนั้น เธอได้มีความคิดเห็นว่า “การครองเรือน ตั้งตัวได้ยาก, เราผู้เป็นคฤหัสถ์ จักทำการงานอะไรหนอ เลี้ยงชีวิต?”

๑ เราผู้เป็นคฤหัสถ์ จักทำการงานอะไรหนอ เลี้ยงชีวิต? ลำดับนั้น เธอคิดว่า “ - ข้อความนี้หายไป

ลำดับนั้น เธอคิดว่า “เราจักขายผ้าสาฎกผืนยาว ๘ คอกแล้ว ซื้อแม่แพะตัวหนึ่ง, ธรรมดาแม่แพะยอมตกลูกเร็ว เรานั้นจะขายลูกแพะที่ตกแล้วๆ ทำให้เป็นต้นทุน, ครั้นรวมต้นทุนได้มากแล้ว จักนำหญิงคนหนึ่งมาเป็นภริยา, นางจักคลอดบุตรคนหนึ่ง. เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักตั้งชื่อหลวงลุงของเราแก่บุตรนั้น แล้วให้นั่งเอนยาน้อย พาบุตรและภริยาของเรามาไหว้หลวงลุง, เมื่อเดินมา จักพูดกะภริยาของเราในระหว่างทางว่า ‘หล่อนจงนำบุตรมาแก่เราก่อน, เราจักนำ (อุ้ม) เขาไป.’ หล่อนจักพูดว่า ‘เธอจะต้องการอะไรด้วยบุตร, เธอจงมา จงขับยาน้อยนี้ไป,’ แล้วรับเอาบุตรไป คิดว่า ‘ฉันจักนำเขาไป,’ เมื่อไม่อาจอุ้มไปได้ จักทิ้งไว้ที่รอยล้อ. เมื่อเป็นเช่นนั้น ล้อจักทับศีรษะของเขาไป, ลำดับนั้น เราจะพูดกะหล่อนว่า ‘หล่อนไม่ได้ให้บุตรของฉัน แก่ฉันเอง, หล่อนไม่สามารถอุ้มบุตรนั้นไปได้, บุตรนั้นยอมเป็นผู้อันเจ้าให้ฉิบหายเสียแล้ว’, จักเอาด้ามปฏักตีหลัง (ของภริยา).”

[พระเถระถูกพระหลานชายตี]

พระหลานชายนั้น คิดอยู่อย่างนั้น พลาถยยืนพิศอยู่เทียว เอาพิศก้านตาลตีศีรษะพระเถระแล้ว.

พระเถระใคร่ครวญอยู่ว่า “เพราะเหตุไรหนอแล? เราจึงถูกสังฆรักขิตตีศีรษะ,” ทราบเรื่องที่พระหลานชายนั้นคิดแล้วๆ ทั้งหมด, จึงพูดว่า “สังฆรักขิต เธอไม่ได้อาจจะให้ประหารมาตุคาม, ในเรื่องนี้ พระเถระผู้แกมีโทษอะไรเล่า?”

เธอคิดว่า “ตายจริง เราฉิบหายแล้ว, นัยว่าพระอุปัชฌายะรู้เรื่องที่เราคิดแล้วๆ, เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นสมณะ” ดังนี้แล้ว จึงทิ้งพิศก้านตาล ปรารถนาเพื่อจะหนีไป.

[พระศาสดาตรัสถามเหตุที่เกิดขึ้น]

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย ไล่ตามจับภิกษุนั้น พามายังสำนักพระศาสดา.

พระศาสดาทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาทำไมกัน? พวกเธอได้ภิกษุรูปหนึ่งหรือ?”

พวกภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พาภิกษุหนุ่มรูปนั้น ซึ่งกระสัน^๑ แล้วหลบหนี มายังสำนักพระองค์.

พระศาสดา. ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ? ภิกษุ.

พระสังฆรักขิต. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุ เธอทำกรรมหนักอย่างนั้น เพื่ออะไร?

เธอเป็นบุตรของพระพุทธเจ้าผู้ปรารถนาความเพียร พระองค์หนึ่งมิใช่หรือ?

เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้เช่นเราแล้ว ไม่ได้อาจให้เขาเรียกตนว่า ‘พระโสดาบัน’ ‘พระสกทาคามี’ ‘พระอนาคามี’ หรือ ‘พระอรหันต์’, ได้ทำกรรมหนักอย่างนั้นเพื่ออะไร?

พระสังฆรักขิต. ข้าพระองค์กระสัน พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร? เธอจึงกระสัน.

๑ เบื่อหน่าย อายากสีก

พระสังขรักจิตนั้น กราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดแต่พระศาสดา
จำเดิมแต่วันที่ตนได้ผ้าวัสสาวาสิกสาฎก จนถึงเอาพันก้านตาลตีพระเถระแล้ว กราบทูลว่า
“เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงหนีไป พระเจ้าข้า.”

[สำรวจจิตเป็นเหตุให้พ้นเครื่องผูกของมาร]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า “มาเถิด ภิกษุ, เธออย่าคิดไปเลย, ธรรมดาจิตนี้มีหน้าที่รับอารมณ์ แม้มืออยู่ในที่ไกล,
ควรที่ภิกษุจักพยายามเพื่อประโยชน์แก่การพ้นจากเครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ชนเหล่าใด จักสำรวจจิต อันไปในที่ไกล เทียวไปดวงเดียว
ไม่มีสรีระ มีถ้าเป็นที่อาศัย
ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺวารจฺมฺ** เป็นต้น (พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้)

ก็ชื่อว่าการไปและการมาของจิต โดยส่วนแห่งทศมีทศบุรพา เป็นต้น แม้ประมาณเท่าไยแมลงมุ่ม ย่อมไม่มี,
จิตนั้นย่อมรับอารมณ์แม้มืออยู่ในที่ไกล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ทฺวารจฺมฺ**.

อนึ่ง จิต ๗-๘ ดวง ชื่อว่าสามารถเกิดขึ้นเนื่องเป็นช่อโดยความรวมกันในขณะที่เดียว ย่อมไม่มี,
ในกาลเป็นที่เกิดขึ้น จิตย่อมเกิดขึ้นทีละดวงๆ, เมื่อจิตดวงนั้นดับแล้ว, จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นทีละดวงอีก
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **เอกจฺริ**.

สรีรสันฐานกัฏฐิ ประเภทแห่งสมีสี่เขี้ยว เป็นต้นเป็นประการกัฏฐิ ของจิต ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **อสรีริ**.

ถ้าคือมหาภูต ๔^๑ ชื่อว่า **คฺหา**, ก็จิตนี้อาศัยหทัยรูปเป็นไปอยู่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **คฺหาสย**.

สองบทว่า **เย จิตฺติ** ความว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือเป็นบุรุษหรือสตรี เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต
เมื่อไม่ให้กิเลสที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ละกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะความพ้นเพื่อนแห่งสติ
ชื่อว่าจักสำรวจจิต คือจักทำจิตให้สงบ ได้แก่ไม่ให้ฟุ้งซ่าน.

บาทพระคาถาว่า **โมกฺขนฺติ มารพฺนฺนา** ความว่า

ชนเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่าจักพ้นจากวิภวภูมิจนเป็นไปในภูมิ ๓ อันนับว่าเป็นเครื่องผูกแห่งมาร เพราะไม่มีเครื่องผูกคือกิเลส.

ในกาลจบเทศนา พระภาคินยสังขรักจิตเถระ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว.

ชนแม่เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว.

เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระภาคินยสังขรักจิตเถระ จบ.

๑ มหาภูต ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม.

๒ อีกนัยหนึ่ง แปลว่า จิตอาศัยมหาภูตนี้ คือหทัยรูป.

๕. เรื่องพระจิตตทัตถเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเถระชื่อจิตตทัตถ ตรีศพระธรรมเทศนาว่า “อนวมุญฺหิตจิตตสฺส”

[เขาเที่ยวตามโค จนอ่อนเพลีย]

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง แสวงหาโคผู้ที่ย้ายไปอยู่ จึงเข้าป่า พบโคผู้ในเวลาเที่ยง ปล่อยเข้าฝูง แล้วคิดว่า “เราจักได้วัดตุสกว่าอาหาร ในสำนักของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายแน่แท้” ถูกความหิวกระหายรบกวนแล้ว จึงเข้าไปสู่วิหารถึงสำนักของภิกษุทั้งหลาย ไหว้แล้วได้ยินอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ก็ในสมัยนั้นแล ภัตรอันเหลือจากภิกษุทั้งหลายฉัน ยังมีอยู่ในถาดสำหรับใส่ภัตรอันเป็นเดน.

ภิกษุเหล่านั้นเห็นเขาถูกความหิวรบกวนแล้ว จึงกล่าวว่า “เจริญท่านถือเอาภัตรกินเถิด.”

ก็ชื่อว่าในครั้งพุทธกาล แกงและกัมมากมายย่อมเกิดขึ้น.

เขาจับภัตรพอเสียวยาอัตตภาพจากถาดนั้นบริโภคแล้ว ตื่นน้ำ ล้างมือ ไหว้ภิกษุทั้งหลายแล้ว ถามว่า “ท่านครับ วันนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายได้ไปสู่นิมิตต์แล้วหรือ?”

ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “อุบาสก วันนี้ ไม่มี, ภิกษุทั้งหลายยอมไม่ได้ (ภัตตาหาร) เนื่องจาก โดยทำนองนี้เทียว.”

[เขาบวชเป็นภิกษุ]

เขาคิดว่า “พวกเรา ลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่า แม้ทำการงานเรื่อยๆ ตลอดคืนและวัน ก็ยังไม่ได้ภัตรมีกับอันอร่อยอย่างนี้, ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านี้ยอมฉันเรื่อยๆ เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคนกุหस्थ्य, เราจักเป็นภิกษุ” ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ขอบรรพชาแล้ว.

ลำดับนั้น พวกภิกษุพูดกะเขาว่า “เป็นการดี อุบาสก” ให้เขาบรรพชาแล้ว.

เขาได้อุปสมบทแล้ว ทำวัตรและปฏิวัตร ซึ่งเป็นอุปการะแก่ภิกษุทั้งปวง.

เธอได้มีสรีระอ้วนท้วนโดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน เพราะลาภและสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธร^๑ ทั้งหลาย.

[เขาบวชๆ สึกๆ ถึง ๖ ครั้ง]

แต่นั้น เธอคิดว่า “เราจักต้องการอะไรด้วยการเที่ยวไปเพื่อภิกษุเลี้ยงชีพ, เราจักเป็นคฤหस्थ्य.”

เธอสึกเข้าเรือนแล้ว.

เมื่อกุลบุตร [ทิดสีกใหม่] นั้น ทำการงานอยู่ในเรือน โดย ๒-๓ วันเท่านั้น สรีระก็ซูบผอม.

แต่นั้นเธอคิดว่า “ประโยชน์อะไรของเรา ด้วยทุกข์นี้, เราจักเป็นสมณะ” ดังนี้แล้ว ก็กลับมาบวชใหม่.

เธอยังอยู่ไม่ได้กี่วัน ภาระหนักขึ้นแล้วสึกอีก แต่เธอได้มีอุปการะแก่พวกภิกษุในเวลาบวช.

๑ ใช้ศัพท์ว่า พุทธาน ในที่นี้ น่าจะหมายถึง พระสัมพุทธะ และอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะ.

โดย ๒-๓ วัน เท่านั้น เธอก็ระอาใจแม้อีก คิดว่า “ประโยชน์อะไรของเราด้วยความเป็นคฤหัสถ์, เราจักบวช” จึงไปไหว้ภิกษุทั้งหลาย ขอบรรพชาแล้ว.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย ให้เขาบรรพชาอีกแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปการะ, เขาบวชแล้วก็สึก อยู่อย่างนี้ถึง ๖ ครั้ง. ภิกษุทั้งหลายคิดว่า “ภิกษุนี้ เป็นไปในอำนาจแห่งจิตเที่ยวไปอยู่” จึงขนานนามแก่เธอว่า “จิตตหัตถเถระ.”

[ครั้งที่ ๗ เขาเกิดธรรมสังเวช จึงบวชไม่สึก]

เมื่อนายจิตตหัตถ์นั้นเที่ยวไปๆ มาๆ อยู่อย่างนี้เที่ยว ภริยาได้มีครรภ์แล้ว.

ในวาระที่ ๗ เขาแบกเครื่องไถจากป่าไปเรื่อน วางเครื่องใช้ไว้แล้ว เข้าห้องด้วยประสงค์ว่า “จักหยิบผ้ากาสาวะของตน.” ในขณะนั้น ภริยาของเขากำลังนอนหลับ.

ผ้าที่ห่อขนุน หลุดลุ่ย, น้ำลายไหลออกจากปาก, จมูกก็กรนตังครีตๆ, ปากอ้า, กัดฟัน.

ห่อขนุนปรากฏแก่เขาประจวบศีรษะที่ฟองขึ้น.

เขาคิดว่า “ศีรษะนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์.

เราบวชตลอดกาลประมาณเท่านี้แล้ว อาศัยศีรษะนี้จึงไม่สามารถดำรงอยู่ในภิกษุภาวะได้” ดังนี้แล้ว ก็ฉวยผ้ากาสาวะพันห้อง พलगออกจากเรื่อน.

ขณะนั้น แม่นายของเขายืนอยู่ที่เรื่อนติดต่อกัน เห็นเขากำลังเดินไปด้วยอาการอย่างนั้น คิดว่า

“เจ้านี้กลับไปอีกแล้ว เขามาจากป่าเดี๋ยวนี้เอง พันผ้ากาสาวะที่ห้องออกเดินบ่าหน้าตรงไปวิหาร; เกิดเหตุอะไรกันหนอ?”

จึงเข้าเรื่อนเห็นลูกสาวหลับอยู่ รู้ว่า “เขาเห็นลูกสาวของเรา^๑ มีความรำคาญ^๒ ไปเสียแล้ว” จึงตีลูกสาว กล่าวว่ “นางชั่วชาติ จงลุกขึ้น, ผัวของเอ็ง เห็นเอ็งกำลังหลับ มีความรำคาญไปเสียแล้ว, ตั้งแต่นี้เอ็งจะไม่มีเขาละ”.

ลูกสาวกล่าวว่า “หลีกไป หลีกไปเถิด แม่, เขาจะไปข้างไหน, อีก ๒-๓ วันเท่านั้น ก็มาอีก.”

เมื่อนายจิตตหัตถ์นั้น บ่นไปว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์” กำลังเดินไปๆ บรรลุโสคาปัตติผลแล้ว.

เขาไปไหว้ภิกษุทั้งหลายแล้ว ก็ขอบรรพชา.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า

“พวกเราจักไม่อาจให้ท่านบรรพชาได้, ความเป็นสมณะของท่านจักมีมาจากที่ไหน? ศีรษะของท่านเช่นกันหินลับมีด.”

เขากล่าวว่า “ท่านครับ พวกท่านโปรดอนุเคราะห์ให้กระผมบวชในคราวนี้อีกคราวหนึ่งเถิด.”

ภิกษุเหล่านั้นจึงให้เขาบวชแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปการะ.

[บรรลุพระอรหัตแล้วถูกหาว่าพูดไม่จริง]

ได้ ๒-๓ วันเท่านั้น เธอก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา.

๑ วิปปฏิสารี เตือดร้อน, ร้อนใจ, มีการระลึกอาศัยซึ่งกรรมอันบัณฑิตพึงเกลียด

ภิกษุแม่เหล่านั้ พุดกับเธอว่า “คุณจิตตหัตถ์ คุณควรรู้สมัยที่คุณจะไปโดยแท้. ทำไม ในครั้งนั้ คุณจึงซ้กซ้ออยู่เล้า?”.

เธอกล่าวว่า “พวกผมไปเล้าในเวลาที่มีควมเกี้ยวซ้อ^๑หระกคร้บ ควมเกี้ยวซ้อนั้ ผมตัดได้เล้า,
ต่อไปนั้ พวกผมมีควมไมไปเป็นธรรมดา.”

พวกภิกษุ พวกนั้ไปสู่สำนักของพระศาสดา กราบพุดว่า

“ซ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนั้ ถูกพวกซ้าพระองค์พุดอย่างนั้ กล่าวซ้ออย่างนั้ เธอพยากรณ์พระอรหัต เธอพุดคำไมจริง.”

พระศาสดา ตรัสว่า

“อย่างนั้ ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเรา ได้ทำการไปและการมา ในเวลาไมรู้พระสัทธิธรรม ในเวลาทีตนยังมีจิตไมมั่นคง,
บัดนั้ บุตรของเรา นั้ ละบุญและบาปได้เล้า” ได้ตรัส ๒ พระคาถาเหล่านั้ว่า

“ปัญญายอมไมบริบูรณ์ แก่ผู้มีจิตไมมั่นคง ไมรู้แจ้งซ้ิงพระสัทธิธรรม
มีความเลื่อมใสอันเลื่อมลอย,
ภัย (ควมกลัว) ยอมไมมีแก่ผู้มีจิตอันระคะไมซ้ิมซาบ
มีใจไมถูกโทสะตามกระทบ ละบุญและบาปได้ ตีนอยู่.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้ ด้วยบทว่า **อนวภูตจิตตสส** พระศาสดาทรงแสดงเนือควมว่า

“ซ้อว่าจิตนั้ ของใครๆ ไมมีแนนอนหรือมั่นคง;

ก็บุคคลใด ไมดำรงอยู่ในภาวะไหนๆ เหมือนกับฟักเขียวทีตั้งไว้บนหลังม้า เหมือนกับหลักทีปักไว้ในกองแกลบ

เหมือนกับดอกกระทุ่มนศีระษะล่าน, บางคราวเป็นเสวก บางครั้งเป็นอาซ้วก บางคาบเป็นนิครนถ์ บางเวลาเป็นดาบส,
บุคคลเห็นปานนั้ ซ้อว่ามีจิตไมมั่นคง,

ปัญญาอันเป็นกามาวจรกัตี อันต่างด้วยปัญญามีรูปาวจรเป็นอาทีกัตี ยอมไมบริบูรณ์แก่บุคคลนั้ ผู้มีจิตไมมั่นคง

ไมรู้พระสัทธิธรรมนั้ อันต่างโดยโพธิปักขยธรรม ๓๗^๒ ซ้อว่ามีควมเลื่อมใสอันเลื่อมลอย เพราะควมเป็นผู้มีศรัทธาอันน้อยหรือ
เพราะควมเป็นผู้มีศรัทธาคลอนแคลน,

เมื่อปัญญาแม่เป็นกามาวจรไมบริบูรณ์ ปัญญาทีเป็นรูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ จักบริบูรณ์ได้แก่ทีไหนเล้า?

บทว่า **อนวสสจิตตสส** ได้แก่ ผู้มีจิตอันระคะไมซุ้มเล้า.

ในบทว่า **อนนวัตเตเจตโส** พระผู้มีพระภาคตรัสควมทีจิตถูกโทสะกระทบเล้าไว้ในอาคตสถาน^๓ ว่า

“มีจิตถูกโทสะกระทบ เกิดเป็นดังเสาซ้อน.”

แต่ในบทว่า **อนนวัตเตเจตโส** นั้ บัณฑิตพึงทราบเนือควมว่า “ผู้มีจิตอันโทสะไมกระทบ.”

บทว่า **ปญญาปาปพหีนสส** ควมว่า ผู้ละบุญและบาปได้ด้วยมรรคที ๔ คือผู้สิ้นอาสวะเล้า.

๑ หมายถึง กิเลสเป็นเครื่องเกี้ยวซ้อ.

๒ มีธรรมเป็นฝักฝายแห่งควมตรัสรู้ ๓๗ เป็นประเภท.

๓ ทีแห่งบาลีประเทศอันมาเล้า. อภ. วิ. ๓๕/๕๑๐. ม. มุ. ๑๒/๒๐๖.

บาทพระศาสดาว่า **นตฺถิ ชาครโต ภยํ** ความว่า

ความไม่มีภัย ดูเหมือนพระผู้มีพระภาคตรัสไว้สำหรับท่านผู้สิ้นอาสวะ ตื่นอยู่แล,
ก็ท่านผู้สิ้นอาสวะนั้น ชื่อว่า ตื่นแล้ว เพราะประกอบด้วยธรรมเป็นเหตุตื่นทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นอาทิ,
เพราะฉะนั้น ท่านตื่นอยู่ (ตื่นนอน) ก็ตาม ยังไม่ตื่น (ยังนอนหลับ) ก็ตาม
ภัยคือกิเลส ชื่อว่าย่อมไม่มี เพราะกิเลสทั้งหลายไม่มีการหวนกลับมา,
จริงอยู่ กิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมไม่ติดตามท่าน เพราะกิเลสทั้งหลายที่ท่านละได้แล้วด้วยมรรคนั้นๆ ไม่มีการเข้าไปหา (ท่าน) อีก
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
“กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคลละได้แล้วด้วยโสดาปัตติมรรค, เธอย่อมไม่มาหา คือไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก;
กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคลละได้แล้วด้วยสกิทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค,
เธอย่อมไม่มาหา คือไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก” ดังนี้.

เทศนาได้มีประโยชน์ มีผล แก่มหาชนแล้ว.

[กิเลสทำผู้มีอุปนิสัยแห่งพระอรหัต ให้เศร้าหมองได้]

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้ หยาบนัก,
กุกุบุตรผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัตเห็นปานนี้ ยังถูกกิเลสให้มัวหมองได้ (ต้อง) เป็นคฤหัสถ์ ๗ ครั้ง บวช ๗ ครั้ง.”

พระศาสดาทรงสดับวัตตติกาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปสู่ธรรมสภา ด้วยการไปอันสมควรแก่ขณะนั้น
ทรงนั่งบนพุทธอาสน์แล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอนั่งประชุมกัน ด้วยถ้อยคำอะไรหนอ?”

เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้” แล้ว จึงตรัสว่า

“อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลสทั้งหลาย ย่อมเป็นสภาพหยาบ,

ถ้ากิเลสเหล่านี้ มีรูปร่าง อันใครๆ พึงสามารถจะเก็บไว้ได้ในที่บางแห่งได้, จักรวาท แคบเกินไป, พรหมโลกก็ต่ำเกินไป,
โอกาสของกิเลสเหล่านั้นไม่พึงมี เลย,

อันกิเลสเหล่านี้ ย่อมทำบุรุษอาชาไนยที่ถึงพร้อมด้วยปัญญา แม้เช่นกับเราให้มัวหมองได้, จะกล่าวอะไรในเหล่าชนที่เหลือ;
จริงอยู่ เราเคยอาศัยข้าวฟ่างและลูกเต๋อยเพียงครั้งทะนาน และจอบเหียน บวชสึกแล้ว ๖ ครั้ง.”

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลถามว่า “ในกาลไร? พระเจ้าข้า.”

พระศาสดาตรัสว่า “จักฟังหรือ? ภิกษุทั้งหลาย.”

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “อย่างนั้น พระเจ้าข้า.”

พระศาสดาตรัสว่า “ถ้ากระนั้น พวกเธอจงฟัง” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

[เรื่องบัณฑิตจอบเหียน]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี

บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อกุกุททาลบัณฑิต บวชเป็นนักบวชภายนอก อยู่ในป่าหิมวันต์ ๘ เดือน

เมื่อภูมิภาคชุ่มชื้น ในสมัยที่ฝนตกชุก^๑ คิดว่า

“ในเรือนของเรา ยังมีข้าวฟ่างและลูกเดือยประมาณครึ่งทะนาน และจอบเหียน (อีกอันหนึ่ง), พืชคือข้าวฟ่างและลูกเดือย อย่าเสียไป” จึงสีก เอาจอบเหียนพื้นที่แห่งหนึ่ง หวานพีชนั้น ทำรั้วไว้ ในเวลาที่เมล็ดพืชแก่ ก็เกี่ยว เก็บพืชไว้ประมาณทะนานหนึ่ง เคี้ยวกินพืชที่เหลือ.

ท่านคิดว่า “บัดนี้ ประโยชน์อะไรด้วยเรือนของเรา, เราจักบวชอีก ๘ เดือน” จึงออกบวชแล้ว.

ท่านอาศัยข้าวฟ่างและลูกเดือยเพียงหนึ่งทะนานและจอบเหียน เป็นคฤหัสถ์ ๗ ครั้ง บวช ๗ ครั้ง โดยท่านองนี้แล แต่ในครั้งที่ ๗ คิดว่า “เราอาศัยจอบเหียนอันนี้ เป็นคฤหัสถ์แล้วบวชถึง ๗ ครั้ง, เราจักทิ้งมันในที่ไหนๆ สักแห่งหนึ่ง.”

ท่านไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา คิดว่า “เราเมื่อเห็นที่ตก คงต้องลงมเอา; เราจักทิ้งมัน โดยอาการที่เราจะไม่เห็นที่ซึ่งมันตก” จึงเอาผ้าเก่าห่อพืชประมาณทะนานหนึ่ง แล้วผูกผ้าเก่าที่แผ่นจอบ จับจอบที่ปลายด้าม ยืนที่ฝั่งแห่งแม่น้ำ หลับตาแกว่งเวียนเหนือศีรษะ ๓ ครั้ง ขว้างไปในแม่น้ำคงคา หันไปดู ไม่เห็นที่ตก ได้เปล่งเสียงว่า “เราชนะแล้ว, เราชนะแล้ว” ดังนี้ ๒ ครั้ง.

ในขณะนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงปราบปัจฉิมตชนบทให้สงบราบคาบแล้วเสด็จมา โปรดให้ตั้งค่ายพัก^๒ ใกล้ฝั่งแม่น้ำ เสด็จลงสู่แม่น้ำ เพื่อทรงประสังข์จะสรองสนาน ได้ทรงสดับเสียงนั้น.

ก็ธรรมดาว่า เสียงที่ว่า “เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว” ย่อมไม่พอพระหทัยของพระราชาทั้งหลาย.

พระองค์จึงเสด็จไปยังสำนักของกุกทาลบัณฑิตนั้น ตรัสถามว่า

“เราทำการย่ำย้อมิตรมาเดี๋ยวนี้ ก็ด้วยคิดว่า ‘เราชนะ’ ส่วนเธอร้องว่า ‘เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว,’ นี้ชื่อเป็นอย่างไร?”

กุกทาลบัณฑิต จึงทูลว่า

“พระองค์ทรงชนะพวกโจรภายนอก, ความชนะที่พระองค์ทรงชนะแล้ว ย่อมกลับเป็นไม่ชนะอีกได้แท้; ส่วนโจรคือความโลภ ซึ่งมีในภายใน อันข้าพระองค์ชนะแล้ว, โจรคือความโลภนั้น จักไม่กลับชนะข้าพระองค์อีก ชนะโจรคือความโลภนั้นอย่างเดียว เป็นดี” ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถานี้ว่า

“ความชนะใด กลับแพ้ได้ ความชนะนั้นมีใช่ความชนะที่ดี,
(ส่วน) ความชนะใด ไม่กลับแพ้ ความชนะนั้น เป็นความชนะที่ดี.”^๓

ในขณะนั้นเอง ท่านแลดูแม่น้ำคงคา ยังกลืนมีน้ำเป็นอารมณ์ให้บังเกิด บรรลुकุณพิเศษแล้ว นั่งในอากาศโดยบัลลังก์.

พระราชาทรงสดับธรรมกถาของพระมหาบุรุษ ใจแล้ว ทรงขอบวช ทรงผนวชพร้อมกับหมู่พล.

ได้มีบริษัทประมาณโยชน์หนึ่งแล้ว.

แม้กษัตริย์สามันตราช^๔ อื่น ทรงสดับความที่พระเจ้ากรุงพาราณสีนั้นผนวชแล้ว เสด็จมาด้วยประสงค์ว่า

“เราจักยึดเอาพระราชสมบัติของพระเจ้ากรุงพาราณสีนั้น” ทรงเห็นพระนครที่มั่งคั่งอย่างนั้น วางเปล่า จึงทรงดำริว่า

๑ วสสารตตสมเย.

๒ ขนธาวาริ ประเทศเป็นที่กันด้วยท่อนไม้.

๓ พุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๒. ตทฎฎกถา. ๒/๑๑๓.

๔ สามนตราชา พระราชาผู้อยู่ในเมืองใกล้เคียงกัน พระราชาโดยรอบ พระราชาใกล้เคียง

“พระราชามือทรงหึงพระนครเห็นปานนี้ผนวช จักไม่ทรงผนวชในฐานะอันต่ำช้า, ถึงเราผนวชก็ควร” ดังนี้แล้ว
เสด็จไปในที่นั้น เข้าไปหาพระมหาบุรุษ ทรงขอบวช ทรงผนวชพร้อมกับบริษัทแล้ว.

พระราชา ๗ พระองค์ ทรงผนวชโดยทำนองเดียวกันนี้.

ได้มีอาศรมตั้งแผ่ไปถึง ๗ โยชน์.

พระราชา ๗ พระองค์ ก็ทรงหึงโกศะทั้งหลาย พาชนมีประมาณเท่านี้บวชแล้ว.

พระมหาบุรุษอยู่ประพฤติพรหมจรรย์^๑ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุททาลบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็น^๒ เรา,
ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้ เป็นสภาพหยาบอย่างนั้น.”

เรื่องพระจิตตทัตถเถระ จบ.

๑ ความอยู่ในพรหมจรรย์ ความอยู่เพื่อพรหมจรรย์

๒ สี. ม. ย. อโหสี.

๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพวกภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “กุมภูปม” เป็นต้น.

[ภิกษุ ๕๐๐ รูปอยู่ในไพรสณฑ์]

ได้ยินว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูป ในกรุงสาวัตถี เรียนกัมมัญฐานตราบเท่าพระอรหันต์ในสำนักพระศาสดาแล้ว คิดว่า “เราจักทำสมณธรรม” ไปเส้นทางประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ได้ถึงบ้านตำบลใหญ่ตำบลหนึ่ง.

ลำดับนั้น พวกภิกษุเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่จัดไว้ อังคาสด้วยภัตตาหารทั้งหลาย มีข้าวยาคุเป็นต้น อันประณีตแล้ว เรียนถามว่า “พวกท่านจะไปทางไหน ครับ,” เมื่อภิกษุเหล่านั้น กล่าววาทว่า “พวกเราจักไปสถานตามผาสูก” จึงวิงวอนว่า “นิมนต์ พวกท่านอยู่ในที่นี้ ตลอด ๓ เดือนนี้เถิด ครับ, แม้พวกกระผมก็จักตั้งอยู่ในสโรชะ รักษาศีล ในสำนักของพวกท่าน.” ทราบการรับนิมนต์ของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงเรียนว่า “ในที่นี้ไม่ไกล มีไพรสณฑ์ใหญ่มาก, นิมนต์พวกท่านพักอยู่ที่ไพรสณฑ์นั้นเถิดครับ” ดังนี้แล้ว ส่งไป. ภิกษุเหล่านั้น เข้าไปสู่ไพรสณฑ์นั้นแล้ว.

[เทวดาทำอุบายหลอนภิกษุ]

พวกเทวดาผู้สิงอยู่ในไพรสณฑ์นั้น คิดว่า “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย มีศีล ถึงไพรสณฑ์นี้โดยลำดับแล้ว; ก็เมื่อพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พำนักอยู่ในที่นี้, การที่พวกเราพายุบุตรและพี่น้องชายขึ้นต้นไม้ ไม่ควรเลย” จึงนั่งลงบนพื้นดิน คิดว่า “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย อยู่ในที่นี้คืนเดียวในวันนี้ พรุ่งนี้จักไปเป็นแน่.”

ฝ่ายพวกภิกษุ เทียวไปบิณฑบาตในบ้าน ในวันรุ่งขึ้น แล้วก็กลับมายังไพรสณฑ์นั้นนั่นแล

พวกเทวดาคิดว่า “ใครๆ จักนิมนต์ภิกษุสงฆ์ไว้ฉันในวันพรุ่งนี้ เพราะฉะนั้น จึงกลับมา, วันนี้จักไม่ไป, พรุ่งนี้เห็นจักไปแน่” ดังนี้แล้ว ก็พากันพักอยู่ที่พื้นดินนั่นเอง ประมาณครึ่งเดือน โดยอุบายนี้.

แต่นั้นมา พวกเทวดาคิดว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเห็นจักอยู่ในที่นี้นั่นแล ตลอด ๓ เดือนนี้, ก็เมื่อท่านทั้งหลาย อยู่ในที่นี้ที่เดียวแล พวกเราแม้จะขึ้นนั่งบนต้นไม้ ก็ไม่ควร ถึงสถานที่ที่จะพาเอาพวกบุตรและพี่น้องชายนั่งบนพื้นดินทั้ง ๓ เดือน ก็เป็นทุกข์ของพวกเรา; พวกเราทำอะไร ให้ภิกษุเหล่านี้หนีไปได้ จะเหมาะ”

เทวดาเหล่านั้น เริ่มแสดงร่างผีหัวขาด และให้ได้ยินเสียงอมมนุษย์ ในที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน และในที่สุดของที่จงกรมนั้นๆ โรคทั้งหลายมีจามไอเป็นต้น เกิดแก่พวกภิกษุแล้ว.

ภิกษุเหล่านั้นถามกันและกันว่า “ผู้มีอายุ โรคอะไรเสียดแทงคุณ? โรคอะไรเสียดแทงคุณ?” กล่าววาทว่า “โรคจามเสียดแทงผม, โรคไอเสียดแทงผม” ดังนี้แล้ว กล่าววาทว่า “ผู้มีอายุ วันนี้ ผมได้เห็นร่างผีหัวขาดในที่สุดที่จงกรม,

ผมได้เห็นร่างผีในที่พักกลางคืน, ผมได้ยินเสียงอมมนุษย์ในที่พักกลางวัน,
ที่นี่เป็นที่ควรเว้น, ในที่นี้ ความไม่เหมาะสมแก่พวกเรา, พวกเราจักไปที่สำนักของพระศาสดา.”

ภิกษุเหล่านั้น ออกไปสู่สำนักของพระศาสดาโดยลำดับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

[พระศาสดาประทานอาวูฐ]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธोजักไม่อาจเพื่ออยู่ในที่นั้นหรือ?”

ภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า อารมณ์อันน่ากลัวเห็นปานนี้ ปรากฏแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้พำนักอยู่ในที่นั้น,
เพราะเหตุนี้ จึงมีความไม่เหมาะสมเห็นปานนี้,
ด้วยเหตุนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงคิดว่า “ที่นี่ เป็นที่ควรเว้น.” ที่ที่นั้นมาสู่สำนักของพระองค์แล้ว.

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไปในที่นั้นนั้นแล สมควร.

ภิกษุ. ไม่อาจ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่เอาอาวูฐไป, บัดนี้พวกเธอจงเอาอาวูฐไปเถิด.

ภิกษุ. ถือเอาอาวูฐชนิดไหนไป? พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า “เราจักให้อาวูฐแก่พวกเธอ, พวกเธอจงถือเอาอาวูฐที่เราให้ไป” ดังนี้แล้ว ตรัสเมตตสูตรทั้งสิ้นว่า

“ผู้รู้สันตบ^๑ พึงทำสิกขา ๓ หมวดใด^๒,
ผู้ฉลาดในประโยชน์ ควรกระทำสิกขา ๓ หมวดนั้น^๓
ผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงเป็นผู้องอาจ เป็นผู้ตรง
เป็นผู้ซื่อตรง เป็นผู้อ่อนโยน เป็นผู้ไม่ทะนงตัว.”

เป็นอาทิ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสาธยายเมตตสูตรนี้ จำเดิมแต่ไพโรสณฑ์ภายนอกวิหาร เข้าไปสู่ภายในวิหาร” ดังนี้ ทรงส่งไปแล้ว.

ภิกษุเหล่านั้น ถวายบังคมพระศาสดา ออกไปถึงไพโรสณฑ์นั้นโดยลำดับ พวก^๓ สาธยายเป็นหมู่ในภายนอกวิหาร
เข้าไปสู่ไพโรสณฑ์แล้ว.

[เทวดากลับได้เมตตาคิจ]

พวกเทวดาในไพโรสณฑ์ทั้งสิ้น กลับได้เมตตาคิจ ทำการต้อนรับภิกษุเหล่านั้น,
ถามโดยเอื้อเพื่อถึงการรับบาตรจีวร, ถามโดยเอื้อเพื่อถึงการนวดพื้นกาย,
ทำการอารักขาให้อย่างเรียบร้อยในที่นั้น แก่พวกเธอ, (เทวดา) ได้เป็นผู้นั่งสงบ ดังพนมจักร^๔.

ขึ้นชื่อว่าเสียงแห่งอมมนุษย์มิได้มีแล้วในที่ไหนๆ.

๑ บทอันสงบ

๒ แปลเป็นประโยคกัตตวาจาก.

๓ ว ศัพท์.

๔ จกกรูปน้

จิตของภิกษุเหล่านั้น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง.

พวกเธอนั่งในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ยังจิตให้ยังลงในวิปัสสนา เริ่มตั้งความสิ้นความเสื่อมในตนคิดว่า “ขึ้นชื่อว่าอสังขารนี้เช่นกับภาชนะดิน เพราะอรรถว่าต้องแตก ไม่นั่นคง” ดังนี้ เจริญวิปัสสนาแล้ว.

[พระสัมมาสัมพุทธตรัสคาถากำชับ]

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงนั่งในพระคันธกุฏินั้นเอง ทรงทราบว่าภิกษุเหล่านั้น เริ่มวิปัสสนาแล้ว จึงทรงเรียกภิกษุเหล่านั้น ตรัสว่า “อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าอสังขารนี้ ย่อมเป็นเช่นกับถ้วยภาชนะดินโดยแท้ เพราะอรรถว่าต้องแตก ไม่นั่นคง” ดังนี้แล้ว ทรงฉายพระโอภาสไป แม้ประทับอยู่ในที่ ๑๐๐ โยชน์ ก็เป็นประหนึ่งทรงนั่งในที่เฉพาะหน้าของภิกษุเหล่านั้น ทรงฉายพระฉัพพรรณรังสี มีพระรูปปรากฏอยู่ ตรัสพระคาถานี้ว่า

“บัณฑิต รู้จักกายนี้ อันเปรียบด้วยหม้อ, กั้นจิตอันเปรียบด้วยนคร,
พึงรบบารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้ว
และพึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุ่มภูมิมิ** ความว่า รู้จักกายนี้คือ ที่นับว่าประชุมแห่งอาการมีผมเป็นอาทิ ซึ่งชื่อว่าเปรียบด้วยหม้อ คือ เช่นกับภาชนะดิน เพราะอรรถว่าไม่มีกำลังและทรมกำลัง เพราะอรรถว่าเป็นไปชั่วกาล ด้วยความเป็นกายไม่ยั่งยืน.

บาทพระคาถาว่า **นครูปมิ จิตตมิทํ ฤเกตวา** เป็นต้น ความว่า ธรรมดานคร มีคู่อ้อมด้วยกำแพง ประกอบด้วยประตูและป้อม ย่อมชื่อว่ามั่นคงภายนอก, ถึงพร้อมด้วยถนน ๔ แห่ง มีร้านตลาดในระหว่าง ชื่อว่าจัดแจงดีภายใน, พวกโจรภายนอกมาสู่ครันนั้น ด้วยคิดว่า “เราจักปล้น ก็ไม่อาจเข้าไปได้ ย่อมเป็นดังว่ากระต๊อบภูเขา กระทอนกลับไป **ฉันไต**, กุลบุตรผู้บัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน กั้นวิปัสสนาจิตของตน ทำให้มั่นคง คือให้เป็นเช่นกับนคร ห้ามกิเลสที่มรรคนั้นๆ พึงฆ่า ด้วยอาวุธคือปัญญา อันสำเร็จแล้วด้วยวิปัสสนา และสำเร็จแล้วด้วยอริยมรรค ชื่อว่า พึงรบ คือพึงประหารกิเลสเหล่านั้น ดุจนักรบยืนอยู่ในนคร รบหมู่โจรด้วยอาวุธมีประการต่างๆ มีอาวุธมีคมข้างเดียวเป็นต้น **ฉันนั้น**.”

สองบทว่า **ชิตถจ รกฺเข** ความว่า กุลบุตร เมื่อส้องเสพอาวาสเป็นที่สบาย ฤ็กเป็นที่สบาย โภชนะเป็นเครื่องสบาย บุคคลเป็นที่สบาย และการพึงธรรมเป็นเหตุสบาย เป็นต้น เข้าสมาบัติในระหว่างๆ ออกจากสมาบัตินั้น พิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยจิตหมัดจด ชื่อว่าพึงรักษาธรรมที่ชนะแล้ว คือวิปัสสนาอ่อน ที่ตนให้เกิดขึ้นแล้ว.

สองบทว่า **อนิเวสโน สฺยา** ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่มีอาลัย.

อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า นักรบ ทำซุ่มเป็นที่พักพลในภูมิประเทศเป็นที่ประชิดแห่งสงคราม^๑ รบอยู่กับพวกอมิตร เป็นผู้หิวหรือกระหายแล้ว เมื่อเกราะหย่อนหรือเมื่ออาวุธพลัดตก ก็เข้าไปยังซุ่มเป็นที่พักพล พักผ่อน กิน ต้ม ผูกสอด (เกราะ) จับอาวุธแล้วออกรบอีก ย่ำยีเสนาของฝ่ายอื่น ชนะปรปักษ์ที่ยังมิได้ชนะ รักษาชัยที่ชนะแล้ว, ก็ถ้าว่านักรบนั้น เมื่อพักผ่อนอย่างนั้นในซุ่มเป็นที่พักพล ยินดีซุ่มเป็นที่พักพลนั้น พึงพักอยู่ ก็พึงทำราชสมบัติให้เป็นไปในเงื้อมมือของปรปักษ์ **ฉันท**, ภิกษุก็**ฉันท**นั้นเหมือนกัน หมั่นเข้าสมาบัติออกจากสมาบัตินั้น พิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยจิตอันหมจดจดย่อมสามารถรักษาวิปัสสนาอย่างอ่อน ที่ได้เฉพาะแล้ว ย่อมชนะกิเลสสาร ด้วยความได้เฉพาะซึ่งมรรคอันยิ่ง, ก็ถ้าว่า ภิกษุนั้น ย่อมพอใจสมาบัติอย่างเดียว ไม่หมั่นพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยจิตอันหมจดจดย่อมไม่สามารถทำความแห่งตลอดมรรคและผลได้.

เพราะเหตุนี้ ภิกษุเมื่อรักษาธรรมที่ควรรักษา พึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่ คือพึงทำสมาบัติให้เป็นที่เข้าพักแล้วไม่ติดอยู่ได้แก่ไม่พึงทำอาลัยในสมาบัตินั้น.

พระศาสดาทรรัสว่า “เธอทั้งหลายจงทำอย่างนั้น.”

พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูปนั่งในที่นิ่งเดียว บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย สรรเสริญชมเชย ทั้งถวายบังคมพระสรีระอันมีวโรภะเพียงดังทองของพระตถาคต พลางมาแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา จบ.

๑ สงครามสี่เส ในสี่สประเทศแห่งสงคราม ในที่เป็นที่ผูกแห่งสงคราม คือในสมรภูมิ หรือสนามรบ.

๗. เรื่องพระพุทฺธคัตตติสสเถระ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระเถระชื่อว่า พุทฺธคัตตติสสเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อจิรํ วตฺยํ กาโย” เป็นต้น.

[พระเถระกายเน่า]

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวกรุงสาวัตถีผู้หนึ่ง ฟังธรรมกถาในสำนักของพระศาสดา ถวายชีวิตในพระศาสนา ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้ชื่อว่า พระติสสเถระ.

เมื่อกาลล่วงไปๆ โรคเกิดขึ้นในสรีระของท่าน.

ต่อมทั้งหลาย ประมาณเท่าเมล็ดผักกาดผุดขึ้น.

มัน (โตขึ้น) โดยลำดับ ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ประมาณเท่าเมล็ดถั่วดำ ประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ประมาณเท่าผลมะขามป้อม ประมาณเท่าผลมะตูม แดกแล้ว.

สรีระทั้งสิ้น ได้เป็นช่องเล็กช่องน้อย.

ชื่อของท่านเกิดขึ้นแล้วว่า พระพุทฺธคัตตติสสเถระ (พระติสสเถระผู้มีกายเน่า).

ต่อมา ในกาลเป็นส่วนอื่น กระดูกของท่าน แดกแล้ว.

ท่านได้เป็นผู้ที่ใครๆ ปฏิบัติไม่ได้.

ผ้าถุงและผ้าห่มเปื้อนด้วยหนองและเลือด ได้เป็นเช่นกับขนมร่างแห.

พวกภิกษุมีสัทธาวิหริกเป็นต้น ไม่อาจจะปฏิบัติได้ (จึงพากัน) ทอดทิ้งแล้ว.

ท่านเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง นอน (แหว่) แล้ว.

[พระพุทฺธเจ้าทรงพยาบาลและทรงแสดงธรรม]

ก็ธรรมดาว่า พระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงละการตรวจดูโลกสิ้น ๒ วาระ (คือ)

ในกาลใกล้รุ่ง เมื่อทรงตรวจดูโลก ทรงตรวจดูจำเดิมแต่ขอบปากแห่งจักรวาล ทำพระญาณให้มุ่งต่อพระคันธกุฎี, เมื่อทรงตรวจดูเวลาเย็น ทรงตรวจดูจำเดิมแต่พระคันธกุฎี ทำพระญาณให้มุ่งต่อที่ (ออกไป) ภายนอก.

ก็ในสมัยนั้น พระพุทฺธคัตตติสสเถระ ปรากฏแล้ว ภายในข่ายคือพระญาณของพระผู้มีพระภาค.

พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตของติสสภิกษุ ทรงดำริว่า

“ภิกษุนี้ ถูกพวกสัทธาวิหริกเป็นต้น ทอดทิ้งแล้ว, บัดนี้ เธอยกเว้นเราเสีย ก็ไม่มีที่พึ่งอื่น” ดังนี้ แล้ว

จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เหมือนเสด็จเที่ยวจาริกในวิหาร เสด็จไปสู่โรงไฟ ทรงล้างหม้อ ใส่น้ำ ยกตั้งบนเตา

เมื่อทรงรอให้น้ำร้อน ได้ทรงยืนในโรงไฟนั่นเอง:

ทรงรู้ความที่น้ำร้อนแล้ว เสด็จไปจับปลายเตียงที่ติสสภิกษุนอน.

ในกาลนั้น พวกภิกษุ กราบทูลว่า

“ขอพระองค์ จงเสด็จหลีกไป พระเจ้าข้า, พวกข้าพระองค์จักยก* (เอง) แล้ว” (ช่วยกัน) ยกเตียง นำไปสู่โรงไฟ.

พระศาสดาทรงให้นำรางมา ทรงเทน้ำร้อน (ใส่) แล้ว ทรงสั่งภิกษุเหล่านั้นให้ (เปลื้อง) เอาผ้าห่มของเธอ ให้ขยำด้วยน้ำร้อน แล้วให้ผึ่งแดด.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงยืนอยู่ในที่ใกล้ของเธอ ทรงรดศีรษะนั้นให้ชุ่มด้วยน้ำอุ่น ทรงลูสรีระของเธอ ให้เธออาบแล้ว.

ในที่สุดแห่งการอาบของเธอ ผ้าห่มนั้นแห้งแล้ว.

ที่นั้นพระศาสดา ทรงช่วยเธอให้นุ่งผ้าห่มนั้น ทรงให้ขยำผ้ากาสาвањеที่เธอนุ่งด้วยน้ำ แล้วให้ผึ่งแดด.

ที่นั้น เมื่อน้ำที่กายของเธอพอขาด (คือแห้ง) ผ้านุ่งนั้นก็แห้ง.

เธอนุ่งผ้ากาสาвањеผืนหนึ่ง ห่มผ้ากาสาвањеผืนหนึ่ง เป็นผู้มึสรีระเบา มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง นอนบนเตียงแล้ว.

พระศาสดาทรงยืน ณ ที่เหนือศีรษะของเธอ ตรัสว่า

“ภิกษุ กายของเธอนี้ มีวิญญูณไปปราศแล้ว หาอุปการะมิได้ จักนอนบนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน.

กายนี้มีวิญญูณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้ว,

ราวกับท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจิรวต เป็นต้น ความว่า

ภิกษุ ต่อกาลไม่นานเลย กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน คือจักนอนเบื่องบนแห่งแผ่นดิน ที่สัตัวนอนแล้วด้วยการนอนปกตินี้.

ด้วยบทว่า จุกุโฑ พระศาสดา ทรงแสดงเนื้อความว่า

“กายนี้ จักเป็นของชื่อว่า เปลา เพราะความมีวิญญูณไปปราศ ถูกทอดทิ้งแล้วนอน.”

เหมือนอะไร? เหมือนท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์.

อธิบายว่า เหมือนท่อนไม้อันไร้อุปการะ ไม่มีประโยชน์.

จริงอยู่ พวกมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยทัฬหสัมภาระ เข้าไปสู่ป่าแล้ว ตัดไม้ตรงโดยสัญญาณแห่งไม้ตรง

ไม้คดโดยสัญญาณแห่งไม้คด ถือเอา (เป็น) ทัฬหสัมภาระ,

แต่ตัดไม้เป็นโพรง ไม้ผู้ไม่มีแก่น ไม้เกิดเป็นตะปุ่มตะป่ำที่เหลือ ทิ้งไว้ในป่านั้นนั่นเอง

มนุษย์พวกอื่น ผู้มีความต้องการด้วยทัฬหสัมภาระมาแล้ว ชื่อว่า หวังถือนำขึ้นไม้ที่ถูกทิ้งไว้นั้น ย่อมไม่มี,

มนุษย์เหล่านั้น แลดูไม้เหล่านั้นแล้ว ย่อมถือนำไม้ ที่เป็นอุปการะแก่ตนเท่านั้น; ไม้ นอกนี้ ย่อมเป็นไม้ถมแผ่นดิน^๑ อย่างเดียว,

ก็ไม้นั้น พึงเป็นไม้แม่ที่ใครๆ อาจจะทำเชิงรองเตียงหรือเตียงเท้า หรือว่าตั้งแผ่นกระดาน ด้วยอุบายนั้นๆ ได้;

๑ สำนวนภาษามคธ ใช้ คหธาตุ.

๒ ปฐวีคต.

ส่วนว่า บรรดาส่วน ๓๒ ในอัตตภาพนี้ แม้ส่วนหนึ่ง ชื่อว่า เข้าถึงความเป็นของที่จะพึงถือเอาได้ด้วยสามารถแห่งอุปกรณวัตถุ มีเชิงรองเตียงเป็นต้น หรือด้วยมุขเป็นอุปการะอย่างอื่น ย่อมไม่มี กายนี้มีวิญญานไปปราศแล้ว ต่อวันเล็กน้อยเท่านั้น ก็จักต้องนอนเหนือแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์ฉะนั้น ดังนี้แล.

[พระพุทศัตตติสเถระนิพนพาน]

ในเวลาจบเทศนา พระพุทศัตตติสเถระ บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภทาแล้ว.

แม้ชนอื่นเป็นอันมาก ก็ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น.

ฝ่ายพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้วก็ปรินิพนพาน.

พระศาสดา โปรดให้ทำสรริกิจของท่าน ทรงเก็บ (อัญฐิ) ธาตุแล้วโปรดให้ทำเจดีย์ไว้.

พวกภิกษุ กราบทูลถามพระศาสดาว่า “พระเจ้าข้า พระพุทศัตตติสเถระ บังเกิดในที่ไหน?”

พระศาสดา. เธอปรินิพนพานแล้ว ภิกษุทั้งหลาย.

พวกภิกษุ. พระเจ้าข้า

กายของภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัตเป็นปานนั้น เกิดเป็นกายเนา เพราะเหตุอะไร?

กระดุกทั้งหลายแตกแล้ว เพราะเหตุอะไร?

อะไรเป็นเหตุถึงความเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตของท่านเล่า?

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย ผลนี้ทั้งหมด เกิดแล้วแก่ติสสะนั้น ก็เพราะกรรมที่ตัวทำไว้.

พวกภิกษุ. ก็กรรมอะไร? ที่ท่านทำไว้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้ากระนั้น พวกเธอจงฟัง” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสดังต่อไปนี้)

[บุพกรรมของพระติสสะ]

ติสสะนี้เป็นพรานนก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ช่างเป็นอันมากบำรุงอิสรชน,

ชายนกกที่เหลือจากนกที่ให้แก่อิสรชนเหล่านั้น, คิดว่า “นกที่เหลือจากชาย อันเราฆ่าเก็บไว้ จักเนาเสีย”

จึงหักกระดุกแข่งและกระดุกปีกของนกเหล่านั้น ทำอย่างที่มีนไม่อาจบินหนีไปได้ แล้วเก็บกองไว้.

เขาชายนกลเหล่านั้นในวันรุ่งขึ้น.

ในเวลาที่ได้นกมามากมาย ก็ให้บั้งไว้ เพื่อประโยชน์แห่งตน.

วันหนึ่ง เมื่อโภชนะมีรสของเขาสุกแล้ว พระชีณาสพงศ์หนึ่ง เทียวไปเพื่อบิณฑบาต ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา

เขาเห็นพระเถระแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใส คิดว่า “สัตว์มีชีวิตมากมาย ถูกเราฆ่าตาย, ก็พระผู้เป็นเจ้ายืนอยู่ที่ประตูเรือนของเรา

และโภชนะอันมีรสก็มีอยู่พร้อมภายในเรือน, เราจะถวายบิณฑบาตแก่ท่าน” ดังนี้แล้ว จึงรับบาตรของพระชีณาสพงศ์

ใส่โภชนะอันมีรสนั้นให้เต็มบาตรแล้ว ถวายบิณฑบาตอันมีรส แล้วไหว้พระเถระ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กล่าววว่า

“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าพึงถึงที่สุดแห่งธรรมที่ท่านเห็นเถิด.”

พระเถระได้ทำอนุโมทนาว่า “จงเป็นอย่างนั้น.”

[ประมวลผลกรรม]

ภิกษุทั้งหลาย ผล (ทั้งหมด) นั้น สำเร็จแล้วแก่ติสสเถระ ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ติสสเถระทำแล้วในกาลนั้นนั่นเอง:

กายของติสสเถระเกิดเน่าเปื่อย, และกระดูกทั้งหลายแตก ก็ด้วยผลของการทุบกระดูกนกทั้งหลาย;

ติสสเถระบรรลุพระอรหัต ก็ด้วยผลของการถวายบิณฑบาต อันมีรสแก่พระชีณาสพ ดังนี้แล.

เรื่องพระปุกิตตติสสเถระ จบ.

๘. เรื่องนันทโคपालกะ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในโกศลชนบท ทรงปรารภนายโคบาลกษัตริย์ชื่อนันทะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ทีโส ทีสิ” เป็นต้น.

[นายันทะหลบหลีกราชภัย]

ดังได้สดับมา นายโคบาลกษัตริย์ชื่อนันทะ ในกรุงสาวัตถี เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก รักษาฝูงโคของคฤหาสน์ที่อานาถบิณฑิกะอยู่.

นี่ย่า นายนันทโคบาลกษัตริย์นั้น หลบหลีกความบีบคั้นแห่งพระราชชา ด้วยความเป็นคนเลี้ยงโคอย่างซื่อสัตย์สุจริต หลบหลีกความบีบคั้นแห่งพระราชชาด้วยเพศบรรพชิต รักษาขุมทรัพย์ของตนอยู่.

เขาถือเอาปัญญาโครสตลอดกาลสมควรแก่กาล^๑ มาสู่สำนักของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี พบพระศาสดา ฟังธรรม ทูลวิงวอนพระศาสดา เพื่อต้องการให้เสด็จมาสู่ที่อยู่ของตน.

[พระศาสดาไปโปรดนายันทะ]

พระศาสดา ทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเขายู่ ไม่เสด็จไปแล้ว (ครั้น) ทรงทราบความที่เขาเป็นผู้มีญาณแก่กล้าแล้ว วันหนึ่ง อันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว เสด็จจาริกไปอยู่ ทรงแวะจากหนทาง ทรงนั่งแล้ว ที่โคนต้นไม้แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งใกล้สถานที่อยู่ของเขา.

นายันทะ ไปสู่สำนักของพระศาสดา ถวายบังคมกระทำปฏิสันถาร นิมนต์พระศาสดาแล้ว ได้ถวายปัญญาโครสทานอันประณีต แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ลীন ๗ วัน.

ในวันที่ ๗ พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนาเสร็จแล้ว ตรัสอนุพุทพิกถาต่างโดยทานกถาเป็นต้น

ในเวลาจบกถา นายโคบาลกษัตริย์ชื่อนันทะ ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล รับบาตรของพระศาสดา ตามส่งเสด็จพระศาสดาไปไกล เมื่อพระศาสดารับสั่งให้กลับด้วยพระดำรัสว่า “อุบาสก จงหยุดเถิด” ถวายบังคมพระศาสดากลับแล้ว.

ลำดับนั้น นายพรานคนหนึ่งได้แทงเขาให้ตายแล้ว.

[พวกภิกษุโทษพระศาสดาว่า ทำให้นายันทะถูกฆ่า]

พวกภิกษุผู้มาข้างหลัง เห็นแล้ว จึงไปกราบทูลพระศาสดาว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นายโคบาลกษัตริย์ชื่อนันทะ ถวายมหาทาน ตามส่งเสด็จแล้วกลับไป

ถูกนายพรานฆ่าตายเสียแล้ว ก็เพราะความที่พระองค์เสด็จมาแล้วในที่นี้.

ถ้าว่าพระองค์จักมิได้เสด็จมาแล้วไซ้, ความตายจักไม่ได้มีแก่เขาเลย.”

[จิตที่ตั้งไว้ผิด ทำความฉิบหายให้ยิ่งกว่าเหตุใดๆ]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรามากก็ตาม มิได้มากก็ตาม,
ชื่อว่า อุบายเป็นเครื่องพ้นจากความตายของนายนั้นนั้นนั้น แม้ผู้ไปอยู่สู่ทิศใหญ่ ๔ สู่ทิศน้อย ๔ ย่อมไม่มี;
ด้วยว่า จิตเท่านั้น ซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว อันเป็นไปในภายในของสัตว์เหล่านี้ ย่อมทำความพินาศฉิบหาย
ที่พวกโจร (หรือ) พวกคนจองเวรจะทำ (ให้) ไม่ได้” ดังนี้ ตรัสพระศาสดานี้ว่า

“จิตที่ตั้งไว้ผิดแล้ว ฟังทำเขา^๑ นั้น ให้เลวทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหาย
ที่โจรเห็นโจร หรือคนของเวรเห็นคนจองเวร ทำ (แก่กัน) นั้น (เสียอีก).”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทิส ทิส** แปลว่า โจรเห็นโจร.

ศัพท์ว่า **ทิสวา** เป็นพระบาลีที่เหลือ (บัณฑิตพึงเพิ่มเข้า).

สองบทว่า **ยนต์ กยิรา** ความว่า ฟังทำซึ่งความพินาศฉิบหายนั้นใดแก่โจรหรือคนจองเวรนั้น.

ถึงในบทที่ ๒ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาค ตรัสเป็นคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า

“โจรผู้มักประทุษร้ายต่อมิตรผู้หนึ่ง เมื่อผิดในบุตร ภริยา นา ไร่ วัวและควายเป็นต้นของโจรผู้หนึ่ง โจรผิดต่อโจรใด,
เห็นโจรแม้นั้น ซึ่งผิดอยู่ในตนอย่างนั้นนั้นนั้นแหละ,

ก็หรือว่า คนจองเวรเห็นชนผู้จองเวรกันไว้ ด้วยเหตุบางอย่างนั้นแหละ ซึ่งชื่อว่า ผู้จองเวร,

ชื่อว่าฟังทำความพินาศฉิบหายอันใดแก่โจรหรือคนผู้จองเวรนั้น

คือ ฟังเบียดเบียนบุตรและภริยาของโจรหรือคนจองเวรนั้น

ฟังทำสิ่งของต่างๆ มีนาเป็นต้น ของโจรหรือคนจองเวรนั้นให้ฉิบหาย

หรือฟังปลงซึ่งโจร หรือคนจองเวรนั้นจากชีวิต เพราะความที่ตนเป็นคนโหดร้าย คือเพราะความที่ตนเป็นคนทารุณ,

จิตชื่อว่าตั้งไว้ผิด เพราะความเป็นจิตที่ตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ฟังทำให้เขาเลวทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหายนั้น

คือทำบุรุษนั้นให้เป็นผู้ลามกกว่าเหตุนั้น;

จริงอยู่ โจรก็ดี คนจองเวรก็ดี มีประการดังกล่าวแล้ว ฟังยังทุกข์ให้เกิด หรือฟังทำซึ่งความสิ้นไปแห่งชีวิต

แก่โจรหรือแก่คนจองเวร (ได้) ในอดีตภพนี้เท่านั้น,

ส่วนจิตนี้ ซึ่งตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถทั้งหลาย ย่อมยังบุคคลให้ถึงความพินาศฉิบหายในภพธรรมบ้าง

ซัดไปในออบาย ๔ ย่อมไม่ให้ยกศีรษะขึ้นได้ ในพันอดีตภพบ้าง.”

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว.

ก็กรรมที่อุบาสกได้ทำไว้ในระหว่างภพ พวกภิกษุมิได้ทูลถาม, เพราะฉะนั้น (กรรมนั้น) พระศาสดาจึงมิได้ตรัสบอก ดังนี้แล.

เรื่องนันทโคपालกะ จบ.

๙. เรื่องพระโสทรโยธะ

พระศาสดายังธรรมเทศานี้ว่า “น ต มาตา ปิตา กยิรา” เป็นต้น ซึ่งตั้งขึ้นในโสทรโยธะ ให้จบลงในพระนครสาวัตถี.

[เศรษฐีบุตรกลับเพศเป็นหญิงแล้วหลบหนี]

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี,

ลูกชายของโสทรเศรษฐี ในโสทรโยธะ นิ่งบนยานน้อยอันมีความสุข กับสหายผู้หนึ่งออกไปจากนคร เพื่อประโยชน์จะอาบน้ำด้วยบริวารเป็นอันมาก.

ขณะนั้น พระมหากัจจายนเถระ มีความประสงค์จะเข้าไปสู่โสทรโยธะ เพื่อบิณฑบาต ห่มผ้าสังฆาฏิภายนอกพระนคร.

ก็สรีระของพระเถระมีสีเหมือนทองคำ ลูกชายของโสทรเศรษฐี เห็นท่านแล้ว จึงคิดว่า

“สวยจริงหนอ พระเถระรูปนี้ ควรเป็นภริยาของเรา,

หรือ สีแห่งสรีระของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนสีแห่งสรีระของพระเถระนั้น.”

ในขณะที่คิดว่าเขาคิดแล้วเท่านั้น เพศชายของเศรษฐีบุตรนั้น ก็หายไป, เพศหญิงได้ปรากฏแล้ว.

เขาละอายจึงลงจากยานน้อยหนีไป.

ชนใกล้เคียงจำลูกชายเศรษฐีนั้นไม่ได้ จึงกล่าวว่า “อะไรนั่น?”

แม้นางก็เดินไปสู่หนทางอันไปยังเมืองตักกสิลา.

[พวกเพื่อนและพ่อแม่ออกติดตามแต่ไม่พบ]

ฝ่ายสหายของนาง แม่ที่เย็บคันหาช่างโน้นและช่างนี้ ก็ไม่ได้พบ.

ชนทั้งปวงอาบเสร็จแล้วได้กลับไปสู่เรือน;

เมื่อชนทั้งหลายกล่าวกันว่า “เศรษฐีบุตรไปไหน?” ชนที่ไปด้วยจึงตอบว่า “พวกผมเข้าใจว่า “เขาจักอาบน้ำกลับมาแล้ว.”

ขณะนั้น มารดาและบิดา ของเขาค้นดูในที่นั้นๆ เมื่อไม่เห็น จึงร้องให้ รำพัน

ได้ถวายภัตรเพื่อผู้ตาย ด้วยความสำคัญว่า “ลูกชายของเรา จักตายแล้ว.”

[นางเดินตามพวกเกวียนไปเมืองตักกสิลา]

นางเห็นพวกเกวียนไปสู่เมืองตักกสิลาหมู่หนึ่ง จึงเดินติดตามยานน้อยไปข้างหลังๆ.

ขณะนั้น พวกมนุษย์เห็นนางแล้ว กล่าวว่า

“หล่อนเดินตามข้างหลังๆ แห่งยานน้อยของพวกเรา (ทำไม?) พวกเราไม่รู้จักหล่อนว่า ‘นางนี้เป็นลูกสาวของใคร?’”

นางกล่าวว่า “นาย พวกท่านจงขับยานน้อยของตนไปเถิด, ดิฉันจักเดินไป”

เมื่อเดินไปๆ (พอเหนื่อยเข้า ก็) ได้ถอดแหวนสำหรับสวมนิ้วมือให้แล้ว ให้ทำโอกาสในยานน้อยแห่งหนึ่ง (เพื่อตน).

[ได้เป็นภริยาของลูกชายเศรษฐีในเมืองนั้น]

พวกมนุษย์ คิดว่า “ภริยาของลูกชายเศรษฐีของเรา ในกรุงตักกสิลา ยังไม่มี, เราทั้งหลายจักบอกแก่ท่าน, บรรณาการใหญ่” จักมีแก่พวกเรา.”

พวกเขาไปแล้ว เรียกว่า “นางแก้วคือหญิง พวกผมได้นำมาแล้ว เพื่อท่าน.”

ลูกชายเศรษฐีนั้นได้ฟังแล้ว ให้เรียกนางมา เห็นนางเหมาะกับวัยของตน มีรูปร่างน่าพึงใจ มีความรักเกิดขึ้น จึงได้กระทำไว้ (ให้เป็นภริยา) ในเรือนของตน.

[ชายอาจกลับเป็นหญิง และหญิงอาจกลับเป็นชายได้]

จริงอยู่ พวกผู้ชาย ชื่อว่าไม่เคยกลับเป็นผู้หญิง หรือพวกผู้หญิงไม่เคยกลับเป็นผู้ชาย ย่อมไม่มี.

เพราะว่า พวกผู้ชายประพฤติกว้างในภริยาทั้งหลายของชนอื่น ทำกาลแล้ว ไหมในนรกสิ้นแสนปี เป็นอันมาก เมื่อกลับมาสู่ชาติมนุษย์ ย่อมถึงภาวะเป็นหญิง สิ้น ๑๐๐ ชาติภาพ.

ถึงพระอนนทเถระ ผู้เป็นอริยสาวก มีบารมีบำเพ็ญมาแล้วตั้งแสนกับ ท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร ในอดีตภาพหนึ่ง ได้บังเกิดในตระกูลช่างทอง ทำปรทกรรมใหม่ในนรกแล้ว, ด้วยผลกรรมที่ยังเหลือ ได้กลับมาเป็นหญิงบำเรอเท้าแห่งชายใน ๑๔ ชาติภาพ, ถึงการถอนพิษ^๑ ใน ๗ ชาติภาพ.

ส่วนหญิงทั้งหลาย ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น คลายความพอใจในความเป็นหญิง ก็ตั้งจิตว่า “บุญของข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ ขอจงเป็นไปเพื่อกลับได้ออดีตภาพเป็นชาย” ทำกาลแล้ว ย่อมกลับได้ออดีตภาพเป็นชาย.

พวกหญิง ที่มีผัวตั้งเทวดา ย่อมกลับได้ออดีตภาพเป็นชาย แม้ด้วยอำนาจแห่งการปรนนิบัติดีในสามีเหมือนกัน.

ส่วนลูกชายเศรษฐีนี้ ยังจิตให้เกิดขึ้นในพระเถระโดยไม่แยบคาย จึงกลับได้ภาวะเป็นหญิงในออดีตภาพนี้ทันที.

[นางคลอดบุตร]

ก็ครรภ์ได้ตั้งในท้องของนาง เพราะอาศัยการอยู่ร่วมกับลูกชายเศรษฐีในตักกสิลา.

โดยกาลล่วงไป ๑๐ เดือน นางได้บุตร (คนหนึ่ง) ในเวลาที่บุตรของนางเดินได้ ก็ได้บุตรแม่อีกคนหนึ่ง.

โดยอาการอย่างนี้ บุตรของนางจึงมี ๔ คน, คือ

บุตรผู้อยู่ในท้อง ๒ คน (ในเมืองตักกสิลา), บุตร ๒ คน (แรก) ผู้เกิดเพราะอาศัยเธอ ในโสทรนคร.

[นางได้พบกับเพื่อนเก่า แล้วเล่าเรื่องให้ฟัง]

ในกาลนั้น ลูกชายเศรษฐีผู้เป็นสหายของนาง ไปสู่กรุงตักกสิลาด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม จากโสทรนคร นั่งบนยานน้อยอันมีความสุข เข้าไปสู่พระนคร.

๑ รางวัลใหญ่

๒ เป็นหมัน

ขณะนั้น นางเปิดหน้าต่างบนพื้นปราสาทชั้นบน ยืนดูระหว่างถนนอยู่ เห็นสหายนั้น จำเขาได้แม่นยำ จึงส่งสาวใช้ให้ไปเชิญเขามาแล้ว ให้นั่งบนพื้นมีค้ำมาก ได้ทำสักการะและสัมนานอย่างใหญ่โต.

ขณะนั้น สหายนั้นกล่าวกะนางว่า

“แม่มหาจำเริญ ในกาลก่อนแต่ฉันไม่เคยเห็นนาง, ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ไฉนนางจึงทำสักการะแก่ฉันใหญ่โต, นางรู้จักฉันหรือ?”

นาง. นาย จ๊ะ ฉันรู้จัก, ท่านเป็นชาวโสทรโยนคร มิใช่หรือ?

สหาย. ถูกละ แม่มหาจำเริญ.

นางได้ถามถึงความสุขสบาย^๑ ของมารดาบิดา ของภริยา ทั้งของลูกชายทั้ง ๒.

สหายนอกนี้ตอบว่า “จ๊ะ แม่มหาจำเริญ ชนเหล่านั้นสบายดี” แล้วถามว่า “แม่มหาจำเริญ นางรู้จักชนเหล่านั้นหรือ?”

นาง. จ๊ะ นาย ฉันรู้จัก, ลูกชายของท่านเหล่านั้น มีคนหนึ่ง, เขาไปไหนเล่า?

สหาย. แม่มหาจำเริญ อย่าได้พูดถึงเขาเลย;

ฉันกับเขาวันหนึ่ง ได้นั่งในยานน้อยอันมีความสุข ออกไปเพื่ออาบน้ำ ไม่ทราบที่ไปของเขาเลย, เทียวคันดูข้างโน้นและข้างนี้ (ก็) ไม่พบเขา จึงได้บอกแก่มารดาและบิดา (ของเขา), แม่มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นของเขา ได้ร้องไห้คร่ำครวญ ทำกิจอันควรทำแก่คนผู้ล่วงลับไปแล้ว.

นาง. ฉัน คือเขาละ นาย.

สหาย. แม่มหาจำเริญ จงหลีกไป, นางพูดอะไร?

สหายของฉัน ย่อมงามเหมือนลูกเทวดา, (ทั้ง) เขาเป็นผู้ชาย (ด้วย).

นาง. ช่างเถอะ นาย, ฉัน คือเขา.

ขณะนั้น สหายจึงถามนางว่า “อันเรื่องนี้เป็นอย่างไร?”

นาง. วันนั้น เธอเห็นพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นเจ้าไหม?

สหาย. เห็นจ๊ะ.

นาง. ฉันเห็นพระมหากัจจายนะผู้เป็นเจ้าแล้ว ได้คิดว่า “สวยจริงหนอ พระเถระรูปนี้ควรเป็นภริยาของเรา, หรือว่าสีแห่งสร้อยของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนแห่งสร้อยของพระเถระนั้น,”

ในขณะที่ฉันคิดแล้วนั่นเอง เพศชายได้หายไป, เพศหญิงปรากฏขึ้น, เมื่อเป็นเช่นนั้น ฉันไม่อาจบอกแก่ใครได้ ด้วยความละอาย จึงหนีไปจากที่นั้นมา ณ ที่นี้ นาย.

สหาย. ตายจริง เธอทำกรรมหนักแล้ว, เหตุไร เธอจึงไม่บอกแก่ฉันเล่า?

เออ ก็เธอให้พระเถระอดโทษแล้วหรือ?

นาง. ยังไม่ให้ท่านอดโทษเลย นาย, ก็เธอรู้หรือ (ว่า) พระเถระอยู่ ณ ที่ไหน?

สหาย. ท่านอาศัยนครนี้แหละอยู่.

นาง. หากว่า ท่านเที่ยวบิณฑบาต พึงมาในที่นี้ไซ้, ฉันพึงถวายภิกษาหารแก่พระผู้เป็นเจ้าของฉัน.

สหาย. ถ้ากระนั้น ขอเธอจงรีบทำสักการะไว้, ฉันจักยังพระผู้เป็นเจ้าของเราให้อดโทษ.

[นางขอขมาพระมหากัจจายนเถระ]

เธอไปสู่วิวังของพระเถระ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว เรียนว่า “ท่านครับ พຽຽงนี้ นิมนต์ท่านรับภิกษาของกระผม.”

พระเถระ. เศรษฐีบุตร ท่านเป็นแขกมิใช่หรือ?

เศรษฐีบุตร. ท่านครับ ขอท่านอย่าได้ถามความที่กระผมเป็นแขกเลย, พຽຽงนี้ ขอนิมนต์ท่านรับภิกษาของกระผมเถิด.

พระเถระ รับนิมนต์แล้ว.

สักการะเป็นอันมาก เขาได้ตระเตรียมไว้แม่ในเรือนเพื่อพระเถระ.

วันรุ่งขึ้น พระเถระได้ไปสู่วิวังเรือน.

ขณะนั้น เศรษฐีบุตร นิมนต์ท่านให้นั่งแล้วอังกษด้วยอาหารประณีต พาหญิงนั้นมาแล้ว

ให้หมอบลงที่ใกล้เท้าของพระเถระ เรียนว่า “ท่านครับ ขอท่านจงอดโทษแก่หญิงผู้สหายของกระผม”

พระเถระ. อะไรกันนี้?

เศรษฐีบุตร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในกาลก่อน คนผู้นี้ได้เป็นสหายที่รักของกระผม พบท่านแล้ว ได้คิดซื่ออย่างนั้น; เมื่อเป็นเช่นนั้น เพศชายของเขาได้หายไป, เพศหญิงได้ปรากฏแล้ว:

ขอท่านจงอดโทษเถิด ท่านผู้เจริญ.

พระเถระ. ถ้ากระนั้น เธอจงลุกขึ้น, ฉ้นอดโทษให้แก่เธอ.

[เขากลับเพศเป็นชาย แล้วบวชได้บรรลุอรหัตผล]

พอพระเถระ เอ่ยปากว่า “ฉ้นอดโทษให้” เท่านั้น เพศหญิงได้หายไป, เพศชายได้ปรากฏแล้ว.

เมื่อเพศชายพอกลับปรากฏขึ้นเท่านั้น เศรษฐีบุตรในกรุงตักสิลา ได้กล่าวกะเธอว่า

“สหายผู้ร่วมทุกข์ เด็กชาย ๒ คนนี้ เป็นลูกของเราแม่ทั้ง ๒ แท้ เพราะเป็นผู้อยู่ในท้องของเธอ (และ) เพราะเป็นผู้อาศัยฉ้นเกิด, เราทั้งสองจักอยู่ในนครนี้แหละ, เธออย่าว่านวายไปเลย.”

โสทรเศรษฐีบุตร พุดว่า “ผู้ร่วมทุกข์ ฉ้นถึงอาการอันแปลก คือ

เดิมเป็นผู้ชาย แล้วถึงความเป็นผู้หญิงอีก แล้วยังกลับเป็นผู้ชายได้อีก โดยอรรถภาพเดียว (เท่านั้น);

ครั้งก่อน บุตร ๒ คนอาศัยฉ้นเกิดขึ้น, เดียวนี้ บุตร ๒ คนคลอดจากท้องฉ้น;

เธออย่าทำความสำคัญว่า ‘ฉ้นนั้นถึงอาการอันแปลก โดยอรรถภาพเดียว จักอยู่ในเรือนต่อไปอีก,’

ฉ้นจักบวชในสำนักแห่งพระผู้เป็นเจ้าของเรา. เด็ก ๒ คนนี้ จงเป็นภาระของเธอ, เธออย่าเล่นเล่นในเด็ก ๒ คนนี้” ดังนี้แล้ว

จูบบุตรทั้ง ๒ ลูกแล้ว มอบให้แก่บิดา ออกไปบวชในสำนักพระเถระ.

ฝ่ายพระเถระ ให้เธอบรรพชาอุปสมบทเสร็จแล้ว พาเที่ยวจาริกไป ได้ไปถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ.

นามของท่านได้มีว่า “โสทรเถระ.”

ชาวชนบท รู้เรื่องนั้นแล้ว พากันแตกตื่นอลหม่านเข้าไปถามว่า “ได้ยินว่า เรื่องเป็นจริงอย่างนั้นหรือ? พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

พระโสทรเถระ. เป็นจริง ผู้มีอายุ.

ชาวชนบท. ท่านผู้เจริญ เชื่อว่าเหตุแม่เช่นนี้มิได้ (เทียวหรือ?);
เขาลือกันว่า “บุตร ๒ คนเกิดในท้องของท่าน, บุตร ๒ คน อาศัยท่านเกิด”
บรรดาบุตร ๒ จำพวกนั้น ท่านมีความเสนหามาก ในจำพวกไหน?

พระโสไธยเถระ. ในจำพวกบุตรผู้อยู่ในท้อง ผู้มีอายุ.

ชนผู้มาแล้วๆ ก็ถามอยู่อย่างนั้นนั่นแหละเสมอไป.

พระเถระบอกแล้วบอกเล่าว่า “มีความเสนหาในจำพวกบุตรผู้อยู่ในท้องนั้นแหละมาก,”
เมื่อรำคาญใจ จึงนั่งแต่คนเดียว ยืนแต่คนเดียว.

ท่านเข้าถึงความเป็นคนเดียวอย่างนี้ เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมในอรรถภาพ
บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลายแล้ว.

ต่อมา พวกชนผู้มาแล้วๆ ถามท่านว่า “ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า เหตุซึ่งอย่างนี้ได้มีแล้ว จริงหรือ?”

พระโสไธยเถระ. จริง ผู้มีอายุ.

พวกชน. ท่านมีความเสนหามากในบุตรจำพวกไหน?

พระโสไธยเถระ. ขึ้นชื่อว่าความเสนหาในบุตรคนไหนๆ ของเรา ย่อมไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย กราบพูลพระศาสดาว่า

“ภิกษุรูปนี้พูดไม่จริง ในวันก่อนๆ พูดว่า ‘มีความเสนหาในบุตรผู้อยู่ในท้องมาก’

เดี๋ยวนี้พูดว่า ‘ความเสนหาในบุตรคนไหนๆ ของเราไม่มี,’ ย่อมพยากรณ์พระอรหัตผล พระเจ้าข้า.”

[จิตที่ตั้งไว้ชอบดียิ่งกว่าเหตุใดๆ]

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเราพยากรณ์อรหัตผลหาไม่ได้,
(เพราะว่า) ตั้งแต่เวลาที่บุตรของเรา เห็นมรรคทัสนะ^๑ ด้วยจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว ความเสนหาในบุตรไหนๆ ไม่เกิดเลย,
จิตเท่านั้น ซึ่งเป็นไปในภายในของสัตว์เหล่านี้ ย่อมให้สมบัติที่มารดาบิดาไม่อาจทำให้ได้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“มารดาบิดา ก็หรือว่าญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้น (ให้ได้),
(แต่) จิตอันตั้งไว้ชอบแล้ว พึงทำเขาให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ติ** ความว่า มารดาบิดา (และ) ญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้นได้เลย.

บทว่า **สมมาปณิหิติ** คือ ชื่อว่า ตั้งไว้ชอบแล้ว เพราะความเป็นธรรมชาติตั้งไว้ชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐.

บาทพระคาถาว่า **เสยโยโส น ตโต กเร** ความว่า พึงทำ คือยอมทำเขาให้ประเสริฐกว่า คือเลิศกว่า ได้แก้ไขยิ่งกว่าเหตุนั้น.

๑ อิกนัยหนึ่ง มม ปุตุตสส สัมพันธ์เข้ากับ สินโห แปลว่า บุตรของเรา ไม่มีมีความเสนหาในบุตรไหนๆ จำเดิมแต่เวลาที่เธอเห็นมรรคทัสนะด้วย
จิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว มคตสสน เป็นภาวาทิสัมพันธ์ ในทิวฎฐกาลโต.

จริงอยู่ มารดาบิดา เมื่อจะให้ทรัพย์แก่บุตรทั้งหลาย ย่อมอาจให้ทรัพย์สำหรับไม่ต้องทำงานแล้วเลี้ยงชีพโดยสบาย ในอรรถภาพเดียวเท่านั้น,

ถึงมารดาบิดาของนางวิสาขา ผู้มีทรัพย์มากมายถึงขนาด มีโภคะมากมาย ได้ให้ทรัพย์สำหรับเลี้ยงชีพโดยสบาย แก่นางในอรรถภาพเดียวเท่านั้น,

ก็อันธรรมา มารดาบิดา ที่จะสามารถให้สรีรคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทวีปทั้ง ๔ ย่อมไม่มีแก่บุตรทั้งหลาย.

จะป่วยกล่าวไปใย (ถึงมารดาบิดาผู้ที่สามารถให้) ทิพยสมบัติหรือสมบัติมีปฐมฌานเป็นต้น (จักมีเล่า), ในการให้โลกุตระสมบัติ ไม่ต้องกล่าวถึงเลย.

แต่ว่าจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้วย่อมอาจให้สมบัตินี้แม้ทั้งหมดได้, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “เสยฺยโส นํ ตโต กเร.”

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุนิยามผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

เทศนาได้เป็นประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระโสไรรยเถระ จบ.

จิตตวรรค วรรณนา จบ

วรรคที่ ๓ จบ.